

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D.

**Vyšetřování protistátní trestné činnosti příslušníků
československé armády v letech 1948 - 1989**

Disertační práce

Školitel autora disertační práce: doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Studijní program: Teoretické právní vědy

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 30. června 2018

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 487 334 znaků včetně mezer.

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D.

V Praze dne 30. června 2018

Poděkování:

Dovoluji si vyjádřit svůj nejsrdečnější díky panu doc. JUDr. Ladislavu Soukupovi, CSc. za pochopení a pomoc při zpracování náročného tématu. V neposlední řadě patří můj dík Zuzce za pečlivost při kompletaci celého textu, což byl úkol překvapivě nelehký.

Stanislav Polnar

Obsah

1. Úvod	1
1.1 Předmět práce a autorský záměr	1
1.2 Dosavadní stav bádání a publikovaná literatura	2
1.3 Archívní prameny	6
1.4 Použité metody a pracovní postupy	27
2. Protistátní trestná činnost příslušníků československé armády – pojem a charakteristika	29
2.1 Základy právní úpravy	29
2.2 Ochrana utajovaných skutečností v rámci protistátní trestné činnosti vojenských osob	39
2.3 Typické skutkové podstaty	42
2.4 Normalizace, politická doktrína a aplikační praxe v chápání protistátní delikvence	45
2.5 Ke statistice úkonů vyšetřujících orgánů vojenské kontrarozvědky	52
2.6 Rehabilitace a její široké pojetí trestné činnosti proti státu	54
2.7 Politická delikvence vojenských osob z hlediska obecné historie	58
3. Specifika protistátní delikvence v československé armádě	60
3.1 Voják jako pachatel trestné činnosti	60
3.2 Problematika uplatňování tzv. socialistické zákonnosti v ozbrojených silách	66
4. Vyšetřující orgány a jejich postavení v trestním procesu	69
4.1.1 Vznik vyšetřujících bezpečnostních orgánů za II. světové války	69
4.1.2 Působení vyšetřujících orgánů obranného zpravodajství v rezortu MNO a MNB (1946 až 1953)	70
4.1.3 Přípravné řízení v armádě v kompetenci vojenské kontrarozvědky a ministerstva vnitra	73
4.1.4 Vojenská kontrarozvědka v demokratizačním procesu let 1968 až 1969	76
4.1.5 Vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce v období tzv. normalizace	82

4.2.1 Vývoj organizace vyšetřování ve vojenské justici v letech 1945 – 1950	85
4.2.2 Vznik a činnost vojenské prokuratury socialistického typu a její politické řízení	88
4.2.3 Vojenská prokuratura a další orgány v procesu vyšetřování v letech 1950 – 1956	92
4.2.4 Vyšetřování a nový trestní řád z roku 1957	94
4.2.5 Vyšetřování v kompetenci vojenské prokuratury a v armádě po roce 1961	96
5. Příprava a průběh procesů, porušování zákonnosti a rehabilitace	98
5.1 Etapy politických procesů s vojáky	98
5.2 Typický průběh vyšetřování a podání obžaloby	100
5.3 Administrativní výsledky v přípravném řízení a trestní oznámení	102
5.4 K objektivitě vojenských znaleckých posudků	104
5.5 Nezákonosti, násilí, provokace a vynucená doznání	107
5.6 Pokusy o nápravu křivd a rehabilitace	112
6. Zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil v období 1948 až 1989	120
6.1 Metoda sondy a základy zkoumané problematiky	120
6.2 Hmotněprávní základ deliktu	122
6.3 Diskuze o vývojových stádiích trestného činu	128
6.4 Nejasná hranice mezi obecnou a politickou kriminalitou – případ Cagášek a Portreš	134
6.5 Zvláštní charakteristiky vyšetřování zběhnutí do ciziny	136
6.6 Prevence zběhnutí do ciziny v práci vojenských orgánů	142
6.7 Dynamická a statistická hlediska zběhnutí do ciziny jako součást jeho charakteristiky	149
6.8 Dílčí závěry a retrospektivní hodnocení po roce 1989	157
7. Závěr	159
Seznam zkratk	
Seznam tabulek	
Použité prameny a literatura	
Abstrakt a klíčová slova	
Abstract and keywords	

1. Úvod

1.1 Předmět práce a autorský záměr

Předkládaná disertační práce je příspěvkem k dějinám socialistického práva v podmínkách poúnorového Československa. Z hlediska časového a chronologického záběru zachycuje dlouhé a vnitřně nejednotné období let 1948 až 1989. Politické a právní poměry, které panovaly v této fázi života naší společnosti, však lze v celku charakterizovat jako nedemokratické. Zda se jednalo o poměry vždy totalitní či místy autoritářské, nehraje do takové míry roli, aby bylo nutné dlouhé čtyřicetileté období nějak dále specificky dělit. Taktéž není nutné hlouběji posuzovat režim KSČ z hlediska jeho legálnosti a legitimacy.¹ Za předmět práce autor považuje dobově chápanou protistátní činnost vojenských osob ve dvojím slova smyslu podobně tak, jak se trestní právo dělí na část práva hmotného a procesního. Z hlediska práva hmotného bude proveden pokus definice tohoto druhu delikvence dle tehdy platných a účinných právních předpisů a z hlediska procesního text směřuje k všestranné charakteristice řízení o trestné činnosti vojáků v činné službě.

Rozbor hmotněprávních specifíků protistátní trestné činnosti bude vycházet v celém období let 1948 až 1989 z legálních dokumentů prvořadě právní síly, tedy ze zákonů a dále z interních předpisů ministerstva spravedlnosti, vnitra a národní obrany. V tomto ohledu bude protistátní delikvence zkoumána jednak rozbořem platné právní úpravy, jednak analýzou aplikačních dokumentů, které se staly výsledkem či vedlejším produktem konkrétního trestního procesu, jenž vedly různé bezpečnostní orgány a orgány vojenské prokuratury v přípravném řízení. Podobně je nutné charakterizovat subjekt politické delikvence ve vojenských podmínkách, kterým byly speciální osoby ve služebním, respektive obecně branném poměru ke státu. Třetím, syntetickým autorským záměrem, je charakterizovat na základě dvou výše uvedených hledisek samotný předmět práce, který je ztotožnitelný s jejím názvem. Jinými slovy, skutečný či domnělý odpor vojenských osob vůči aktuálnímu mocenskému uspořádání byl něčím více, než jen suchou analýzou jeho ryze právních aspektů. Stejně, jako je znatelný rozdíl mezi právem v knihách a právem „v akci“, není možné se vyhnout zasazení právního vývoje do obecného historického a politického kontextu. Pochopení jevu protistátní činnosti tak není úplné bez analýzy rehabilitačního procesu

¹ NEDVĚDICKÝ, Kamil. Únor 1948 jako počátek nelegitimního režimu. In Sborník *Securitas Imperii* 17 (02/2010). 1. vyd. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010. str. 79.

na stranické úrovni od poloviny 50. let minulého století do konce následující dekády či rozboru legální rehabilitace státními orgány na základě právních úprav z let 1968² a 1990.³

Protikomunistický odboj vojenských osob se stal i součástí obecně a právněhistorického diskurzu, který probíhá až do dnešních dnů. Zkoumání tak zvaného III. odboje dnes přechází od vzpomínek na konkrétní akty odporu až k široce zasazeným diskuzím o historicky pojatém a ústavně zakotveném právu na odpor vůči nelegitimní či přímo zločinné vládě. V kontextu recentních právních dějin se otevřela zásadní otázka, zda měla či mohla proběhnout úplná diskontinuita s československým právem doby pod vládou KSČ. Ve vztahu k různým formám odporu vůči komunistickému režimu tak vzniká komplikovaná otázka, jak hodnotit činy III. odboje z hlediska platných a účinných právních předpisů let 1948 až 1989, které se staly výsledkem legislativního procesu ve zcela jiných, nikoliv však běžných demokratických poměrech.⁴ Dále následuje krátké shrnutí dosavadní vědecké práce v oboru.

1.2 Dosavadní stav bádání a publikovaná literatura

Zvolené téma disertační práce je v rámci české historické literatury poměrně velmi málo frekventované. V jeho rámci rozlišujeme v podstatě dva základní tematické okruhy. V první řadě se jedná o literaturu, která se věnuje činnosti komunistických bezpečnostních složek ve vojenských podmínkách, a druhou skupinu představuje literární produkce, jež se soustředí na otázky činnosti vojenské justice. Účelem vstupní pasáže není do důsledku vyjmenovat všechny periodické či neperiodické publikace, z nichž autor čerpal. To bude ostatně předmětem průběžných poznámek pod čarou v následujícím textu a závěrečného seznamu použité literatury. Cílem je vymezit základní trendy a postihnout skutečnost, že literatura k problematice činnosti vojenských bezpečnostních složek a vojenské justice se ne vždy zcela překrývá. Ze současných odborných periodik lze hovořit například o časopisech *Paměť a dějiny*, *Historie a vojenství* či *Soudobé dějiny*. Mnohé zajímavé studie byly uveřejněny ve sbornících *Securitas Imperii*, *Sborník Archivu bezpečnostních složek* či ojediněle v *Ročence Vojenského historického archivu*. Zde vykonali kus průkopnické práce Pavel Minařík a Martin Dubánek s jejich objevnou studií o historii vojenských justičních orgánů v letech 1945 až 1993. Jedná se o výstup z činnosti soudobých výzkumných a paměťových institucí, k nimž patří zejména Ústav pro studium totalitních režimů, Archiv

2 Zákon ze dne 25. června 1968 o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb.

3 Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

4 NEDVĚDICKÝ, Kamil. Právní pohled na III. odboj. In *Sborník Securitas Imperii* 16 (01/2010). 1. vyd. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010. str. 45.

bezpečnostních složek, Ústav pro soudobé dějiny, Vojenský historický ústav nebo Vojenský historický archiv. Jsou to ústřední instituce se sídlem v Praze se zaměřením na obecný historický výzkum. Proto odborné články uveřejňované na jejich stránkách nezpracovávají v první řadě právní aspekty tématu či nepopisují například organizaci vojenské justice z právněhistorického hlediska, ale zachycují příběhy třetího odboje vojenských osob spíše z narativního a popisného hlediska. Nejčastěji vyprávějí konkrétní lidské příběhy vojáků jako obětí politických perzekucí přelomu 40. a 50. let. Naopak 60. léta a následující normalizace již nestojí v centru badatelského zájmu. Právněhistorická pracoviště se tematikou téměř nezabývají a nevyvíjejí v oblasti publikační činnosti. Dílčí, byť nesmírně zajímavé, odborné poznatky k politické delikvenci vojáků nalezneme v odborných časopisech vydávaných před rokem 1989. Za všechny jmenujme Československou kriminalistiku, Socialistickou zákonnost či známý a kvalitní časopis Právnick. Zcela speciální zdroj poučení pro téma práce autor našel v časopisech vydávaných za odborného řízení Hlavní vojenské prokuratury. Konkrétně se jednalo o periodika Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním a Vojenská prokuratura, která vycházela od konce padesátých až do počátku let devadesátých.

O monografiích k tématu disertace lze konstatovat, že syntetické práce jsou velmi raritní a aktivity bezpečnostních složek a vojenské justice směřující proti protistátní trestné činnosti vojáků je nutné sbírat z literatury, která zpracovává obecnější témata. Čestnou výjimku zde představuje několik monografií pedagoga Univerzity obrany v Brně Františka Hanzlíka, který s nebyvalou erudicí a pozitivistickou přesností popsal osudy Bedřicha Reicina a jím řízeného obranného zpravodajství, jehož vyšetřovací složky pracovaly v závěru 2. světové války a poté až do začátku 50. let téměř stále nezákonnými metodami. Dějinami vojenské kontrarozvědky jakou pevnou součástí ministerstva vnitra se zevrubně zabýval Daniel Povolný. František Koudelka zachytil mnohé statistické údaje o vyšetřování vojenských osob armádními složkami Státní bezpečnosti pro období do roku 1968. Cenné informace o právních aspektech činnosti vojenské kontrarozvědky a o politickém řízení prokuratury v 80. letech přinesl ve svých pracích bývalý ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů Pavel Žáček. Historii vojenských pokusů o svržení československého komunistického režimu v letech 1948 až 1958 se komplexně pokusil zachytit Ivo Pejčoch, který se podrobněji zabýval i všemi vojenskými osobami, které za více než 40 let vlády KSČ skončily z politických i obecně kriminálních důvodů na popravišti. Dramatickými životními osudy vojáků, kteří byli pro svou domnělou či vykonstruovanou protistátní činnost v zakladatelském období režimu popraveni, se formou monografií či monografických medailonů zabývali autoři spojení

tak či onak s vojenskou problematikou jako Jan Bret, Jiří Šolc, Eduard Stehlík, Karel Richter, Antonín Benčík a další. Posledně jmenovaní zpracovali tragický osud generála Heliodora Píky. Výjimečně poutavou knihu na pomezí literatury faktu napsal Milan Macák, který téměř detektivně, avšak velmi komplexně, zpracoval zběhnutí do ciziny generála Jana Šejny, jehož vojenská zrada výrazně přispěla k odstartování reformního procesu jara a léta 1968. Obecně zkoumali problematiku postavení vyšetřujících složek v mechanismu státní moci například známý obecný historik Karel Kaplan nebo Jiřina Dvořáková. Otázkami vojenské justice po roce 1945 se na překvapivě vysoké úrovni věnovali i někteří diplomanti právnických fakult v Praze, Brně a Plzni. Bez snižování úrovně práce těchto autorů je však nutné k jejich textům přistupovat s poněkud zvýšenou obezřetností či kritičností.

K otázce protistátní trestné činnosti s vazbami na vojenské prostředí se pochopitelně věnovala i právní literatura před rokem 1989, a proto nemůžeme zcela opomenout ani literární produkci z předlistopadové doby. Kromě dobových učebnic z oblasti trestního práva a komentářů k předpisům trestní povahy, se činnosti bezpečnostních a justičních složek ve vojenských problematikách dotýkaly obecně závazné právní předpisy s právní silou zákona patřících do různých odvětví a oborů platného práva. Jednalo se zejména o nově kodifikované či novelizované trestní zákony, trestní řády, zákony o Sboru národní bezpečnosti, mezinárodní smlouvy v podobě vyhlášek ministerstva zahraničních věcí a podobně. Z hlediska právní síly není možné opomenout ani vybrané normy ústavního práva. Jejich spolehlivým publikačním zdrojem je pochopitelně Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé (do 23. srpna 1948), Sbírka zákonů republiky Československé (24. srpna 1948 – 31. prosince 1959), Sbírka zákonů Republiky československé (1. ledna 1960 – 10. července 1960), Sbírka zákonů Československé socialistické republiky (11. července 1960 – 31. prosince 1968) a konečně Sbírka zákonů (1. ledna 1969 - 31. prosince 1992). Jedná se o holé texty právních předpisů, na něž je v textu odkazováno či jsou přímo citovány pod příslušným pořadovým číslem, rokem vydání, respektive číslem částky Sbírky, v níž došlo k jejich uveřejnění. Práce s nimi není vždy tak jednoduchá, jak by se na první pohled mohlo zdát. V době své platnosti a účinnosti totiž docházelo v naprosté většině případů k jejich novelizacím buď dílčími novelami či nepřímo prostřednictvím jiných právních předpisů uveřejněných ve Sbírce, které ve svých závěrečných pasážích obsahovaly zrušující (derogační) ustanovení. Orgány vyšetřování StB se zákonnými normami samozřejmě pracovaly a pro stanovení objektivního legislativního rámce v konkrétní etapě periody 1948 až 1989 je nutné zjišťovat aktuální účinné znění konkrétních právních předpisů. Z hlediska skutkových podstat protistátní trestné činnosti platil například od roku 1961 až do pádu komunistického režimu v listopadu

1989 jediný trestní zákoník č. 140/1961 Sb., samozřejmě průběžně novelizovaný. V průběhu téměř třiceti let odrážel proměny trestní politiky vládnoucí strany v oscilaci mezi periodickými přechody od represe k prevenci (60. léta) či naopak (normalizace). V předkládaném textu se proto vždy cituje znění právních norem ze Sbírký zákonů tak, jak byly účinné v okamžiku, jemuž se věnuje konkrétní výklad. Dohledání určitého znění není vždy jednoduché a vyžaduje práci s větším množstvím právních norem.

Kromě oficiálního publikačního zdroje mají poměrně velkou vypovídací hodnotu i dobové edice právních norem, jež sestavovali historici SNB. Ke kompletním textům právních předpisů či výňatkům z nich připojovali krátké úvodní či závěrečné komentáře. Ty trpí bohužel ideologickou zátěží a jejich smyslem je v první řadě apologie práce SNB a StB v epoše socialismu. Umožňují však pochopit smysl a účel právních předpisů dotýkajících se bezpečnostní oblasti v dobovém kontextu a jsou též zajímavým dokladem právní propagandy vedené ministerstvem vnitra.⁵ Ze současného pohledu a vzájemného porovnání jsou stejně zajímavé práce předlistopadové provenience. Zde můžeme jmenovat například monografie bývalého federálního ministra vnitra Jaromíra Obziny (1973 až 1983) o základních bezpečnostních otázkách socialistického státu či akademického pracovníka Zdeňka Lukeše o základech bezpečnostního práva jakou součástí správní vědy. Dlouholetý hlavní vojenský prokurátor Zbyněk Kiesewetter (1969 až 1978) publikoval obecně pojaté práce o otázkách vojenské trestné činnosti a monograficky se věnoval i širším problémům spjatým s činností socialistické prokuratury. Paradoxně i on byl za své přátelské a „obchodní“ styky se Šejnou předmětem zpravodajského zájmu vojenské kontrarozvědky.

Nejnovější dějiny, kam zvolené téma bezesporu spadá, vykazují mnohé netradiční možnosti sběru vědeckých informací. Je to jednak memoárová literatura, kde můžeme zmínit například vzpomínky čelného představitele naší sovětizované vojenské justice Karla Vaše, který rozhodující měrou přispěl k vykonstruovanému procesu s již zmiňovaným generálem Píkou. Dále zde figurují filmové dokumenty, kde shodou okolností vyniká dílo o stejné osobě pod názvem Vrahem z povolání – Utrpení soudce Karla Vaše a filmy o jeho již několikrát zmiňované oběti Bez milosti nebo Můj otec generál. Z hlediska kritického hodnocení právněhistorických pramenů se však využití těchto zdrojů nemůže obejít bez dostatečné míry badatelské obezřetnosti a náležitého objektivního odstupu. Další úskalí pak může přinést kritický rozbor jinak nezpochybnitelného bohatství archivů.

1.3 Archívní prameny

⁵ K tomu např. KROUPA, Vlastislav. Historie SNB v dokumentech. Praha:Naše vojsko, 1984.

Předkládaná disertační práce vychází z primárních psaných pramenů institucionálního původu, které mohou mít normativní charakter či být správní a aktové povahy, přičemž máme na mysli zejména spisy jako výsledky aplikace práva. Autor studoval ve fondech Archivu bezpečnostních složek (ABS), Vojenského historického archivu (VHA), Správního archivu Armády České republiky (SA AČR) v Olomouci a Národního archivu (NA) v Praze. Primárně byly využity informace z prvních třech jmenovaných paměťových institucí. Zdroje informací z NA v Praze mají jen obecný doplňkový charakter a to zejména proto, že jeho fondy neobsahují v první řadě dokumenty bezpečnostního či vojenského charakteru, které se logicky vážou k ústřednímu tématu práce.

V první řadě je nutné zdůraznit badatelskou hodnotu fondů ABS, které autor považuje za nejdůležitější. Zde je na místě pohovořit o povaze dokumentů vzniklých z činnosti bývalé Státní bezpečnosti (StB), k níž vyšetřující orgány – vyjma orgánů vojenské prokuratury – náležely. Z hlediska kritického přístupu a nalezení dokumentární hodnoty analyzovaných materiálů týkajících se činnosti StB ve vojenské problematice nelze než konstatovat, že se jedná o velmi specifickou a dnes zcela otevřenou oblast. Zjištění historické a informační hodnoty těchto dokumentů má zejména ve vztahu k charakteristice jejich věrohodnosti velmi mnoho problematických bodů. Používání a interpretace historických pramenů týkajících se činnosti komunistické tajné policie má mnoho diskutabilních bodů. Jedná se o velmi odlišnou práci od zkoumání starších historických období. Bezpečnostní složky autoritativních režimů totiž před pádem politického systému, jemuž sloužily či slouží, zaujmají k výsledkům své „práce“ obvykle stejné postoje. Jedná se v první řadě o ničení všech materiálů, jež by nové politické moci mohly sloužit jako doklady realizovaných nezákonností.⁶ Nejinak se chovala i československá StB. Již 1. prosince 1989 vydal 1. náměstek ministra vnitra ČSSR gen. Alojz Lorenc, do jehož kompetence spadalo řízení StB, pokyn, dle kterého mělo dojít k vyřídění „živých“ svazků. U svazků tajných spolupracovníků měly být skartovány téměř všechny jejich partie vyjma nejdůležitějších součástí (například zpráva o získání, memorandum, kompromitující materiály). U signálních, osobních a pátracích svazků kontrarozvědného rozpracování se taktéž plánovala skartace selektivní dle povahy a důležitosti stejně jako u svazků objektových. Opět měly být ponechány jejich nejdůležitější partie, což se však netýkalo výstupů z prověrky korespondence, dlouhodobých odposlechů, telefonních odposlechů a dálkopisného spojení.⁷ Jednalo se o zpravodajské úkony, při nichž docházelo k získávání nejvíce kompromitujících informací o sledovaných osobách za situace,

6 BLAŽEK, Petr. Využívání archivních dokumentů StB pro historické bádání[online]. CS magazin [cit. 20-12-2016]. Dostupné z: <<http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2005081007>>.

7 Pokyn 1. náměstka MV ČSSR č. j.: N/Z-00671/89 ze dne 1. 12. 1989.

kdy tato činnost Státní bezpečnosti neměla oporu v právních normách. Obecná teze samozřejmě platila i pro činnost československé vojenské kontrarozvědky (VKR), nicméně ne primárně ohledně jejích vyšetřovacích svazků. Dne 4. prosince 1989 vydal náčelník Hlavní správy (HS) VKR gen. Červášek pokyn k vyřídění operativních svazků s tím, že v podstatě veškeré spisy týkající se operativní a státobezpečnostní situace měly být s malými výjimkami zničeny. Administrativní prověrka z ledna 1990 však ukázala, že skartace probíhala u různých bezpečnostních součástí rozdílně. Spisy nebyly ničeny jako celek, ale často docházelo k vyskartování pouze částí spisů. Dokumenty mizely tudíž selektovaně a nechyběly ani případy, kdy se tak dělo na žádost tajných spolupracovníků.⁸

Polistopadoví ministři vnitra se pokoušeli svými interními normativními akty následky živelných skartací zmírnit a rekonstruovat zejména dokumentaci k problematice tajných spolupracovníků, kontrarozvědného rozpracování, objektových svazků a vyšetřovacích spisů tajné policie.⁹ Konkrétní historické souvislosti průběhu skartací budou naznačeny v následujících partiích předkládané práce. Lze nicméně konstatovat, že spisová dokumentace týkající se závěru činnosti státněbezpečnostních složek Federálního ministra vnitra ČSSR trpí v důsledku naznačeného procesu nekompletností. Totéž platí o nyní již archivních materiálech z období nezákonností 50. let. Část z nich počala přirozeně mizet již v období uvolňování po roce 1956 a v průběhu navazující časové vlny rehabilitací. Tato méně zmiňovaná skartační vlna vrcholila v roce 1968, kdy probíhal proces odtajňování zločinných praktik StB za asistence hromadných sdělovacích prostředků a zvyšujícího se zájmu veřejnosti. Zpočátku docházelo k ničení písemností bezpečnostní provenience v souvislosti se zřízením Centrálního archivu ministerstva vnitra a to pod rouškou vyřazovacích prací. Tato praxe byla zakázána k 1. dubnu 1968.¹⁰ Ministerstvo vnitra však dostávalo signály a upozornění, že svévolné ničení písemností zejména Státní bezpečnosti je v plném proudu a to na různých bezpečnostních úsecích MV. Paradoxně takováto jednání zakázal již 8. ledna sám náčelník Hlavní správy StB. Přesto však živelné skartace spisové dokumentace i evidenčních pomůcek k rozpracovávaným a vyšetřovaným případům z minulosti i aktuální přítomnosti nadále probíhaly. První náměstek ministra vnitra Jan Záruba svým rozkazem tuto činnost znovu zakázal i v rámci písemností

8 BĚLOUŠEK, Dan. Ničení operativně-agenturní agendy v rámci Vojenské kontrarozvědky po 17. listopadu 1989. In Sborník Archivu bezpečnostních složek č. 8/2010. 1. vyd. Praha: Archiv bezpečnostních složek, 2011. str. 160.

9 Tuto problematiku upravovaly rozkazy ministra vnitra ČSFR č. 62 z 15. května 1990 a č. 26 z 11. března 1991 [online]. Dostupné z: < <http://www.ustrcr.cz/cs/rfmv90-92>>.

10 Rozkaz ministra vnitra č. 14 ze dne 20. března 1968. 1. doplněk služebního předpisu MV-adm-I-5 [online]. Dostupné z: < <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv1968/rmv14.pdf>>.

agenturně-operativního charakteru a zastavil i v tomto směru zneužívané vyřazovací práce.¹¹ Záruba i reformní ministr vnitra Josef Pavel se snažili zmírnit dopady nezákonných skartací na probíhající rehabilitační proces stanovením důsledné povinnosti předávat soudům a prokuraturám spisové materiály StB z úrovně její hlavní správy, správy vyšetřování i správ krajů.¹²

Díky naznačeným historickým konsekvencím i jejich odrazu v některých normativních aktech ministerstva vnitra je torzovitost a nekompletnost dokumentů vzniklých činnostmi bývalé Státní bezpečnosti častým zjevem a pro určitá období po roce 1948 dokonce pravidelným rysem, s nímž se každý badatel v oboru musí vypořádat. Jedná se však pouze o jednu z překážek, která se staví do cesty tomu, kdo usiluje o objektivní a v rámci možností též o pravdivé poznání významné kapitoly naší nedávné historie. Další velmi diskutovanou otázkou se stala vypovídací schopnost a spolu s ní i důvěryhodnost archiválií z provenience StB. Jejich důvěryhodnost v první řadě souvisí s již rámcově popsány skartacemi. Z podstaty věci plyne, že poznávací proces určité kauzy, v níž se československá tajná policie angažovala, nemůže být zcela důsledný v situaci, kdy spis vzniklý operativní či vyšetřovací činností neobsahuje všechny původní dokumenty. Tato situace je rámcově pochopitelná v případě materiálů vyšetřovacích. Ani socialistickým trestním soudům totiž nemohly být předkládány důkazy spolu s doklady o jejich často nezákonném, respektive mimoprávním získání. To by totiž tyto důkazy jako podklad pro pravomocné soudní rozhodnutí jako hlavní nástroj represe velmi zpochybnilo a ohrozilo žádané výsledky činnosti justiční mašinerie. Pokud však svazek StB neobsahuje záznamy o velmi delikátních úkonech, mezi něž řadíme například odposlechy, prověrku korespondence či dokumentaci ze sledování, může se badatel velmi často přesunout z prostoru induktivního či deduktivního hodnocení faktů na půdu prosté spekulace. Vznikají tak snadno dohady, bují domýšlení faktů a zdánlivou přesvědčivost mohou získat umně dotvořené verze bez vazby na skutkový základ zkoumaného případu. Jak v této souvislosti poznamenal historik Jan Křen, pouhý záznam se nikdy nemůže stát historickým faktem, pokud není interpretačním procesem ověřen a vřazen do širších souvislostí.¹³ V totožných souvislostech zdůraznil, že pravdivé čerpání poznatků z dokumentů StB vyžaduje zohlednění tří skutečností: zkoumání odborné úrovně této policejní instituce

11 Rozkaz ministra vnitra č. 17 ze dne 6. dubna 1968. Dočasný zákaz skartace a jakéhokoliv ničení písemností ve Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy, str. 1 až 2[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv1968/rmv17.pdf>>.

12 Tuto povinnost stanovily rozkazy ministra vnitra č. 15 z 1. dubna 1968 a č. 19 z 26. dubna 1968[online]. Dostupné z : <<http://www.ustrcr.cz/cs/rozkazy-ministra-vnitra-rok-1968>>.

13 KŘEN, Jan. Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. In Soudobé dějiny 3-4/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. str. 710.

a jejich příslušníků, zhodnocení práce agenturního aparátu či jejich informátorů a konečně povšechnou společenskou situaci nepřátelských osob, vůči nimž bezpečnostní aparát působil. Při získávání relevantních informací z policejních akt je nutné dát prof. Křenovi za pravdu zejména v tom ohledu, že celková úroveň bezpečnostního aparátu a tudíž i formální kvalita jeho výstupů se v průběhu období 1948 až 1989 pronikavě změnila.¹⁴ Platí to dvojnásob o růstu způsobilosti příslušníků StB, jež měli představovat „tvrdé jádro“ či jakousi elitu Sboru národní bezpečnosti bedlivě střežící zájmy komunistické strany a nekompromisně prosazující její politiku. V 50. letech nerozhodovala jejich odborná úroveň, ale ideologická zaslepenost a fanatičnost, s jakou se do praxe uváděly direktivy sovětských bezpečnostních poradců. 60. léta se nesla ve znamení vyrovnávání se s vlastní minulostí a počátek 70. let odrážel čistky počátku normalizačního období, což vzdělanostní úrovni aparátu StB jako celku rozhodně neprospělo.¹⁵

Značně odlišně se však situace vyvíjela zhruba od poloviny 70. let, kdy zejména v důsledku činnosti federálního ministra vnitra Jaromíra Obziny rostl tlak na odbornou připravenost celého SNB. Politická moc se musela prosazovat v prostředí helsinského procesu s jeho důrazem na dodržování základních lidských práv a svobod v poněkud jiném rámci a na vyšší odborné úrovni. Na vnitroresortní školství, právnické kurzy a studium na nově založené VŠ SNB lze pohlížet z různých hledisek a zaujímat k absolventům bezpečnostních nauk přirozeně kritické postoje. Z hlediska právního, policejního a konec konců i zpravodajského však dokumentace StB z druhé poloviny normalizačního období vykazuje podstatně vyšší úroveň zejména ve srovnání se zakladatelským obdobím přelomu 40. a 50. let.

Úvahy historika Křena lze považovat za podnětné i z jiných důvodů. Velmi výstižně poukázal na specifika jazyka archiválií státněbezpečnostního původu. Hovoří v tomto kontextu o policejním dialektu, šifrách či o „ptydepe“ dikatur.¹⁶ Autor předkládané práce může po svých zkušenostech z badatelské činnosti jen a jen souhlasit. Správné čtení a pochopení dokumentů StB vyžaduje jistou dávku znalostí svérázné terminologie a ne náhodou tane na mysli paralela s orwellovským newspeakem. V praktické rovině pak

14 Tamtéž, str. 710 až 711.

15 Na podřízené složky nikdy nerozeslaný Akční plán ministerstva vnitra ze dne 16. 8. 1968 hodnotí personální situaci značně pregnantně: „*Dalším charakteristickým rysem SNB je nízká úroveň kvalifikace. Přes vynaložené úsilí se nepodařilo překonat hluboké disproporce v kvalifikační struktuře, ovlivněné v padesátých letech naprostým podceňováním vzdělání. V současné době z celkového počtu příslušníků SNB má 3,6 % vysokoškolské, 26,9 % úplné střední vzdělání. Stanovené kvalifikační předpoklady nesplňuje zhruba 60 % příslušníků; u náčelníků je situace ještě nepříznivější. V roce 1962 mělo 48 % příslušníků odborně bezpečnostní vzdělání, včetně krátkodobých kursů.*“ Cit dle rozkazu ministra vnitra č. 42 ze dne 16. srpna 1968, str. 59 přílohy č. 1 [online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv1968/rmv42.pdf>>.

16 KŘEN, Jan. Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. In Soudobé dějiny 3-4/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. str. 711.

každému badateli v oboru prospějí vybrané poznatky z lingvistiky, paleografie či informační vědy. Vcelku však lze říci, že studium dokumentů StB nepředstavuje vždy jen souhrn nikdy nekončících úskalí. Z hlediska jazykové analýzy zde totiž neexistují nepřekonatelné informační bariéry.

Veškeré písemnosti StB vyhotovovala v českém či slovenském jazyce a to v jejich moderní mutaci, jež se jen minimálně odlišuje od dnešní jazykové normy. Pro badatele to představuje velkou výhodu. Umožňuje mu relativně rychle přečíst a analyzovat velký objem bezpečnostních materiálů, aniž by se musel zdržovat překlady, což velmi znesnadňuje historickou práci v oboru starších dějin. Informační analýza dokumentů se však přece jen dotýká – byť pouze okrajově – znalosti cizích jazyků. Můžeme v této souvislosti zmínit zejména dohody mezi československým ministerstvem vnitra a jeho resortními protějšky ze zemí bývalého socialistického tábora, které se v širší míře uzavíraly zejména od počátku 70. let. I ty obsahovaly některá cenná data pro určení povahy činnosti StB ve vojenských problematikách. Pokud však není nutné hledat speciální nuance a dopodrobna interpretovat badatelsky klíčové pasáže, postačí studium jejich české verze v rámci dvojjazyčného vyhotovování. To bylo v případě těchto aktů pravidlem. Z tohoto obecného tvrzení se částečně vymykají dohody se sovětskou KGB. Československá Státní bezpečnost měla postavení její prodloužené převodové páky, a proto je studium některých dohod v ruském jazyce přece jen metodicky přesnější. Alespoň částečná znalost ruštiny byla pro kariéru v SNB, respektive přímo v StB, velmi důležitá i z jiného důvodu. Jedním z vrcholů vzdělávacího procesu bezpečnostních kádrů se totiž mohlo stát studium na Vysoké škole F. E. Dzeržinského při Radě ministrů SSSR pro příslušníky Státní bezpečnosti.¹⁷ Je vcelku přirozené, že vzdělávání v ruském jazyce trvale ovlivnilo myšlení a písemné vyjadřování bezpečnostních pracovníků. Není potom překvapením, že četba jimi vyhotovených materiálů přináší i poměrně značné množství ruské či od ní odvozené terminologie.

Archiválie z provenience StB, které byly využity pro předkládanou práci, však tvoří zhruba z 90 % texty psané v českém jazyce. Autor si po jisté míře zobecnění troufá tvrdit, že kromě společného jazykového základu se jejich lingvistické struktury dále dělí do dvou základních oblastí. První představuje právní terminologie, respektive přímo právní jazyk, přičemž silnou koncentraci s právem spojeného vyjadřování nalezneme zejména v těch materiálech bezpečnostního charakteru, které byly tím či oním způsobem spojeny s procesem vyšetřování dle aktuálně platného a účinného trestního řádu. V útvech StB zabývajících

17 Tuto problematiku upravoval například čl. 1 písm. d) Protokolu o spolupráci mezi VŠ SNB a Vysokou školou F. E. Dzeržinského Výboru pro Státní bezpečnost při Radě ministrů SSSR z 5. prosince 1977[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/mezinarodni-spoluprace/sss/spoluprace31ru.pdf>>.

se vyšetřováním pracovalo nejvíce příslušníků poznamenaných nějakou formou právního vzdělání, což je zřetelně patrné i na písemnostech, jež tvořili. Tyto výstupy přebírala z velké části vojenská prokuratura a posléze i trestní soudy, a jelikož opouštěly specifický a uzavřený bezpečnostní svět ministerstva vnitra, vykazují relativně vyšší stupeň odbornosti alespoň po formální stránce. Právní terminologie pochází zejména z oboru trestního práva hmotného a procesního a odráží všechny její základní rysy. Používané pojmy mají značně vysoký stupeň obecnosti, a proto velmi zúžený rozsah spolu s odstraněním sémantické mnohotvárnosti. Vyznačují se dále normativní povahou, ustáleným významem a značnou formálností. Do jisté míry se proto podobají dnešním policejním materiálům a z hlediska badatelské činnosti prospějí při jejich interpretaci alespoň základní právní znalosti. Druhý zvláštní lingvistický okruh představuje specifická mluva operativních dokumentů. Jedná se o výstupy z oblasti, jež je každé tajné policii nejvlastnější a odráží její zpravodajskou činnost. I když typologie dokumentů StB bude předmětem následujících pasáží, lze pro ilustraci do této kategorie zařadit například spisovou dokumentaci týkající se využívání tajných spolupracovníků či výstupy z činnosti jako sledování nepřátelských osob. Měly přísně tajnou povahu a Státní bezpečnost je nikdy nepostupovala subjektům mimo resort vnitra. Zde je možné nejvíce hovořit o Křenových definicích týkajících se „policejního dialektu“ a autor na základě výsledků vlastního studia přidává názor, že se jedná o velmi svéráznou komunikaci sui generis. Jaroslav Suk navíc v tomto kontextu rozvíjí sociologické úvahy, dle nichž je vytváření jazykových novotvarů pravidelným rysem každé tajné policie, která tak potvrzuje vlastní sebeuvědomění a vyvolenost.¹⁸ Úlohu zde mohl sehrát i pocit spiklenectví a touha distancovat se od majoritní společnosti, jež měla být důsledně infiltrována a následně ovládnuta. Ať již byly důvody vzniku svérázné operativní mluvy StB jakékoliv, lze zde hovořit o třech základních podskupinách slangových novotvarů. Navzájem se svým původem odlišují, avšak princip nesrozumitelnosti pro nezasvěceného badatele mají společný.

První podskupinu reprezentují jen rámcově gramaticky upravené výpůjčky odborných bezpečnostních a zpravodajských termínů z ruského jazyka. Jako příklad je možné namátkově vyjmenovat jedny z nejčastějších přejatých slov, jimž se dokumenty Státní bezpečnosti doslova hemží. Z ruštiny se tak přejala a do češtiny uvedla slova jako rozvědka, podstava,

18 „Takové změny, posuny a kombinace vedou k vytváření sociolektu používaného pro komunikaci uvnitř skupiny. Zároveň jde i o vydělení skupiny od ostatního obyvatelstva a o upevnění identity této skupiny a jejích členů. Pocity výjimečnosti pracovníků zpravodajských služeb posiluje tajný charakter jejich práce, jasná hranice mezi fiktivním, falešným světem vytvářeným pro veřejnost a úzkým světem konspirace v přísné kázni a hierarchii, který však patrně disponuje jistým emocionálním nábojem a skýtá nepochybně bezpečí a jistotu. Takové prostředí stimuluje i vytváření argotických výrazů ve slangu, tj. výrazů pro účely utajení.“ Cit. dle SUK, Jaroslav. Dva slovníky pro potřeby příslušníků. Sborník ABS č. 5/2007. Praha:Odbor ABS MV ČR, 2007. str. 337.

realizace, verbovka či vývod, respektive vyvedení z akce. V různých kontextech se jim předkládaná práce věnuje a zabírá se jejich adekvátní interpretací. Obecně lze zde poznamenat, že při orientaci StB na sovětskou bezpečnostní nauku a v důsledku studia mnohých jejích příslušníků v SSSR používání sovětské terminologie nepřekvapuje. Je logické, že vědomosti získané při různých školeních a pojmově fixované na ruské pojmosloví se dále uplatňovaly v totožné formě i v praxi. V každém případě se při historické práci v této oblasti vyplatí mít alespoň pasivní znalosti ruského jazyka a jeho gramatických struktur v psané podobě. Minimálně to umožňuje při studiu archiválií identifikovat všechny rusismy a pokusit se následovně o jejich přiměřený výklad v souvislostech daného dokumentu. Druhou podskupinu policejního argotu Státní bezpečnosti reprezentují slangové výrazy mající svůj původ v češtině. Tajná policie sice z povahy věci nefungovala jako pravidelná složka státní správy, avšak byrokratismus pro ni tak charakteristický se projevoval kromě jiného i používáním ustálené české terminologie se zcela specifickým významem. Pro názornou ilustraci zde uveďme výklad adjektiva „závadový“. Jednalo se o pojem z druhé „nepřátelské“ strany, jenž v sobě obsahoval pejorativní nádech pro označení sociálních jevů stojících mimo oficiální struktury socialistické společnosti. Z hlediska synonymie lze značně široký rozsah tohoto přídavného jména definovat adjektivy protispolečenský, asociální nebo až nelegální. V materiálech bezpečnostní provenience se velmi často hovoří například o závadovém prostředí, závadovém jednání, závadovém chování, závadové mládeži atd. Státní bezpečnost spatřovala závadovost nikoliv v rovině ustáleného literárního kánonu, nýbrž v dogmaticky chápaném ideovém rozporu s filozofickými východisky marxismu-lenismu či negativním hodnocení společenské reality socialistického Československa. Pro badatele je při interpretaci této části policejního žargonu důležité pochopit sémantické odlišnosti ve významu tohoto specifického českého pojmosloví. Vyžaduje to však jistou zběhlost a zkušenosti s četbou archivních dokumentů z provenience StB. Zvláštní význam tak čtenář posléze chápe téměř automaticky, v mezích analyzovaného textu a částečně i z úhlu své věci oddaných příslušníků, kteří tyto materiály vytvářeli. V dnešní době se navíc na knižním trhu objevují cenné pomůcky, v nichž nalezneme heslovitý výklad nejčastějších terminologických zvláštností. Jedná se například o Pečenkovu či Churaňovu Encyklopedii špionáže. Bezpečnostní slang StB se na následujících stránkách uvádí v uvozovkách nebo je vysvětlen v poznámkách pod čarou.

Třetí část policejního dialektu představovalo časté používání zkratek. V písemnostech není těžká jejich identifikace, neboť byly psány velkými tiskacími písmeny, popřípadě velkými písmeny kurzivy. Pro začátečníka představuje tato oblast relativní problém, jelikož

se jedná většinou o zkrácenou transkripci výše popsané odborné terminologie různého jazykového původu. Mechanismus vytváření zkratk však v důsledku není příliš složité rozluštit, protože se jedná o gramatické struktury tvořené počátečními písmeny slov. Pro ilustraci může opět posloužit několik příkladů – D (důvěrník), IDC (ideodiverzní centrála), KB (konspirační byt), NO (nepřátelská osoba), TS (tajný spolupracovník), ZSS (země socialistického společenství) atd. Vytváření a používání těchto zkratk bylo jednak výsledkem praktického jazykového úzu, a jednak mohlo pramenit z tak zvané legální definice, kde interní legislativa ministra vnitra – typicky jeho rozkazy – určovala formu zkrácení určitého termínu. Důvody pro zkracování tkvěly zejména v zásadě utajování důležitých zpravodajských pojmů před nepovolanými čtenáři a dále snad též ve snaze zkrátit texty o stereotypně se opakující slova při zachování základní srozumitelnosti sdělení. Dnes se poučený badatel nemusí nad zkratkami v dokumentech StB příliš namáhat, protože každá kvalitní monografie nebo studie obsahuje téměř vždy připojený seznam zkratk a jejich výklad v heslovité podobě.

Pokud se zamýšlíme v obecné rovině nad interpretací bezpečnostních textů a všech souvisejících okolností, které mohou ovlivnit nalezení jejich skutečného obsahu při historické práci, je nutné zmínit i paleografická hlediska. Striktně vzato patří i výše zmíněné používání zkratk do tohoto problémového okruhu. Rozebírání paleografických daností může v oboru nejnovějších dějin působit nadbytečně, avšak i zde badatelskou práci pronikavě ovlivnil nástup moderních informačních a komunikačních technologií. Autor zjistil na základě vlastních archivních studií, že hmotná podoba materiálů z provenience StB má uživatelsky velmi vlídnou formu. Psány byly v původní podobě na mechanických či později elektrických psacích strojích a za základní psací materiál posloužil klasický bílý či průsvitný kancelářský papír formátu A4. Četba a studium není za těchto okolností příliš namáhavá, i když používání psacího stroje občas nepatřilo k silným stránkám bezpečnostního personálu. Různé překlepy, pravopisné či stylistické chyby však nepředstavují zásadní překážku pro porozumění. Dokumenty z činnosti bývalé StB – pokud nezmizely při skartacích – se v naprosté většině dochovaly ve velmi dobrém fyzickém stavu. Zhoršenou čitelnost však jednoznačně vykazují archivní jednotky, jež vznikly na nejznámějším kopírovacím prostředku socialistické éry zn. Cyklos, který se do podvědomí starších generací vryl jako cyklostyl (odborně mimeograf). Jednalo se mimochodem o základní reprografickou techniku používanou při rozšiřování literárního samizdatu. Špatnou čitelnost mají mnohdy i tužkou či psacím perem psané poznámky ke strojově vyhotoveným dokumentům. Ručně vytvořená sdělení nacházíme ve formě interlineárních nebo marginálních glos. Jednalo se o literární výstupy buď

samotného ministra vnitra či jiných významných funkcionářů resortu včetně Státní bezpečnosti. Poznámky byly většinou připojovány k návrhům stěžejních dokumentů typu rozkazů, svodek k bezpečnostní situaci nebo zpráv pro stranické vedení včetně 1. tajemníka ÚV KSČ. I když ne vždy ovlivnily výslednou podobu textu, dávají badateli důležité informace o osobních postojích klíčových funkcionářů či o personálních poměrech v centrálních bezpečnostních orgánech. Někdy na dokumentech nalezneme i poznámky spisových a archivních pracovníků na vnitru, jež mnohdy vypovídají o dalším osudu materiálů poté, co ztratily aktuální důležitost. Zvláště to platí o výstupech práce bezpečnostního aparátu z roku 1968, které se týkaly reforem Státní bezpečnosti a po potlačení obrodného procesu měly nadobro zmizet v archivech či být zničeny.

Paleografické hodnocení materiálů StB se vyznačuje některými výraznými odlišnostmi. Jejich struktura nebyla výsledkem pouhé byrokraticky dodržované praxe, ale od zakladatelského období 50. let obsahovaly přísně tajné interní předpisy o vedení administrativy seznamy jednotných tiskopisů z produkce tiskárny MV v ustálené podobě.¹⁹ Při historické práci s archiváliemi to výrazně ulehčuje a zrychluje práci, protože například mapy svazků, seznamy dokumentace či statistické karty mají vždy jednotnou strukturu a badatel se v tisícovkách stran efektivněji orientuje a vyhledává pro něj relevantní informace. Od 70. let navíc sledujeme v zaměření archivní a spisové služby Státní bezpečnosti nové trendy směřující k postupnému zavádění automatizace při vkládání, uchovávání a vyhledávání informací. Za písemnosti kontrarozvědné povahy se začaly považovat nejen texty v jejich klasické „papírové“ podobě, nýbrž také fotografické, filmové a magnetofonové záznamy.²⁰ S ohledem na připravované technické zpracování dokumentů stanovily předpisy základní požadavky na jejich formální náležitosti co do způsobu vyhotovení. Každý příslušník čs. kontrarozvědky musel používat čitelné písmo, náležitou vnější úpravu (například 4 cm okraje) a kvalitní papír tak, aby později mohlo dojít ke zpracování pomocí mikrofilmové techniky.²¹ K hromadnému převodu dokumentů do podoby mikrofiší přistoupila Státní bezpečnost zejména v 80. letech, kdy se tento způsob informačního zpracování považoval za velmi efektivní při ukládání svazků do operativních archivů. Původně měla mikrokarta

19 Viz. k tomu například rozkaz ministra vnitra č. 199 z 20. 12. 1957 – Administrativa v agenturně-operativní práci součástí ministerstva vnitra (A-oper-II-1), str. 26 až 27[online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_199_1957.pdf>.

20 RMV ČSSR č. 4 z 25. ledna 1978 – Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1), čl. 3 odst. 1, str. 3[online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_4_1978.pdf>.

21 RMV ČSSR č. 44 z 22. srpna 1973 – Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu v čs. kontrarozvědce (A-oper-II-1), čl. 3 odst. 1, str. 10[online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_44_1973.pdf>.

či mikrofiš formát A4 či A5 a fotografická pole se na nich nacházela těsně vedle sebe. Použitím této techniky se podařilo docílit stavu, kdy jedna standardní normostrana obsahuje až 200 stran původního textu spisové dokumentace. Jednalo se o velmi efektivní způsob fotomechanické archivace dokumentů, kdy nebylo nezbytně nutné uchovávat je v jejich původní podobě.²² V závěru roku 1989 dostali náčelníci jednotlivých správ StB za úkol před skartováním svazkové agendy převést její obsah právě do podoby mikrofiší a následně všechnu dokumentaci zničit.²³ Bohužel se nafilmované materiály nedochovaly a zmizely neznámo kam. Dnes s nimi práce představuje jistý problém právní a samozřejmě i badatelských. Soudy informace v těchto mikrografických prostředcích zachycené nepovažují za důkaz. Práce s nimi je v archivu poněkud komplikovaná, protože jejich obsah může být zpřístupněn pouze pomocí speciální čtečky. Badatel dnes mikrofiš nedostává ve formátu A4, nýbrž v obálce v podobě nastříhaných pásků o rozměrech zhruba 3x10 cm. Používání čtečky není vždy příliš uživatelsky komfortní, čitelnost textu bývá mnohdy velmi špatná a nezkušený čtenář se mnohdy v materiálu velmi složitě orientuje i díky vzájemnému překrývání původních přefotografovaných stran. Obrazovka čteček navíc velmi ztěžuje fotografickou fixaci textu mikrofiše, což následně zhoršuje možnosti a rychlost domácího studia. Zásady archivních a spisových řádů StB však dnes díky jednotné formalizaci materiálů umožňují jejich digitální zpracování. Od roku 2009 pracuje v rámci Archivu bezpečnostních složek digitální archiv se studovnou, kde je digitalizovaná podoba fondů zpřístupněna pomocí výpočetní techniky. Kopie materiálů lze též získat vytištěním či vypálením na CD či DVD přímo na místě. Webové stránky – zejména Ústavu pro studium totalitních režimů – představují další vítaný zdroj digitalizovaných materiálů, jenž jsou přístupny pro práci taktéž z domácího badatelského terminálu. Tak zvaná eBadatelna výrazně omezuje dobu strávenou v budovách ABS.

Některé poznámky k paleografickým aspektům badatelské práce uzavřely část, v níž byla vypovídající schopnost materiálů vzniklých z činnosti bývalé StB hodnocena z hlediska subjektivních i objektivních daností instituce, jež je sama vytvořila. Pokud se vrátíme ke koncepci Jana Křena, nelze samozřejmě opomenout i další skupinu faktorů ovlivňujících jejich věrohodnost a schopnost být podkladem pro interpretaci historie. Tyto psychologizující úvahy se týkají validity informací, jež do dokumentace doslova i přeneseně donášeli informátoři Státní bezpečnosti. Paleta jejich pohnutek kolísala od přesvědčení, osobní zášti, kariérismu, obyčejného lidského strachu či o nízkou pohnutku hmotných

22 CHURANĚ, Milan. Encyklopedie špionáže – ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti. Praha: Libri, 2000. str. 221.

23 Pokyn 1. náměstka MV ČSSR č. j.: N/Z-00671/89 ze dne 1. 12. 1989.

či jiných výhod. Na základní osobní badatelské zkušenosti v prostředí protříděné spisové dokumentace lze však tvrdit, že ověření těchto zpráv bývá mnohdy velmi složité, až nemožné. Zvláště za situace, kdy ani příslušníci vedoucí daný operativní svazek mnohdy nespécifikovali zdroje svých důvěrných údajů. To samozřejmě nezabavuje povinnosti pokusit se ověřovat určitou verzi děje z jiných zdrojů (pokud jsou momentálně k dispozici). Velmi důležitou zásadou při hodnocení bezpečnostních materiálů zůstává dále základní premisa o tom, že představují jako celek tendenční a jednostranný pohled státní policejní mašinerie na odpůrce komunistické strany a jejího režimu. Byly vytvořeny s cílem usvědčit je dle tehdejší právních norem ze skutečné, vykonstruované či domnělé protistátní činnosti. Zejména operativní dokumenty jsou dokladem všestranných snah o získání potřebných důkazů ani tehdejším právem neregulovanými prostředky (typicky odposlechy, проверка korespondence). Nezmiňují se o různých a hojně používaných formách nátlaku od jemného vydírání, přes osobní postihy až k psychickému a fyzickému násilí při výsleších. To vše staví při historické práci nové a nikdy nekončící problémy důvěryhodnosti studovaných písemností StB.²⁴ Poznávání nejnovějších dějin však přináší velmi cennou možnost využít přístupu orální historie a získávat informace ad fontes, zejména od žijících účastníků perzekucí.²⁵ Autor i tuto možnost uchopení tématu předkládané práce použil a to buď formou přímého rozhovoru či s využitím dialogů zachycených a archivovaných pomocí audiovizuální techniky. Touto lze získat mnoho cenných informací. Jedná se však o materiál poznamenaný subjektivismem a osobními prožitky stejně jako v případě psaných vzpomínek a platí zde více než kde jinde nutnost ověření dat za pomoci jiných informačních zdrojů.

V průběhu dosavadního výkladu se úvahy nad možností objektivního poznání historické hodnoty dokumentů StB týkaly této kategorie písemností jako jednoditého celku. Jen náznakem byla zmíněna rozdílnost operativních a vyšetřovacích spisů, aniž by však analýza směřovala k pokusu o výčet veškerých existujících či pro práci použitých textů. Jejich rozdílná povaha a okolnosti vzniku však výrazně ovlivňují jejich interpretaci a určení informační hodnoty. Existuje například velmi podstatný rozdíl mezi záznamem ze zasedání kolegia ministra vnitra k určitému bodu státněbezpečnostní problematiky, který dává poměrně věrný obraz o politické či bezpečnostní situaci, a například vykonstruovaným operativním

24 „Státní bezpečnost byla založena na režimní lži a lži prolezlá: smysl a hodnotu získávají její dokumenty teprve přísným kritickým rozbořením. Jestliže se v nich však nerozeznávají zásadní rozdíly, shrnují-li se údaje od obětí a o obětech do jedné hromady s referáty důstojníků StB či informátorů, přijímají-li se všechny bez rozdílu za bernou minci a označují-li se paušálně za pravdivé, je to v lepším případě neuvážené přehlížení pravidel historické kritiky-na horší případ, pokleslou občanskou mravnost, nechci ani pomyslet.“ Cit. dle KŘEN, Jan. Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. In Soudobé dějiny 3-4/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. str. 713.

25 Tamtéž, str. 712 až 713.

spisem vůči konkrétní osobě disidenta či exulanta, jehož cílem byla jeho osobní dehonestace či přímo sociální nebo i fyzická likvidace.

Autor na základě svých osobních badatelských zkušeností rozlišuje zejména kategorii interních (neveřejných) materiálů a materiálů s externím dopadem vzniklých činností bezpečnostního aparátu navenek. První skupina má velmi často koncepční charakter a díky tomu, že se dostávala pouze do rukou povoláných náčelníků či stranických funkcionářů, obsahuje relativně objektivní a nezdeformované hodnocení společenské situace. Do druhé skupiny patří veškerá svazková a spisová agenda zejména z operativních a nižších stupňů Státní bezpečnosti vzniklá – řečeno policejním žargonem – prací v „terénu“. Dosud publikovaná literatura však obsahuje jen velmi zřídka pokusy o bližší kategorizaci materiálů dotýkajících se činnosti Státní bezpečnosti. Churaň rozlišuje dokumenty operativní a obecné povahy. Do operativní skupiny zařazuje bez bližší specifikace „svazky“. Skupinu obecné povahy potom vytváří výčet dokumentů bez podrobnějšího explikativního záměru či alespoň rámcové deskripce. Do skupiny obecných dokumentů StB Churaň řadí plány činnosti (čtvrtletní, roční, pětileté) spolu se zprávami o jejich plnění, situační zprávy (denní, týdenní, měsíční), statistiky pohybu svazků, analýzy státobezpečnostní situace v různých sociálních oblastech, zápisy z celostátních porad náčelníků Státní bezpečnosti, zápisy z operačních porad štábů a u vysokých funkcionářů Bezpečnosti, sborníky projevů z celostátních konferencí StB k různým problematikám, směrnice a metodické pokyny pro činnost StB normativní povahy, rozkazy ministrů vnitra a jeho náměstků, organizační schémata složek StB a údaje o jejich početních stavech, výkazy o „operativně-výchovných“ opatřeních, výkazy k různým celostátním akcím, zprávy o výkonnosti agenturní sítě se statistickými přehledy, zachované svazky konspiračních a propůjčených bytů a konečně diplomové práce absolventů fakulty StB při VŠ SNB v Praze.²⁶ Jedná se však o výčet neúplný. Autor v něm zejména postrádá zápisy z jednání kolegia ministra vnitra, zprávy jeho náměstků a funkcionářů StB k jednotlivým bodům těchto kolegií, zprávy ministra vnitra a jeho podřízených 1. tajemníkovi a předsednictvu ÚV KSČ, přednášky vedoucích bezpečnostních „kádru“ pro své podřízené v rámci odborných školení, dohody s partnery se zemí socialistického tábora a podobně. Tyto všechny Churaněm nevyjmenované dokumenty mají v jeho optice obecnou povahu a zároveň splňují definiční znaky externích dokumentů dle specifikace autora předkládané práce. Ani etablovaný badatel v oboru Prokop Tomek bližší charakteristiku materiálů z provenience StB příliš nerozvádí. Na prvním místě uvádí operativní svazky a spisy, vedené na fyzické

26 CHURANĚ, Milan. Encyklopedie špionáže – ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti. Praha: Libri, 2000. str. 11.

a právnické osoby na území socialistického Československa nebo v zahraničí a spisy vyšetřovací. Dále hovoří o interních periodických a mimořádných zprávách o činnosti jednotlivých složek StB, informační produkci pro stranické a státní vedení, interních materiálech personálního charakteru (osobní spisy příslušníků StB, spisy inspekčních orgánů MV) a uzavírá zmínkou o různých rozkazech a směrnicích.²⁷ Autor k naznačenému dělení dodává, že oblast vojenských problematik se prolíná všemi druhy uvedených materiálů a také se s nimi při svém studiu alespoň v minimálním množství seznámil.

Při tak širokém spektru materiálové základny se přirozeně vstává otázka, jakou vypovídající hodnotu mají jednotlivé druhy textů ve vzájemném porovnání či zda lze eventuálně určit ten typ, jenž má pro historické studium největší význam. Pokud za výchozí bod úvah vezmeme ryze kvantitativní hledisko, hraje v obecném slova smyslu dominantní úlohu velmi široká kategorie svazkové agendy, jež je nejrozsáhlejším písemným pozůstatkem po činnosti předlistopadové tajné policie. Svazková materie netvoří jednotný celek, protože již na základě interních předpisů StB pro archivní a spisovou službu vzniklo poměrné rozsáhlé třídění této dokumentace založené na materiálním hledisku. Chaos v Bezpečnosti spojený s převzetím moci na začátku zakladatelského období po únorovém převratu spolu s neustálými personálními změnami v rámci čistek vytvořil neudržitelný administrativní stav. Spočíval v tom, že se materiál na jednu a tutěž osobu, skupinu nebo předmět státně-bezpečnostního zájmu nacházel na různých součástech bezpečnostního aparátu, což samozřejmě ztěžovalo práci a způsobovalo různé průtahy. Od roku 1951 měla nově zavedená evidence v rámci Ministerstva národní bezpečnosti soustředit dokumenty dle jednotných zásad. Na jednotlivé osoby se zakládaly osobní svazky a na skupiny podezřelé z protistátní činnosti svazky skupinové. Do tak zvaného všeobecného svazku se zakládaly materiály týkající objektů zájmu StB. K nejvýznamnějším patřily zejména úřady, továrny, statky, doly atd. a všeobecný svazek obsahoval i zprávy o jednotlivých osobách v těchto objektech činných. Po prověření se tento materiál převáděl do svazků osobních či skupinových. Paletu svazkové agendy uzavíral vyšetřovací spis zavedený po zatčení na osobu či skupinu.²⁸ Zhruba od poloviny 50. let se osamostatňovala operativní evidence a mezi operativní spisy u jednotlivých součástí ministerstva vnitra se řadily skupinové operativní svazky, osobní operativní svazky, agenturně pátrací svazky (vedené na ukrývající se osoby nepřátelské komunistickému režimu), evidenční svazky (proti osobám, na něž byly shromážděny

27 TOMEK, Prokop. Svazek StB jako historický pramen. In Soudobé dějiny 1/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. str. 211.

28 Instrukce evidence Ministerstva národní bezpečnosti č. j. B/4-161/02-taj-51 ze dne 16. února 1951, str. 1[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/instrukce-510216.pdf>>.

kompromitující informace vyžadující další prověření), všeobecné svazky a konečně kontrolní svazky (založené za účelem kontroly důležitých případů řešený u podřízených součástí MV).²⁹ Předpisy ohledně vytváření a vedení vyšetřovacích spisů vytvořily samostatnou skupinu úzce vázanou na realizaci úkolů StB při vyšetřování domnělé či skutečné protistátní činnosti dle norem trestního řádu. Lze říci, že vyšetřovací svazek se stal zvláštním typem dokumentace z činnosti bezpečnostních složek. Měl zlegalizovat činnost tajné policie a vytvořit podklady pro následnou obžalobu a odsouzení před justičními orgány a to formou chronologického zachycení posloupnosti vyšetřovacích úkonů.³⁰ Vedení svazkové agendy kontrarozvědky upravoval v oblasti operativní dokumentace předpis A-oper-II-1, jenž platil po mnohých interních novelizacích od konce 50. let až do roku 1989. Materiálně vycházel z již popsaného stavu spisového pořádku a hovořil o vedení svazků kontrarozvědného rozpracování a tajných spolupracovníků. Jednalo se o svazky rezidenta, agenta, držitele propůjčeného bytu, konspiračního bytu, objektový svazek, signální svazek, osobní svazek, pátrací svazek a kontrolní svazek.³¹ Došlo zde postupně k realizaci některých změn. Dřívější všeobecný svazek byl přejmenován na objektový, jenž se zakládal na objekty důležité z hlediska státem řízené ekonomiky nebo další instituce veřejné povahy. Založení a vedení signálního svazku mělo převážně preventivní funkci a shromažďovaly se zde údaje o připravované nebo páchané protistátní trestné činnosti, která ještě nebyla dokonána. Doba na prověřování signálu se postupem času vyvíjela, ale představovala obecnou lhůtu 6 měsíců.³² Autor předkládané práce samozřejmě studoval jak fondy svazkové agendy kontrarozvědky, tak svazky z činnosti I. správy (rozvědky) ministerstva vnitra. V rozvědce nepřicházelo v úvahu vedení vyšetřovacích svazků, protože nikdy neprováděla vyšetřování trestných činů už proto, že aktivně působila zejména v zahraničí. Vedení spisové agendy se u rozvědky StB nelišilo v základních rysech od praxe kontrarozvědných složek. Proto zde nalezneme osobní, objektové nebo operativní svazky. Rozvědka však vytvářela i některé

29 A-oper-II-1 – Směrnice o operativní evidenci osob rozpracovaných součástmi ministerstva vnitra. Příloha k rozkazu ministra vnitra č. 157 ze dne 13. srpna 1954, § 1[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/trmv157-cl162-1954.pdf>>.

30 Rozkaz ministra vnitra č. 44 z 23. prosince 1963 – příloha Směrnice pro spisový pořádek, hláskou službu a statistické vykazování na úseku vyšetřování ve Státní bezpečnosti, čl. 3[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv44-1963.pdf>>.

31 RMV ČSSR č. 4 z 25. ledna 1978 – Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1), čl. 4[online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_4_1978.pdf>.

32 GULA, Marián-VALIŠ, Zdeněk. Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In *Securitas Imperii 2*. Praha: ÚDV, 1995. str. 126 a 131.

zvláštní typy svazků jako například svazky aktivních opatření nebo operativní korespondence.³³

Orientace v předpisech ohledně archivní a spisové služby StB autorovi předkládané práce výrazně pomohla při studiu svazkové agendy. Znalost naznačené typologie umožňuje objektivněji zhodnotit informace z nich čerpaných. Povšechnou povahu mají zejména data ze svazků všeobecných (objektových), naproti tomu z osobních spisů lze získat více konkrétní a individuální údaje ve vztahu k určitým aktérům. Operativní spisy obsahují „zpravodajštinu“ StB se všemi negativními konsekvencemi, zatímco vyšetřovací materiály vykazují vyšší úroveň legality a splňují formální náležitosti na zachycení důkazního materiálu. Pro vyšší úroveň vypovídací hodnoty autor čerpal ze svazkové agendy rozvědky i kontrarozvědky. Snažil se tak zachytit bezpečnostní aspekty vojenských problematik z mezinárodního i vnitrostátního hlediska. Z pozice dělení operativní dokumentace tvořily základ studia zejména osobní a objektové svazky. Z hlediska podchycení legislativních aspektů zpracovávaného tématu ovšem dominantní roli hrály svazky vyšetřovací dokumentace neboli svazky vyšetřovací. V jejich rámci obsahovaly historicky relevantní informace zejména dva typy dokumentů – znalecké posudky a závěrečné zprávy vyšetřovatelů StB pro prokuraturu a následně i pro trestní soudy. Jejich značná historická hodnota pramení zřejmě z toho, že se věnovaly příčinám a podmínkám protistátní trestné činnosti včetně popisu dobového sociálního a hodnotového kontextu. Jsou to však zároveň i dokumenty značně tendenční, jež vznikly za účelem perzekuce nepřátel oficiálních mocenských struktur, což nesmí být opomenuto pro jejich objektivní interpretaci. Jelikož je autor studoval v první řadě v Archivu bezpečnostních složek, má pro jejich kontextovou interpretaci zásadní význam podoba jejich archivního uchovávání. Fondy ABS jsou uspořádány v zásadě na provenienčním principu, kdy dokumenty každého útvaru Státní bezpečnosti včetně Vojenské kontrarozvědky vytvářejí samostatné fondy. Autor při své badatelské práci využíval zejména oddělení archivních fondů FMV (badatelně Praha – Na struze), oddělení operativních svazků a vyšetřovacích spisů (Praha – badatelna Siwiewcova) a oddělení archivních fondů Státní bezpečnosti (badatelna Kanice u Brna).³⁴ V těchto fondech však již nelze využívat registrurní princip vycházející z původního členění písemností ve spisovně. Existují zde však i určité odlišnosti, protože využit byl i fond ABS, jež soustřeďuje materiály bývalého Studijního ústavu MV. Zde lze hovořit o existenci lustrační spisovny tajné policie, která vytvořila základ pro policejní

33 K tomu např. rozkaz náčelníka I. správy MV č. 11 z r. 1966 – Instrukce pro vedení svazkové agendy, evidence a administrativy na I. správě MV a 1. odborech KSSNB, čl. 12 a 13[online]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/1sprava/rozkaz11-1966.pdf>>.

34 K orientaci badatele ve fondech ABS blíže viz.: <<http://www.abscr.cz/cs/jak-zadat>>.

evidenci. V tomto fondu se uplatňuje pertinenciální princip, protože písemnosti se ve Studijním ústavu soustředily vždy k určité osobě.³⁵ Ve všech fondech ABS je pak vyhledávání dokumentů založeno na badatelské žádosti ke konkrétnímu subjektu zájmu. Pro předkládanou práci byl okrajově dohledán i materiál FMV z fondu NA v Praze, který však nelze považovat za dokument z činnosti bývalé StB.³⁶

Tak jako obecně u veškeré dokumentace z provenience StB, tak i v případě hodnocení její svazkové agendy vyvstává otázka, zda a za jakých podmínek ji lze chápat jako relevantní historický pramen. Svazky totiž reprezentují pouze úhel pohledu tajné policie a představují informační zdroj, který výmluvně vypovídá o základních mechanismech v její práci. Prokop Tomek se pokusil o shrnutí zásad pro badatelskou práci s nimi, přičemž důraz položil na pět základních bodů. Za prvé nesmí být opomenut historický a sociální kontext doby, v níž svazky vznikaly. Činy aktérů v nich zachycených je ošidné posuzovat z dnešního úhlu pohledu. Za druhé jejich studium vyžaduje kritický odstup, protože se jedná o historický materiál buď účelově matoucí nebo na základě jiných důvodů ne vždy věrohodně odrážející tehdejší skutečnost. K dalším třem zásadám dospěl sám autor této práce při studiu a úvahách nad archiváliemi v podobné či totožné podobě. Zejména by každý badatel měl pečlivě hodnotit citlivé údaje zejména ve vztahu k žijícím osobám, jež ve svazkové agendě figurují. Mnohdy se jednalo o snůšku fám, pomluv a šušandy, jež dodávali informátoři nevalné morální a profesionální úrovně. Svazky představují pouze málokdy jednolité celek a trpí v naprosté většině případů neúplností, protože StB masivně porušovala i tak dost chatrnou socialistickou zákonnost. Ty nejkřiklavější doklady o nelegální činnosti musely být skartovány. Poslední Tomkem vyzdvižená zásada se týká požadavku na kontextuální chápání poselství svazkové dokumentace. Ve své podstatě se jedná o speciální použití již zmíněných zásad prof. Křena při interpretaci dokumentace StB v obecném slova smyslu tak, jak je dle vlastních zkušeností rozvedl a doplnil autor této práce.³⁷ Aby svazková agenda získala statut standardního historického pramene, musí být zaujat vyvážený postoj k základní otázce, zda v ní uvedené údaje můžeme považovat za pravdivé a objektivně odrážející realitu událostí v době, kdy vznikly. U vyšetřovacích spisů sice fungoval systém „legalizace“ neprůhledné a nekalé činnosti zpravodajských orgánů StB, nicméně nemohly obsahovat ryzí smyšlenky již

35 FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989. Praha: SAP, 1991. str. 448.

36 Viz. k tomu Národní archiv, fond 02/01 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976 – 1981), sv. 58, arch. j. 62. Zpráva o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží. Předložil na 62. schůzi předsednictva ÚV KSČ ministr vnitra Jaromír Obzina dne 2. 12. 1977.

37 TOMEK, Prokop. Svazek StB jako historický pramen. In Soudobé dějiny 1/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. str. 210.

proto, že se staly podkladem pro další fáze trestního řízení před vojenskou prokuraturou a soudy. U operativních spisů je nutné volit daleko více obezřetnější přístup proto, že nikdy neopustily utajený prostor působnosti ministerstva vnitra a jejich obsah měl ryze bezpečnostní povahu. Je otázkou, jaký smysl by pro Státní bezpečnost měly tisíce zcela vyhaných stran. Z pohledu pronásledování nepřátel režimu musela tajná policie vykazovat ve vztahu k vedení ministerstva vnitra konkrétní výsledky, protože ty ve svodkách a různých hlášeních požadovalo i stranické vedení. I když se jednalo o byrokratickou instituci, v níž samozřejmě fungovaly mechanismy směřující k odůvodnění vlastní nepostradatelnosti a existenční zájmy jejich příslušníků, nemohla svazková agenda vytvářet zcela ireálný fiktivní svět bez kontaktu s aktuální společenskou situací. I v tak specifickém světě, jaký StB představovala, existovaly kontrolní vztahy v rámci služební subordinace. Vnitřní dohled se postupně prohluboval a práce se svazky neměla chaotický či svévolný charakter. Tak například založení objektového svazku povoloval náčelník krajské správy StB, což byl již vysoce postavený funkcionář bezpečnostního aparátu. Podobně osobní svazek se zavedl na pokyn náčelníka příslušné kontrarozvědné správy. A již samotná existence kontrolního svazku, jenž mohl vzniknout pouze se souhlasem náčelníka odboru, dokládá fungování systému interní kontroly.³⁸ Stejně tak se uplatňovala kontrolní činnosti náčelníků kontrarozvědných útvarů vůči výběru a schvalování tajných spolupracovníků a nebyla to tudíž otázka svévolného výběru operativních pracovníků „v terénu“.³⁹ Z hlediska historické práce lze zaujmout vyvážené stanovisko, kdy operativní spisová agenda musí být hodnocena a porovnávána v celém komplexu dalších informačních zdrojů, avšak i ona obsahuje velmi cenné informace, jež nemohou být paušálně odsouzeny jako snůška báchorek. Neznamená to sice, že údaj pocházející pouze ze svazku je sám o sobě pochybný a nedůvěryhodný, avšak jeho historická hodnota prudce roste při konfrontaci s jinými zdroji ve svazkové agendě, již publikovanou literaturou, vzpomínkami účastníků atd. Lze tudíž souhlasit s Tomkem, který poukazuje na jejich využitelnost pro historickou práci při pečlivém hodnocení jejich obsahu a konfrontaci s jiným pramenným materiálem.⁴⁰

38 Viz. k tomu čl. 44 – Schvalovací pravomoc při zpravodajské činnosti a při rozpracování. RMV ČSSR č. 2 z 25. ledna 1978, Směrnice pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A-oper-I-1)[online]. Dostupné z:<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_2_1978.pdf>.

39 Viz. k tomu čl. 135 až 137 – Odpovědnost a pravomoc při práci s tajnými spolupracovníky. RMV ČSSR č. 3 z 25. ledna 1978, Směrnice pro práci se spolupracovníky kontrarozvědky (A-oper-I-3)[online]. Dostupné z:<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_3_1978.pdf>.

40 „Přes všechny naznačené problémy je využití svazků bývalé StB k historické práci možné a užitečné. Materiály StB jsou cenným historickým pramenem. Při citlivé analýze, konfrontaci a doplnění jinými zdroji (pokud je to možné) a s nutnou mírou opatrnosti při vyjadřování závěrů z nich lze zjistit mnohé o vztazích konkrétního člověka a moci i o mocenských mechanismech komunistického režimu obecně a objasnit dosud neznámé příčiny událostí v minulosti. V této úvaze se objevil problém morální dimenze využívání dokumentů nedemokratické instituce jen nepřímo. Právě historikova odpovědnost by mohla být ale zárukou, že tyto

Předkládaná práce se o využití svazkové agendy StB – zejména vyšetřovacích spisů – částečně opírá a snaží se při jejich interpretaci dodržovat výše uvedené zásady. Protože však tematicky směřuje do oblasti dobové legislativy, patří do její pramenné základny zejména právní předpisy jako jeden z důležitých dokumentů vzniklých z činnosti komunistické tajné policie. Není však cílem na tomto místě podat charakteristiku všech právních předpisů, jež byly k práci autorem využity. To bude ostatně předmětem jedné z následujících subkapitol. K dokumentům z provenience StB totiž nepatří například zákony či mezinárodní smlouvy, nýbrž přísně tajná interní legislativa ministerstva vnitra typu rozkazů, směrnic či různých organizačních řádů. Podobnou povahu měly vojenské předpisy v gesci ministerstva národní obrany. Jednalo se o právní předpisy, a proto by při jejich interpretaci měla nastoupit hodnotící hlediska právní historie. Nauka o historii státu a práva jako součást právní vědy používá převážně metody z normativní oblasti, tedy výklad obecných právních norem, pro něž je typický nikoliv popis konkrétních fakt, ale úvahy ze sféry „má býtí“. Moderní právní předpisy jsou formulovány obecně, což znamená, že se vztahují na předem neurčený počet adresátů i případů. Jejich normativní podstata převažuje nad fakticitou a vyznačují se tudíž rámcovostí a nekonkrétností. Z hlediska obecné historie nepřinášejí žádná konkrétní data. Některé specifické interní předpisy týkající se struktury a činnosti StB však tuto povahu nemají a mohou se stát historickým pramenem i bez vazby na právní oblast. Již Frolík poukázal v počátcích výzkumu o organizaci státněbezpečnostních složek na velmi cennou povahu organizačních řádů, jež měly formu rozkazů ministra vnitra.⁴¹ Nad rámcovostí u nich zcela jednoznačně převážil konkrétní výčet údajů, týkající se začlenění dané složky StB ve struktuře ministerstva vnitra a vztahy k jiným státním orgánům a institucím. Autor předkládané práce využil zejména rozkazy ministra vnitra o organizačním řádu HS VKR či rozkazy náčelníka této složky o jejím prozatímním statutu či zřizování správ vojenské kontrarozvědky jednotlivých vojenských okruhů. Totéž se týká i o organizaci Správy vyšetřování StB ve VKR. Jedná se o dokumenty velmi konkrétní a podrobné, z nichž lze velmi dobře rekonstruovat roli vyšetřujícího bezpečnostního aparátu v systému Československé lidové armády (ČSLA). Zcela se odlišují od svazkové agendy svou jazykovou i formální úrovní. Jednalo se totiž o výsledky interního legislativního procesu v rámci ministerstva vnitra, jež nebyly výtvozem výkonných příslušníků StB tak, jako u mnohých operativních svazků. Badatelsky proto představují velmi cenný, spolehlivý

dokumenty budou adekvátně využity.“ Cit. dle TOMEK, Prokop. Svazek StB jako historický pramen. In Soudobé dějiny 1/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. str. 214.

41 FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989. Praha:SAP, 1991. str. 450.

a dobře využitelný pramen informací, který je dnes přístupný v digitalizované podobě přes webové rozhraní.⁴² Frolík tuto skupinu dokumentů z bezpečnostní provenience jednoznačně favorizuje nad svazkovou agendou, o jejíž historické hodnotě mluví téměř s despektem.⁴³ S tímto extrémně vyhraněným názorem se nelze vzhledem k výše uvedeným názorovým východiskům ztotožnit. Svazky i interní normativní předpisy je vhodné využívat k historické práci souběžně a pokusit se o vzájemné kritické porovnání s cílem zaujetí syntetických závěrů založených na informačním potenciálu obou pramenů. Předkládaná práce tento metodologický přístup využívá.

V oblasti dokumentů z činnosti StB mají zvláštní a zároveň poněkud diskutabilní postavení písemnosti vzniklé na Fakultě StB Vysoké školy SNB v Praze napsané a obhájené jejími absolventy ve druhé polovině 70. a v 80. letech. Jedná se o diplomové, rigorózní a habilitační práce studentů či pedagogických pracovníků této instituce. Autor práce se jejich studiu intenzivně věnoval a v rámci pramenné základny je využil, i když si byl zároveň vědom úskalí, jež tyto texty přinášejí. Obecně jsou považovány za historický pramen. Badatelsky představují velmi vděčný a poměrně neprozkoumaný materiál. V ABS se nacházejí v přírůstkovém fondu Vysoké školy SNB v dodnes neuspořádaném stavu, což dokládá, že nebyly předmětem soustavného studia, i když svým rozsahem mohou vytvářet zvláštní fond. Zároveň však jejich analýza přináší mnohá úskalí. Díky neuspořádanosti a rozsahu je vyhledání badatelsky relevantních informací náročnou prací vyžadující nemalé úsilí. Všechny práce mají kontrarozvědčné zaměření, přičemž práce absolventů rozvědky Státní bezpečnosti zde nenalezneme. Zabývají se tedy v první řadě vnitrostátní bezpečnostní problematikou a zahraniční přesahy zde tudíž v naprosté většině chybí. Nejproblematictější bodem tohoto historického pramene je však fenomén, jež můžeme pracovně nazvat ideologickou zatížeností. Ve svých úvodech a teoretických vstupních pasážích opakují stále stejné citace klasiků marxismu-leninismu či myšlenková schémata bezpečnostních „teoretiků“ typu F. X. Dzeržinského nebo Jaromíra Obziny. Jednalo se pochopitelně o povinné zaměření každého absolventa a zároveň příslušníka StB, bez něhož by zřejmě vytoužený vysokoškolský diplom nemohl nikdy získat. Avšak tak, jako i všední život není pouze černý či bílý, tak

42 Uživatelsky představují jejich nejvýznamnější zdroj webové stránky Ústavu pro studium totalitních režimů dostupné z: < <http://www.ustrcr.cz/cs/rmv-or-stb-71-89#rady>>.

43 „Při tomto heuristickém průzkumu jsem si potvrdil své staré podezření o historicky podřadném významu tzv. svazkové agendy, produkované Státní bezpečností. Může vzrušovat (a vzrušuje) novináře a vůbec osoby s totožným nevědeckým způsobem uvažování, pro seriózního badatele může mít při základním faktografickém výzkumu význam pouze bagatelní. Může mít (a zřejmě i má) značný badatelský potenciál, který však podle mého přesvědčení bude doceněn až s odstupem několika desetiletí při studiu tzv. každodennosti života československé společnosti ve druhé polovině 20. století.“ Cit dle FROLÍK, Jan. Ještě k nástinu organizačního vývoje státněbezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989. Praha:SAP, 2002. str. 372.

i mezi těmito dílky musí objektivní badatel rozlišovat, což někdy může vést k zajímavým výsledkům. Mnohé z těchto prací byly evidentně napsány pouze s cílem zdárného ukončení studia a splnění požadovaných kvalifikačních předpokladů. Právě ty se v naprosté většině vyznačují ideologickými schémata, nadužíváním bezobsažných frází z bezpečnostní oblasti a zároveň je více než zřejmé, že jedno spisování vzniklo nejčastěji tu více, onde zase méně umnou kompilací dvou či tří podobných textů. Na druhé straně zde však nalezneme daleko užší množství prací, jež překvapivě obsahují velmi cenné pramenné a nikde nepublikované údaje. Určující je v tomto ohledu zaměření autora a jeho schopnosti. Mezi diplomanty se vyskytovali neschopní političtí pracovníci, ale také odborně zdatní a tím pádem patřičně nebezpeční „čekisté“, kteří ovládali praxi Státní bezpečnosti a měli bohaté operativní zkušenosti. Tato druhá skupina praktiků si studiem doplňovala povinné tabulkové vzdělání na důstojnických postech a jejich diplomová pojednání vycházela z problematiky, jíž se ve svém služebním zařazení věnovali. Působili většinou na nižších stupních bezpečnostního aparátu (zejména na krajských správách) a ve svých závěrečných textech neřešili nezáživná ideologická paradigmat. Naopak zpracovávali případy z vlastní praxe, rozebírali konkrétní situaci na vlastním teritoriu a práci často obohatili o různé procentuální či množství statistiky, tabulky nebo organizační schémata objektů, proti nimž působili. Badateli přinášejí velmi cenné a nikde nepublikované informace či zastupují materiály zmizelé při skartacích, jelikož zde v přílohových částech nalezneme dnes již těžko dohledatelné části spisové dokumentace jako různé znalecké posudky či expertizní zprávy. Velmi dobře je z nich patrné, jak hluboce chtěla StB kontrolovat československou armádu a jaké metody za tímto cílem používala.⁴⁴ Autor této práce se z těchto pasáží snažil vytěžit maximum.

Archivní studium dokumentů z činnosti bývalé Státní bezpečnosti přináší v globálním hodnocení dle uvedeného mnoho problematických bodů při aplikaci získaných informací do závěrů historického bádání. Na druhé straně je však zcela nezastupitelné, protože tyto texty mnohdy obsahují sice jinde neověřitelné, ale zase zcela výjimečné a původní informace. Je však více než evidentní, že práce s bezpečnostní tematikou nemůže být vystavěna pouze na těchto materiálech. V rámci možností je nutné tyto původní zdroje používat ústrojně v komplexu s další pramennou, literární či jinou dokumentografickou produkcí. Nejnovější dějiny tyto možnosti díky technickému a informačnímu rozvoji nabízejí. Předkládaná práce z tohoto stanoviska vychází, i když to přináší některé další badatelské problémy. To se týká

44 K „použitelným“ závěrečným pracím z proveniencie absolventů VŠ SNB, 1. fakulty StB (posléze fakulty Ochrany ústavy a státu) patří z hlediska armádních problematik například: DVORÁK, Petr. Psychologické aspekty zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil ČSR jako jev ohrožující bojeschopnost a bojovou pohotovost ozbrojených sil. Praha, 1990 nebo FOŘT, Petr. Skutková podstata trestného činu a její význam pro praktickou činnost orgánů StB. Praha, 1988. Práce deponovány v ABS, fond Vysoká škola SNB.

například legislativních aspektů tématu, které nelze redukovat pouze na interní přísně tajné předpisy v rámci ministerstva vnitra, které se činnosti StB dotýkaly. Jejich digitalizovanou podobu lze většinou dohledat na webových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů či v jednotlivých fondech ABS.

Poněkud jiné fondy obsahují depozitáře armádních archivů (VHA v Praze a SA AČR v Olomouci). V případě VHA v Praze existuje značná obsahová shoda mezi jeho fondem dr. Alexej Čepička a fondy ABS. Zde najdeme mnoho dokumentů Hlavní soudní správy Ministerstva národní obrany (MNO) či vojenské prokuratury z počátku 50. let, které se týkají šetření nezákonností v činnosti Reicinova 5. oddělení hlavního štábu a jeho následníka Hlavní informační správy. Z dalšího období let šedesátých a sedmdesátých minulého století lze množství cenných informací najít v chronologicky řazených fondech MNO – justiční služba, které obsahují mnoho dokumentů z provenience Hlavní vojenské prokuratury. Tato složka Generální prokuratury ČSSR prováděla například prověrky práce u nižších obvodových prokuratur, z nichž vyčteme cenné údaje o úrovni zde prováděného vyšetřování. Další oblastí zájmu této specializované prokurátorské instituce bylo sledování kriminality u vojsk Pohraniční stráže na počátku 70. let s velkým důrazem na zběhnutí jejich příslušníků do kapitalistické ciziny. Ze stejného období zde zůstaly zachovány doklady o průběhu rehabilitací vojenských osob dle tehdejšího zákona č. 82/1968 Sb. či o zájmu vojenské prokuratury o protiprávní činnost vojáků z období po 21. srpnu 1968 a rozboru kázně v ČSLA za stejné období. Fondy SA AČR v Olomouci jsou do značné míry spjaty s „živou“ materií vojenské správní činnosti i po listopadu 1989. Autor zde však našel velké množství vnitřních armádních předpisů týkající se vyhledávání či vyšetřování ve vojenských podmínkách z hlediska bezpečnostních, prokurátorských či velitelských orgánů z 50. a 60. let. Deponovány jsou zde i další vnitřní armádní předpisy pro nakládání s utajovanými skutečnostmi, které s činností charakterizovanou jako protistátní často velmi úzce souvisely. Poslední studovaný archiv – NA ČR v Praze – byl autorem použit pouze pro získání některých marginálních dokumentů a to vzhledem ke specializaci celé předkládané práce. Rozbor pramenů lze charakterizovat jako bezprostřední základ pro následující charakteristiku použitých metod.

1.4 Použité metody a pracovní postupy

Žádná dobrá disertační práce se neobejde bez zakotvení v oblasti metodologie. Zvláštní důležitosti nabývá tento požadavek v případě oborů mezních či interdisciplinárních, ke kterým právní historie náleží. Dalším významným faktorem je otázka časová. Téma

předkládaného textu patří z hlediska obecné historie do časového úseku, který je označován jako „moderní“ (zejména 20. století) či soudobé dějiny a z hlediska právněhistorického lze hovořit až o právních dějinách recentních. V odborném diskurzu však existuje zřetelný předěl těchto nejnovějších dějin a dějin doby starší. Zejména historici věnující svou pozornost době středověku (respektive feudalismu, což však zdaleka není totéž) jsou náchylní do značné míry zaměřovat pojmy právní historie, správních dějin či dokonce diplomatiky.⁴⁵ Zejména diplomatika se však etablovala jako pomocná věda historická, zabývající se studiem textových dokumentů úřední provenience, především pak listin jako svérázných právních dokumentů. Podobný postoj zastával dokonce i vynikající právní historik českého středověku Jiří Kejř. Byl přesvědčen o tom, že právní historie je zvláštní disciplínou obecné historie srovnatelně jako například hospodářské dějiny či dějiny umění. Právní dějiny mohou být v tomto kontextu chápány pouze jako jedna z metod obecné historie a Kejř tak tvrdil, že metody obecného a právního historika splývají v jedno.⁴⁶ Do důsledku vzato, právní historie by tak ztratila povahu samostatného vědního oboru a mohla by být nahlížena až jako jakýsi právní metajazyk, jehož smyslem existence je výklad objektového jazyka historických dokumentů úřední povahy. I když autor chápe výchozí argumentační pozici obecných či právních medievalistů, nelze se s těmito názory ztotožnit pro potřeby výzkumu právních dějin 20. století, které německá věda tak přiléhavě označuje jako „Zeitgeschichte“. Jak velmi trefně poznamenal René Petráš, bádání v oboru československých právních dějin po roce 1945 je úzce spjato s pozitivním právem. Proto také v oboru publikují právní kapacity zabývající se obory platného práva (ústavního, správního, mezinárodního a dalších).⁴⁷ Tento druhý, ad absurdum aplikovaný přístup by však mohl zplodit jiný extrém, v jehož důsledku by bylo možné popřít svébytnost právněhistorické vědy a její informační potenciál vřadit do jednotlivých oborů objektivního práva. Podobná diskuze probíhala či občas probíhá i v obecné historiografii, která někdy popírá samostatnost dějepisectví jako takového a zařazuje historický výklad například do sféry hospodářských, sociálních či kulturních dějin. Takto by právní věda zcela popřela životaschopnost svých historických oborů, což by odporovalo i zaběhlé vědecké či pedagogické praxi. Spolu s Karlem Malým autor zastává názor, že právní historie je sice vědou interdisciplinární, na hranici zejména s obecnou

45 HLAVÁČEK, Ivan. Diplomatika a právní dějiny. In *Právněhistorické studie* 39. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. str. 20.

46 KEJŘ, Jiří. Historie a právo (Poznámky o interdisciplinaritě). In *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1995. str. 82.

47 PETRÁŠ, René. Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989. In *Právněhistorické studie* 39. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. str. 49.

historií, nicméně se jedná o pevnou součást právní vědy.⁴⁸ Autor na tomto místě zcela prakticky dodává, že v duchu naznačeného pojetí například plně využil metody interpretace textu právních dokumentů, které vypracovala teorie práva. To se týká jak standardních metod výkladu (výklad jazykový, logický, systematický), tak metod nadstandardních (výklad historický, teleologický či komparativní).⁴⁹ Pro potřeby právněhistorické práce lze pochopitelně za vrcholnou metodu považovat výklad historický, který kombinuje více přístupů od zjišťování podmínek vzniku právní normy, úmyslu zákonodárce až po objekt a cíle interpretace. Právě metoda historického výkladu může zohlednit nad rámec striktního výkladu sociální situaci, ekonomické podmínky vzniku právního dokumentu a veškeré možné aspekty života práva od jeho aplikace, přes právní každodennost až k otázkám historického právního vědomí. Při zkoumání právní kultury jako nedílné součásti všeobecné kultury se právní historie nejvíce prolíná s obecnou historiografií.

Autor ve výše naznačených mezích přirozeně narazil i na převažující přístup marxisticky orientované právněhistorické vědy po roce 1945, která slučovala do nerozlučné jednoty výklad o dějinách československého státu a práva.⁵⁰ Vycházelo se přitom z předpokladu, že právo vzniká až při organizaci společnosti ve stát, jehož podstatou je panství jedné ze sociálních tříd nad jinou. V dnešním pojetí se hovoří více o právních dějinách, kde místo dějin státu vystupují dějiny státního práva či zřízení, respektive dějiny veřejného práva.⁵¹ Autor se ztotožnil více s druhým pojetím právních dějin, kdy jeho práce cílí zejména do veřejnoprávní složky právního řádu socialistického Československa a to především do práva trestního, správního a ústavního. V duchu již zmíněné interdisciplinarity však neopomněl zdůraznit veškeré podstatné složky historického vývoje socialistické společnosti, jež s právním předmětem zkoumání bezprostředně souvisely.

V neposlední řadě je podstatné v rámci výkladu o použitých metodách, které mnohdy splývají s obecnějšími otázkami právněhistorické vědy jako samostatného oboru, zmínit i použité metody obecné historie. To jen dokresluje avizovanou mezioborovost právních dějin. Rozbor pramenů a literatury tudíž vychází ze základního východiska historické kritiky se snahou o přiměřenou interpretaci a pokusu o následnou syntézu. V menším rozsahu byla použita statistická metoda pro kvantitativní porovnání údajů v chronologické časové řadě.

48 MALÝ, Karel. Právní historie dnes a zítra – několik poznámek na závěr našeho zasedání. In *Právněhistorické studie* 39. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. str. 362.

49 GERLOCH, Aleš. Teorie práva. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2004. str. 146.

50 VANĚČEK, Václav. Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. 1. vyd. Praha: Orbis, 1964. str. 9.

51 URFUS, Valentin. Právní dějiny: čím jsou, co od nich můžeme očekávat. In *Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348 - 1998. Jubilejní sborník*. 1. vyd. Praha: Právnická fakulta UK, 1998. str. 144 až 145.

Týká se to například změn v počtech vyšetřovaných vojenských osob orgány VKR v závislosti na proměnách trestní politiky jako výrazu proměn režimu pod vedením KSČ.

Z hlediska velkého objemu práce autor nebyl schopen použít komparaci činnosti československé StB či vojenské prokuratury v armádních problematikách s analogickými aktivitami tajných bezpečnostních či justičních složek zemí sovětského bloku. Studia v zahraničních archivech nemohla být zvládnuta časově ani finančně. Poněkud nereprezentativní metodu historické sondy autor použil v případech, kdy k tomu opravňovala exkluzivita či bohatost pramenných archivních údajů. Za zmínku stojí i rozlišení induktivní metody ve spíše historických pasážích předkládané práce, přičemž deduktivní metoda se logicky uplatňuje v částech, kde dochází k normativnímu výkladu v tehdejších podmínkách platné a obecné právní úpravy. Poslední metodologickou poznámkou je dichotomie mezi progresivní a retrospektivní historickou metodou.⁵² Autor jednoznačně preferoval přístup progresivní, který se mu jevil jako přehlednější a umožňující v období 1948 až 1989 lépe demonstrovat úlohu vyšetřujících orgánů Státní bezpečnosti a vojenské prokuratury v československé armádě a její proměny v závislosti na vybraných vnitro a mezinárodně politických událostech. Po uvedení je možné přistoupit k pokusu o věcné vymezení ústředního pojmu textu.

2. Protistátní trestná činnost příslušníků československé armády – pojem a charakteristika

2.1 Základy právní úpravy

Za zásadní otázku lze v kontextu předkládané práce považovat klíčovou definici protistátní delikvence a její vymezení v teorii a aplikační praxi vojenských vyšetřujících orgánů. V úvodu nezbyvá než poznamenat, že se jednalo o pojmově široký celek, navíc v průběhu let 1948 – 1989 značně proměnlivý. Za to odpovídala poměrně často se měnící právní úprava a samozřejmě také aktuální politická linie, s níž bylo chápání tohoto druhu trestné činnosti velmi úzce spjato. Až do přijetí komplexní úpravy trestního práva hmotného v roce 1950 byla pro úpravu protistátní trestné činnosti vojenských osob charakteristická roztržitost jeho pramenů, což ostatně platilo o struktuře trestního práva hmotného obecně. Rozhodně nelze hledat úpravu této specifické delikvence pouze ve starém rakouském vojenském trestním zákoně o zločinech a přečinech z roku 1855. Velmi striktně vzato, lze z tohoto předpisu zařadit do zkoumané oblasti pouze zločin či přečin ohrožení bezpečnosti

52 ZWETTLER, Otto a kol. Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce. Brno: Pedagogická fakulta MU, 1996. str. 87.

armády, jejího oddílu či opevněného místa s formálním názvem skutkové podstaty označené jako případy prvního druhu nešetření služebních předpisů vůbec.⁵³ Skutkovou podstatu tohoto zločinu naplnila ta vojenská osoba, která oznámila jiné nepovolané osobě vojenská opatření, spisy, plány a obecně skutečnosti, které se označovaly za tajné. Skutková podstata stejně označeného přečinu postihovala jednání spočívající ve vyzrazení vojenských hesel či tajných rozkazů nepovolaným osobám nebo v nedbalostních ztrátách tajných vojenských spisů, respektive v neoznámení ztrát těchto zvláštních předmětů. Zločin byl závažnější formou vojenského trestného činu než přečin. Pachatel z řad vojenského personálu výše uvedeným jednáním naplnil v jednočinném souběhu⁵⁴ i skutkovou podstatu zločinu či přečinu vojenské zrady dle ust. § 6 prvorepublikového zákona na ochranu republiky,⁵⁵ jenž byl zrušen až novým zákonem na ochranu lidově demokratické republiky ze dne 6. října 1948.⁵⁶ Jednalo se o další právní předpis, který upravoval protistátní delikvenci ve vojenském prostředí.

Zmíněná skutková podstata vojenské zrady dle zákona na ochranu republiky z roku 1923 byla poměrně komplikovaná o čtyřech odstavcích, protože nahradila větší množství analogických trestných činů z rakouského (ust. § 67), uherského (ust. § 143 a následující, § 455) a vojenského (ust. § 321 a následující) trestního zákona. Dle této skutkové podstaty měla být postihována různá jednání příslušníků branné moci proti Československé republice, kteří vůči ní vyvíjeli nepřátelskou činnost ve prospěch konkurenčně orientovaných států, politických stran, respektive cizí moci a jejím činitelům (například žurnalistům). První odstavec § 6 upravoval dva případy vojenské zrady za války, které zjednodušeně spočívaly v opatřování prospěchu nepříteli a ve službě československého občana v nepřátelském vojsku. Patřilo sem i poškozování československé branné moci, přičemž formou jednání mohlo být například opuštění obranných pozic, poškozování logistických a dopravních tras nebo různých vojenských objektů a zařízení. S protistátní činností zřejmě nejvíce souviselo ustanovení druhého až čtvrtého odstavce § 6, které upravovalo různé formy aktivního či pasivního vyzvědačství. Předmětem ochrany zde byly citlivé tajné skutečnosti, jejichž utajení probíhalo v zájmu obrany republiky. Kromě tajných skutečností požívaly ochrany i různá opatření a hmotné předměty jako nosiče utajovaných informací. Takto formulovanou zradu vojenského tajemství bylo možné po subjektivní stránce spáchat úmyslně vyzrazením či vyzvídáním vojenského tajemství nebo, dle čtvrtého odstavce, i nedbalostním porušením uložených povinností s následným prozrazením tajných informací nepřátelské cizí moci. Od roku

53 Viz. k tomu ust. § 272 a násl. uvozovacího zákona k vojenskému trestnímu zákonu o zločinech a přečinech ze dne 15. ledna 1855 č. 19/1855 ř. z.

54 KOLAŘÍK, Jan. Vojenské trestní právo v Rakousku a Československé republice, Plzeň 2012. str. 73.

55 Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n.

56 Zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb.

1936 mohl být za prokázanou vojenskou zradu dle ust. § 6 odst. 2 uložen i v době míru trest smrti.⁵⁷

V tomto kontextu je nutné poznamenat, že v předmnichovské republice byli v letech 1937 až 1938 za prokázanou vojenskou zradu popraveni tři občané ČSR, příslušníci vojenského stavu. Jednalo se o šrtn. Josefa Krejzu, kpt. Edmunda Kalmára a pplk. Aloise Wúnšche, kteří předávali tajné informace týkající se obrany Československa německé a maďarské straně.⁵⁸ Zákon na ochranu republiky z roku 1923 tudíž nesloužil pouze k politickým represím v armádě po 25. únoru 1948. Byť o těchto neúprosných trestech prvorepubliková žurnalistika mlčela, protože podléhaly přísnému utajení, stojí za zmínku ze tří uvedených jmen především případ kapitána Hlavního štábu Edmunda Kalmára, který v letech 1937 až 1938 předal různými cestami celkem tři zprávy do nacistického Německa. Tajné informace se týkaly příprav operačních plánů pro případ branné pohotovosti státu. Kapitán Kalmár nebyl kontaktován žádnými německými zpravodajskými složkami, informace předával bezplatně, přičemž za hlavní motiv své vyzvědačské činnosti považoval svůj maďarský původ a silné germanofilství. Absence nízkých a zavrženíhodných pohnutek je zde zřejmá. Po zadržení, vyšetřování a soudním procesu u divizního a Nejvyššího vojenského soudu byl Kalmárovi potvrzen trest smrti provazem, který byl také 29. dubna 1938 vykonán. O jisté političnosti Kalmárovy kauzy svědčí i to, že prezident Edvard Beneš v tomto případě odmítl udělit milost.⁵⁹

Vyšetřující orgány Reicinových zpravodajců a orgány vojenské justice tak dostaly v podobě zákona z roku 1923 do rukou prověřený a aplikační praxí vyzkoušený právní nástroj.

5. oddělení Hlavního štábu, neboli jedna z mutací armádního obranného zpravodajství, přikládalo ve své vyšetřující praxi význam i jiným ustanovením starého zákona do té doby, než byl v říjnu 1948 přijat zákon č. 231/1948 Sb. Jednalo se minimálně o další dvě skutkové podstaty zákona na ochranu republiky, které směřovaly do oblasti protistátní delikvence vojáků. V první řadě se jednalo o skutkovou podstatu nedovoleného zpravodajství (ust. § 23). Přečinu se dle tohoto ustanovení dopustil ten, kdo tiskem zveřejnil přes administrativní zákaz nebo i bez něj takové informace z vojenské oblasti, jejichž únik byl způsobilý ohrozit

57 Změna provedena s účinností ke dni 23. 5. 1936 dle ust. § 1 písm. a) zák. č. 130 ze dne 13. 5. 1936, jímž se mění a doplňuje zákon na ochranu republiky.

58 PLACHÝ, Jiří. - PEJČOCH, Ivo. Masarykovy oprátky. Problematika trestu smrti v období první a druhé Československé republiky 1918 – 1939. Cheb: Svět křídel, 2012. str. 160 až 161.

59 KAZDA, Jan. Vojenská zrada v zákoně č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky. In Vojáček L. – Tauchen J. (eds). III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference. Masarykova univerzita: Brno, 2015. str. 114-115.

obranyschopnost republiky či jejího spojence. Po subjektivní stránce se jednalo o delikt nedbalostní. Dále se jednalo o ustanovení § 24, jež definovalo dvě typově různá jednání trestná jako přestupek. První spočívalo, zjednodušeně řečeno, ve vývozu vojenského materiálu za hranice republiky a to bez příslušného povolení. Dle druhého odstavce téhož paragrafového ustanovení se trestalo pořizování různých obrazových či grafických zobrazení vojenských objektů a zařízení bez patřičného úředního povolení.⁶⁰

Roztříštěnost právní úpravy pokračovala i po publikaci již několikrát zmíněného nového zákona na ochranu lidově demokratické republiky, jenž byl Státním soudem a Státní prokuraturou zřejmě účelově vykládán, což ve svých důsledcích vedlo k přepínání trestní represe.⁶¹ Z hlediska hmotněprávní koncepce protistátní trestné činnosti vojenských osob či ve spojitosti s vojenským prostředím jsou ve vztahu k tomuto novému zákonu vystihující slova Juraje Viesky. Ten působil od roku 1945 jako důstojník OBZ, byl dokonce poradcem Bedřicha Reicina a po roce 1948 se stal nejdříve prokurátorem Státní prokuratury v Praze a posléze náměstkem vrchního vojenského prokurátora. Když vykládal druhou hlavu zákona na ochranu lidově demokratické republiky (trestné činy proti vnější bezpečnosti státu), nevyhnul se charakteristice některých obecnějších otázek. Nově používaným pojmem se stala tzv. vojenská zdatnost státu, pod níž se ve své podstatě rozuměl objekt protistátní trestné činnosti v různých spojitostech s vojenským prostředím. Zmíněnou vojenskou zdatnost státu chránila první i druhá hlava zákona a tento právní pojem byl vykládán velmi široce, tj. do jeho rozsahu nespádaly pouze vojenské síly státu. Vieska pod ním rozuměl též jiné komponenty mající vliv na brannou výkonnost státního celku jako průmyslový potenciál, komunikace, politické poměry, morálku obyvatelstva apod. Informace o uvedených skutečnostech získávala nepřátelská špionáž, která byla pojímána jako válka v míru. Značně extenzivní pojetí se dotýkalo i obecného nadřazeného pojmu státního tajemství, jež zahrnovalo obsah pojmů tajemství vojenského i státního dle konstrukce zákona na ochranu republiky z roku 1923. Příkladem se dle zákona z roku 1948 jednalo o skutečnosti politické, vojenské, hospodářské a dle okolností i další.⁶² Nejvyšší soud k tomu v září roku 1950 judikoval v tom smyslu, že státním tajemstvím je vše, co je známo i širší veřejnosti, avšak co je zároveň nezbytné utajovat před cizí mocí. Mělo se za to, že i na základě takových jednotlivostí mohlo

60 ABS, prozatímní fond 302, inv. č. 302-541-2, značka D 5281 - tajné. Prozatímní směrnice pro vojenské znalecké posudky, MNO – 5, oddělení HŠ, evidenční číslo 49, Praha, nedatováno. str. 136 a následující.

61 GRÍVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné, Brno 2009. str. 560. In Bobek M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds). Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 553 - 581.

62 Pplk. JUDr. VIESKA, Juraj. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. *Komentované vydání s předmluvou ministra JUDr. A. Čepičky*, Praha 1949. str. 35.

dojít k rekonstrukci aktuální situace v Československu. Za této interpretační situace mohlo být za státní tajemství považováno téměř cokoliv.⁶³ Co do úvahy přicházejících skutkových podstat mohli vojáci v činné službě spáchat jakýkoliv trestný čin v zákoně uvedený. Přirozeně však pro jejich případ přicházely v úvahu delikty z druhé hlavy směřující proti vnější bezpečnosti státu spočívající v neoprávněném nakládání s výše specifikovaným státním tajemstvím, k němuž měly vojenské osoby přístup. Jednalo se tedy především o vyzvědačství (§ 5), vyzvědačství proti spojenci (§ 6), nedbalé uchovávání státního tajemství (§ 7) a ohrožení obrany republiky (§ 8). Další, logicky v úvahu připadající skupinou trestných činů, představovala jednání zaměřená proti obraně republiky za branné pohotovosti státu nebo ozbrojeného napadení republiky, kdy tyto situace nebyly chápány jako součást základní skutkové podstaty. Činnost mohla být z podstaty věci vykonávána především na území republiky ve formě válečného škůdnictví (§ 10) nebo nedovoleného zpravodajství (§ 12) či aktivní službou československého občana spíše za hranicemi v nepřátelském vojsku jako válečná zrada (§ 11). Z hlediska trestných činů proti vnitřní bezpečnosti státu (Hlava III.)

se v pohledu možného pachatelství příslušníky vojska nabízela skutková podstata nedovoleného ozbrojování (§ 29) ve formě přenechání bez úředního povolení děla, kulometu, samopalu, ručního granátu, minometu, plamenometu, bojových plynů nebo látek či zbraní podobné účinnosti, respektive součástí k užití takových zbraní. Dlužno poznamenat, že úprava až překvapivě kontinuálně navazovala na již zmíněný prvorepublikový zákon č. 50/1923 Sb., který upravoval velmi podobné skutkové podstaty jako nedovolené ozbrojování (§ 13), nedovolené najímání vojska (§ 22), nedovolené zpravodajství (§ 23) či například ohrožování obrany republiky (§ 24), jejichž typový objekt se alespoň formálně velmi blížil pojetí zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Potud hovořila poněkud omezená, ale zato přehlednější interpretace norem trestního práva hmotného.

Praktické nazírání vyšetřujících orgánů obranného zpravodajství 5. oddělení HŠ se od této striktní právní analýzy poněkud lišilo. Za hlavní náplň činnosti obranných zpravodajských orgánů se považovalo zejména potírání výzvědné činnosti proti republice, která byla kvalifikována dle skutkových podstat vyzvědačství (§ 5), vyzvědačství proti spojenci (§ 6), nedbalé uchovávání státního tajemství (§ 7), ohrožení obrany republiky (§ 8 a 9) a nedovoleného zpravodajství (§ 12). Dále se jednalo o postižení pomoci cizím zpravodajským orgánům, které spolupracovaly především s domácími protistátně orientovanými činiteli či organizacemi a československou politickou emigrací. Na tyto

63 VLKOVÁ, Kateřina. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky z roku 1948, Brno 2010. str. 29.

případy zpravodajské orgány aplikovaly ustanovení o velezradě (§ 1) a sdružování proti státu (§ 2), přičemž trestné jednání se projevovalo často v protistátním spolčení či ve spojení s cizími činiteli či cizí mocí. Konečně za svůj hlavní úkol považovala služba OBZ postižení pasivní pomoci nepřátelským zpravodajcům spočívající v nepřekážení nebo neoznámení velezrady, vyzvědačství a deliktů namířených proti čelným představitelům státu dle skutkové podstaty nepřekážení nebo neoznámení trestného činu (§ 35) zákona č. 231/1948 Sb.⁶⁴ K uvedenému autostereotypnímu vymezení protistátní trestné činnosti je nutné poznamenat, že ji v tomto pojetí nemusely vůbec páchat pouze vojenské osoby, nýbrž potenciálně všichni občané. V rámci trestního stíhání příslušníků armády dospělo OBZ k vlastnímu svéráznému vymezení protistátní trestné činnosti, jež mělo pohříchu praktickou podobu, a k jehož podobě zajisté přispěla již opakovaně zmiňovaná roztržičnost úpravy trestního práva hmotného před rokem 1950. Soudně stíhané trestné činy vojenští zpravodajci dělili na trestné činy vojenské a obecné. Do oblasti vojenských trestných činů počítali vojenští zpravodajci delikty dle příslušných ustanovení vojenského trestního zákona z roku 1855 typu porušení subordinace, vzpoury a odboje, zprotivení a neuctivé chování k vojenské strážci, zběhnutí, svémocného vzdálení, porušení povinností ve strážní službě, zbabělosti, rušení kázně a pořádku, nešetření služebních předpisů či sebepoškození. Paradoxně, to co představovaly typické skutkové podstaty protistátní delikvence, bylo ve zvolené systematické zařazování do prvních tří skupin trestných činů obecných.⁶⁵ V terminologii OBZ se jednalo o výslovně označenou kategorii trestných činů proti státu, pod nimiž byla rozuměna ustanovení paragrafů 1 až 4 zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Šlo o skutkové podstaty velezrady, sdružování proti státu, pobuřování proti republice a hanobení republiky. Je velmi problematické a matoucí, proč došlo k omezení představy o protistátní trestné činnosti pouze na tyto čtyři zákonná ustanovení. Druhou skupinou deliktů spadajících materiálně do zkoumaného rozsahu se staly trestné činy proti národní obraně dle již zmiňované druhé hlavy zákona č. 231/1948 Sb. spolu s velmi nesourodou skupinou různých skutkových podstat, které obsahovaly rozličné československé zákony ještě z doby předmnichovské. Obranní zpravodajci pracovali i s prvorepublikovým zákonem o obraně státu z roku 1936.⁶⁶ Jeho ustanovení § 176 upravovalo skutkovou podstatu nedovoleného najímání vojska, jež

64 FABŠIČOVÁ, Marta. – VALIŠ, Zdeněk. Zákon 231/1948 Sb. a obranné zpravodajství Čs. armády. Aplikace zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky v představách 5. oddělení hlavního štábu, str. 125.

In *Securitas Imperii* 2, Praha 1995. str. 124 – 133.

65 ABS, prozatímní fond 302, inv. č. 302-539-10. Stíhání vojenských osob a součinnost orgánů OZ, MNO – 5. oddělení HŠ čj. 23 294 Dův. – hl. št. 5. odděl. 1949, Praha 1949. str. 11.

66 Zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.

se týkala především najímání příslušníků republiky pro vojenskou službu cizí moci či zprostředkování téhož. Ve vyšetřovací činnosti vojenského obranného zpravodajství se tomto kontextu dokonce aplikoval i letitý československý branný zákon původem z roku 1920.⁶⁷ Lze však vznášet důvodné pochybnosti, zda delikty úmyslného poškození vlastního nebo cizího zdraví (§ 46) nebo neuposlechnutí povolávacího rozkazu k nastoupení cvičení ve zbrani, presenční služby, výjimečné činné služby, činné služby za mobilizace a skutková podstata nedostavení k vojenské službě bez zvláštního zavolání (§ 47 – 51) naplňovaly charakteristické znaky protistátních jednání. Daleko spíše šlo o oblast zvláštní delikvence, kterou dnes řadíme do skupiny trestných činů proti brannosti. Navíc pachatelství zde přicházelo v úvahu z logiky věci u osob, které dosud nebyly vojáky v činné službě. Uvedené skutky totiž směřovaly bezprostředně k maření plnění zákonné branné povinnosti. Konečně třetí kategorii reprezentovaly trestné činy proti veřejné moci dle ustanovení § 20 až 22 zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Zde lze tvrdit, že se jednalo o skutkové podstaty trestných činů proti státu, avšak s velmi omezenou vazbou na možné pachatelství vojenskými osobami. Trestné činy vzbouření a násilí na veřejných sborech mohl z podstaty znění příslušných zákonných ustanovení spáchat kdokoliv, tedy nikoliv pouze voják v činné službě.

Výše uvedené dovozování skutkových podstat trestných činů proti státu ve vztahu k mnoha právním předpisům různorodé povahy i době vzniku skončilo prakticky k 1. srpnu 1950, kdy vstoupil v účinnost nový trestní zákon.⁶⁸ Platnosti pozbyly jak starý rakouský vojenský trestní zákon z roku 1855, tak zákon na ochranu lidově demokratické republiky z roku 1948. Odstranila se tak roztržičnost právní úpravy neslučitelná se socialistickou právní ideologií a diktaturou proletariátu. Socialistické trestní právo bylo zcela otevřeně charakterizováno jako nástroj pro ochranu k socialismu směřující společnosti.⁶⁹ Nová úprava trestního práva hmotného do nového trestního kodexu koncentrovala jak úpravu trestných činů proti republice, tak rámcově souvisejícího vojenského trestního práva, což do jisté míry zjednodušilo a zpřehlednilo výslednou legislativní formu.⁷⁰ Zvítězila tak unifikační idea, kdy v jednom právním předpise byly obsaženy normy jak pro civilní občanské osoby, tak pro osoby podléhající vojenského soudní pravomoci. To se v dobovém kontextu považovalo za znak demokratizace trestního práva hmotného. Díky setření tohoto základního rozdílu se však vymezení protistátní trestné činnosti vojenských osob stává poněkud složitou otázkou,

67 Branný zákon republiky Československé ze dne 19. března č. 193/1920 Sb. z. a n.

68 Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.

69 GRIVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné, Brno 2009. str. 561. In Bobek M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds). Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 553 - 581.

70 KRUPÍČKA, Štěpán. Vývoj československého vojenského trestního práva 1918 – 1989, Plzeň 2012. str. 33.

kteřá vyžaduje komplexnější analýzu nezakládající se pouze na výkladu textu nového trestního zákona.

Materiálně se bývalý zákon na ochranu lidově demokratické republiky stal základem pro formulaci skutkových podstat trestných činů koncentrovaných v první hlavě nového kodexu trestního práva, tedy trestných činů proti republice.⁷¹ Do důsledku vzato, lze novou právní úpravu chápat s jistou mírou nadsázky jako jednoduší komplex zaměřený na potírání protistátních činů, protože měl zabezpečit odstranění zbytků kapitalismu a sloužit za oporu lidové demokracie při výstavbě socialistického společenského řádu. I to byl důvod pro vtažení obsahu zákona na ochranu lidově demokratické republiky do jeho textu, protože ten se údajně plně osvědčil a nová úplná úprava jej doplňovala dle toho, jak to vyžadoval vývoj aktuální politické situace a dosavadní aplikační zkušenosti. Pokud jde o třídní nepřátele, měl trest mít výrazně úlohu represivní. Z ideologických základů kodexu se dalo dovodit, že za třídního nepřátele mohla být pružně označena jakákoliv osoba stojící mimo dělnickou třídu. Pokud nový trestní zákon sám svůj účel charakterizoval jako politický, je na místě otázka, co vlastně můžeme za protistátní trestnou činnost úžeji považovat. V souvislosti se zákonem č. 231/1948 Sb. a od roku 1950 s první hlavou zvláštní části nového trestního zákona se hovořilo o tak zvaných kontrarevolučních věcech, jež vyšetřovaly orgány MV a prokurátorsky se na nich podílela Státní prokuratura, která vypracovávala obžaloby a podávala je ke Státnímu soudu.⁷²

Za trestné činy proti republice se považovaly delikty, jimiž se ohrožovala sama existence republiky a základy, na nichž se republika stavěla. Jednalo se o lidově demokratický řád, s nímž se jako nerozlučná jednota chápal i hospodářský systém za předpokladu, že se nejednalo o speciální delikty dle hlavy druhé zvláštní části, to jest trestné činy proti hospodářství bez jeho vazby na politické zřízení.⁷³ Podstata protistátní trestné činnosti v obecné rovině velmi dobře vyplývá z komentáře ke skutkové podstatě trestného činu velezrady dle ustanovení § 78 trestního kodexu. Citované ustanovení chránilo republiku před nejnebezpečnějšími útoky směřujícími ke zničení samostatnosti a ústavní jednoty republiky, odtržení části jejího území a rozvrácení jejich politických, hospodářských a sociálních základů. Ochrana byla poskytována i proti útokům směřujícím ke znemožnění činnosti ústavních nositelů a vykonavatelů státní moci.⁷⁴ Z hlediska čiré normativní analýzy

71 FILIPOVSKÝ, Jan. – TOLAR, Jan. – DOLENSKÝ, Adolf. O obecné části trestního zákona, Praha 1951. str. 31.

72 VOREL, Jaroslav. – ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. Československá justice v letech 1948 až 1953. Díl I. Dokument č. 8. Žádost ministra vnitra R. Baráka o informace k vyšetřování kontrarevolučních činů a odpověď náměstka gen. prokurátora V. Aleše (29. září 1956), Praha 2003. str. 120.

73 Trestní zákon. Komentář k zákonu ze dne 12. července 1950 č. 86 Sb., Praha 1953. str. 122.

74 Tamtéž, str. 125.

mohly vojenské osoby samozřejmě spáchat jakýkoliv trestný čin dle první hlavy zvláštní části. Stejně jako z hlediska zákona na ochranu lidově demokratické republiky však z podstaty věci přicházel v úvahu pro vojenské podmínky a ve vztahu k nim třetí oddíl první hlavy. Jednalo se o trestné činy proti obraně vlasti a to zejména válečné škůdnictví (§ 99 a § 100), válečná zrada (§ 101) a služba v cizím vojsku (§103).

Než stereotypní a obecná interpretace určitých skutkových podstat však k charakteristice protistátní trestné činnosti ve vojenských podmínkách přispěje srovnávací analýza dvou, pro předmět výkladu zcela zásadních, fenoménů. Jedná se v první řadě o charakteristiku státního a služebního tajemství v ČSLA a jeho ochranu, respektive ochranu utajovaných skutečností, a následně o vymezení věcné příslušnosti vyšetřujících orgánů. Při vzájemné kombinaci obou uvedených kritérií můžeme dospět k poměrně spolehlivé definici specifické vojenské protistátní delikvence dle trestního kodexu z roku 1950 a následně trestního zákona z počátku 60. let. Z hlediska právní síly jejich pramenů se nejedná pouze o zákonné normy, nýbrž budeme hovořit také o rovině vnitřních normativních předpisů MV a MNO. V polovině 50. let se v případě vyšetřovatelů vojenské kontrarozvědky zmiňovala kategorie závažných protistátních trestných činů a to bez bližšího výčtu či specifikace.⁷⁵ To samozřejmě podepřelo možnou volnou úvahu vojenských vyšetřujících orgánů. Následovala korekce, kdy vyšetřovatelé VKR vyšetřovali všechny trestné činy dle hlavy první trestního zákona proti republice s hrozcí sankcí nejméně pěti let odnětí svobody a bez ohledu na to vždy podvracení republiky, teror, záškodnictví a sabotáž z téže hlavy.

Za protistátní trestný čin, na nějž se vztahovala pravomoc vojenských vyšetřujících orgánů, se považoval i trestný čin dle ust. § 1 zákona na ochranu míru z roku 1950.⁷⁶ Preambule zákona, vyzvedávající mírové soužití národů jako základní podmínku pro vybudování československé varianty socialismu, tento trestný čin jednoznačně řadila do oblasti delikvence proti státu. V praxi vojenské justice dle něj měla být trestána ta vojenská osoba, která se pokusila rozrušit mírové soužití národů zejména podněcováním k válce, válečnou propagandou respektive jinou podobou podpory války. Že protistátní činnost vojáků se chápala značně extenzivně, dokládá i formulace, dle níž se vyšetřování orgány VKR konalo i o všech blíže nespecifikovaných souvisejících trestných činech s činy výše

75 Směrnice o vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky vojsk ministerstva vnitra, příloha k čl. 7 TRMV č.7/1956, čl.2, [online], [cit.15-2-2016]. Dostupné z:<www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/trmv7/1956.pdf>
76 Zákon ze dne 20. prosince 1950 na ochranu míru č. 165/1950 Sb.

charakterizovanými.⁷⁷ K posunu v základní právní úpravě došlo následně v roce 1960 po přijetí nové ústavy, která jako právní základ podmínila vznik nových kodifikačních děl.

Trestní zákon z roku 1961⁷⁸ v podstatě zachoval systematiku zvláštní části trestního zákona z roku 1950, kdy zájmy společnosti předcházely zájmům jednotlivců. Z hlediska vnitřní systematiky však prošla první hlava vymezující trestné činy proti republice poměrně znatelnými změnami, kdy odpadly poslední dva oddíly upravující skutkové podstaty deliktů proti ústavním činitelům a ohrožující pořádek ve věcech veřejných. Přesun právní úpravy z první do jiných hlav nového trestního kodexu logicky způsobil i změnu v pojetí protistátní trestné činnosti a to zejména z jejího formálního hlediska. Pojetí protistátní trestné činnosti osob podléhajících vojenské soudní pravomoci a vyšetřované vyšetřovateli VKR se v polovině 60. let znatelně rozšířilo, přičemž zůstává otázkou, zda na vině byla pouze uvedená systematická korekce zvláštní části či zda spolupůsobily momenty politicko-mocenské. Kromě drtivé většiny všech trestných činů proti republice (ustanovení § 91 až 115) zde z hlediska pohledu MV patřily i dvě skutkové podstaty obecně nebezpečných trestných činů čtvrté hlavy. Jednalo o nedovolené ozbrojování (§ 185), které postihovalo zejména opatření si sobě či jinému zbraně hromadně účinné či hromadění zbraní a střeliva a to bez výslovného povolení. Odrazem značné míry nesvobody pak bylo zařazení nedovoleného provozu a držení vysílací stanice (§ 186) do téže kategorie. Trestné činy proti lidskosti koncentrované v desáté hlavě představovala skutková podstata podpory a propagace fašismu a podobného hnutí (§ 260 a 261).

Velmi diskutabilně lze chápat pojetí trestného činu zběhnutí do ciziny (§ 283) jako trestného činu protistátního za situace, kdy tento vystupoval formálně jako trestný čin vojenský dle hlavy dvanácté. Svémocně se vzdalovat do ciziny v úmyslu vyhnout se vojenské službě jako pachatel mohl pouze voják. Jednalo se ve své podstatě o obdobu trestného činu opuštění republiky civilní osobou (§ 109), kteroužto skutkovou podstatu zběhnutí do ciziny obsahovalo. Vyšetřovatelé VKR do své kompetence počítali i delikty schvalování, nadřzování, nepřekažení a neoznámení, pokud se tyto formy trestné součinnosti týkaly výše uvedených zákonných ustanovení. Výčet dle kritéria věcné příslušnosti je možné uzavřít uvedením velmi nesourodé kategorie trestných činů dle již citovaného zákona na ochranu míru, činů spáchaných v době okupace republiky ve prospěch okupační moci a všech

77 Čl. 2. odst. 1 vnitřního předpisu A-vyšetř-I-1 „Instrukce o vyšetřování v součástech ministerstva vnitra“, Ministerstvo vnitra – Praha 1957 (RMV č. 64 z 15. 4. 1957) [online], [cit. 15-2-2016]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv64-1957.pdf>

78 Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

trestných činů spáchaných vojenskými osobami v souvislosti s ochranou státních hranic.⁷⁹ Dále výklad sleduje hledisko utajování informací jako možné definiční východisko.

2.2 Ochrana utajovaných skutečností v rámci protistátní trestné činnosti vojenských osob

Za významné vodítko, dle něhož je možno charakterizovat protistátní trestnou činnost vojenských osob, považujeme specificky chápanou ochranu státního a služebního tajemství v ČSLA a to ve vazbě na příslušná ustanovení trestního kodexu z roku 1961. I v první polovině 60. let, kdy v čase rostoucí hospodářské a kulturní výměny mezi Západem a Východem docházelo k jistému uvolnění, byla ČSLA chápána jako armáda první sledu, jež stojí v ohnisku zájmu nepřátelských zpravodajských služeb. Také z tohoto důvodu se budování odpovědnosti za ochranu státního a služebního tajemství stalo předmětem soustavné politické výchovy velitelů, náčelníků a politických orgánů, které odpovídaly za stav utajení v armádě. Právně se každý příslušník ČSLA zavázal chránit tento druh tajemství již dle textu své vojenské přísahy a obecně dle příslušných ustanovení ústavy ČSSR jako každý jiný občan.⁸⁰ V interním armádním pohledu se hovořilo v konkrétním slova smyslu o utajovaných předmětech s charakterem státního a služebního tajemství, za něž se považovaly přísně tajné a tajné vojenské písemnosti, filmy, snímky, zbraně, bojová technika, různé přístroje, učební pomůcky, vojenské stavby a jiné přísně tajné a tajné objekty a předměty spolu se zvukovými záznamy a obsahem hovorů o utajovaných předmětech. Všechny osoby v ČSLA přicházející do styku s přísně tajnými skutečnostmi, byť i přechodně, musely být prověřovány orgány VKR. Porušení zásad nakládání s utajovanými předměty interní legislativa MNO řešila odkazem na příslušná ustanovení trestního zákona či do oblasti kázeňského potrestání vojáků i občanských zaměstnanců vojenské správy.⁸¹ K ohrožení státního nebo služebního tajemství ve vojenských podmínkách docházelo již tehdy, pokud vojenská osoba tajemství pouze vyzvídala s úmyslem vyrazit je nepovolané další osobě. Za vyzvídání se považovalo jakékoli jednání směřující k odhalení tajemství a k získání znalostí o něm. Zda informace byla tímto způsobem skutečně získána či dále předána, se nepovažovalo za relevantní. Vyzvídáním se stala i činnost nepovolané vojenské osoby, která nahlédla do tajného spisu, aniž měla čas osvojit si jeho obsah za předpokladu, že chtěla státní tajemství dále vyrazit. K vyrazení státního tajemství v úmyslné či nedbalostní formě

79 Čl. 3 RMV č. 44 ze dne 20. prosince 1965 „Směrnice o vzájemné spolupráci a součinnosti vyšetřovatelů s orgány operativy ve Státní bezpečnosti“, Praha 1965. [online], [cit. 16-2-2016]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv44-1965.pdf>

80 Čl. 37 odst. 1 ústavního zákona ze dne 11. července 1960 „Ústava ČSSR“ č. 100/1960 Sb.

81 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 1847. Ochrana státního a služebního tajemství v Československé lidové armádě (Zákl-3-1), Praha 1963. str. 5 až 6.

mohlo dojít mnoha způsoby jako sdělením v rozhovoru, při přednášce na veřejnosti, v dopise, článku, tisku, při vedení hovoru na vojenských technických pojítkách nebo i tak, že odpovědná osoba si předem neověřila, zda sděluje údaj někomu, kdo má skutečně oprávnění se s danými skutečnostmi seznamovat. K ohrožení státního tajemství mohlo dojít i ztrátou konkrétního utajovaného předmětu, přičemž například v případě ztráty utajované písemnosti nebylo nutné, aby se s jejím obsahem seznámila nepovolaná osoba. Objektivně mohlo jít o ztráty písemností či jiných utajovaných předmětů na služebních cestách, v dopravních prostředcích, v hotelu nebo na cvičení. Ohrožení státního tajemství mohlo nastat i při ztrátě utajovaného předmětu v ubytovacím prostoru jednotky, odkud mohl být vynesena nepovolanou osobu mimo vojenský objekt. Za ohrožení tajemství se považovala i situace ztráty neevidovaných písemností či jiných utajovaných předmětů, pokud obsahovaly utajované skutečnosti. Nepovažovalo se za rozhodné, zda došlo k trvalé nebo přechodné ztrátě utajovaného předmětu, pokud se s ním mohly i v omezené době seznamovat nepovolané osoby. Ohrožení popisovaných skutečností nastalo i tehdy, kdy odpovědní funkcionáři porušili zásady pro přijímání pracovníků na práce se státním a služebním tajemstvím či nebo například nezabezpečili dostatečně místnosti s utajovanými předměty.

Všechna výše uvedená jednání obsahovaly skutkové podstaty vyzvědačství (§ 105), ohrožení státního tajemství (§ 106 a 107), vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy (§ 108) a ohrožení služebního tajemství (§ 173). Lze konstatovat, že zmíněné skutkové podstaty trestných činů proti republice a proti pořádku ve věcech veřejných tvoří užší skupinu protistátních trestných činů ve vojenských podmínkách. Z tohoto dále plyne, že hledanou definici nelze ztotožňovat pouze a jen s první hlavou trestního zákona z roku 1961. V uvedeném bodě výkladu je nutné vyzvednout skutečnost, že na trestnou činnost v ČSLA svázanou s ochranou utajovaných skutečností preventivně působily orgány VKR i vojenské prokuratury, které na druhé straně prováděly i její vyšetřování jako projev konkrétní represe. V případě vojenské kontrarozvědky je toho dokladem Směrnice pro prověřování osob přicházejících do styku se skutečnostmi tvořícími obsah státního tajemství, jež v roce 1969 navázala na usnesení vlády ze dne 9. září 1964 upravující podobnou problematiku.⁸² Příslušné orgány VKR se písemně vyjadřovaly k osobám před jejich zařazením na práce, při nichž se seznamovaly se skutečnostmi tvořícími předmět státního tajemství a to ve vojenském prostředí. Vždy po pěti letech se prověrka v plném rozsahu opakovala. Vyjádření nepodléhali političtí pracovníci v armádě a osoby

82 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 5840. Ochrana utajovaných skutečností v Československé lidové armádě, Praha 1969. str. 37 až 39.

pověřené služebními funkcemi z rozhodnutí orgánů ÚV KSČ, jejichž prověrku prováděly stranicko-politické orgány. Písemné vyjádření vojenské kontrarozvědky zaznamenávali příslušní velitelé a náčelníci do osobních spisů prověřovaného pracovníka, přičemž u vojáků základní služby a v záloze se vyjádření podávalo formou seznamu. Jednalo se tudíž o součást „kádrovacího“ procesu ve vztahu ke všem dotčeným vojákům z povolání, vojákům v základní službě i občanským pracovníkům vojenské správy.

Mimořádná důležitost se ochraně utajovaných skutečností příkládala i v procesu tzv. normalizace, kdy po roce 1971 došlo k přijetí nového souboru právních předpisů, které reprezentovaly zejména nařízení vlády ČSSR a interní předpisy FMV. Jejich základem však byl nový zákon o ochraně státního tajemství.⁸³ Federální ministerstvo vnitra bylo v souladu s ustanovením § 7 zákona určeno jako státní orgán metodického dozoru nad ochranou státního tajemství na území ČSSR, avšak část čtvrtá zákona specifikovala tuto problematiku pro potřeby zařízení určených k obraně vlasti. Na novou úpravu reagovaly i orgány vojenských prokuratur, které proklamovaly zájem na posílení zákonnosti v oblasti utajení v rámci všeobecného prokurátorského dozoru. Od 1. poloviny 70. let se používala nově metoda prokurátorské prověrky bez předchozích praktických zkušeností. U konkrétních vojenských útvarů se prověrky vojenské prokuratury soustředily zejména na zákonnost prověřování osob přicházejících do styku se skutečnostmi tvořícími obsah státního tajemství, plnění úkolů v oblasti ze strany velitelů a náčelníků štábů, dodržování nařízeného postupu při doručování tajných písemností, jejich pohybu a skartaci a na správnost postupu při povolování vstupu do ubytovacích prostorů vojenských útvarů a do vojenských objektů na tzv. režimová pracoviště.⁸⁴ Poznatky z realizovaných souběžných prověrek byly následně zpracovány do podoby komplexního upozornění ve smyslu příslušného ustanovení zákona o prokuratuře z roku 1965.⁸⁵ Z toho vyplývala povinnost příslušného vojenského útvaru upozornění ve lhůtě projednat a vojenskému prokurátorovi podat zpětnou zprávu o projednání a učiněných opatřeních.

Není možné opomenout ani další okolnosti. Důsledky emigrace vojenských osob z hlediska vyzrazení státního či služebního tajemství, které vedly i k úpravě právní regulace v začínající normalizaci, shrnovaly také analýzy StB z předcházející dekády. Území republiky opouštěli držitelé tajných informací a jejich emigrací vznikaly nenapravitelné škody. Za prvních deset měsíců roku 1966 uprchlo například 63 důstojníků v záloze. Jedna třetina

83 Zákon ze dne 8. října 1971 o ochraně státního tajemství č. 102/1971 Sb.

84 Pplk. dr. BOURA, Ladislav. Dozor prokurátora v oblasti ochrany utajovaných skutečností u útvarů ČSLA. In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury 1974/4, Praha 1974. str. 29 až 30.

85 Ustanovení § 17 zákona ze dne 17. června 1965 o prokuratuře č. 60/1965 Sb.

z nich byla v předcházejících třech letech na vojenském cvičení, kde se seznamovali se skutečnostmi vojenského charakteru tajného a přísně tajného stupně. Mnohé z těchto osob mohly na Západě vyzradit dislokaci a charakter dvou protiletadlových raketových brigád, částečnou dislokaci a vybavení radiotechnického vojska, dislokaci cca deseti leteckých pluků a deseti letištních praporů včetně znalostí techniky, kterou byla vyzbrojena záložní velitelská stanoviště armády protivzdušné obrany státu včetně některých dalších důležitých údajů.⁸⁶ Sledujme dále i možnost vymezit skutkové podstaty protistátní delikvence z pohledu ustanovení o řízení.

2.3 Typické skutkové podstaty

Pro vymezení obsahu protistátní trestné činnosti vojenských osob z hlediska věcné příslušnosti vyšetřujících orgánů mělo zásadní význam ustanovení § 161 odst. 4 trestního řádu z roku 1961 dle úplného znění z roku 1970.⁸⁷ Podle něj vyšetřování konali vyšetřovatelé prokuratury a vyšetřovatelé Sboru národní bezpečnosti, přičemž příslušnost vyšetřovatelů stanovil generální prokurátor spolu s ministrem vnitra. Trestní řád tudíž upravoval pouze místní a věcnou příslušnost civilních a vojenských soudů, nikoliv však místní příslušnost vyšetřovatelů a prokurátorů. Generální prokuratura ČSSR hovořila v tomto kontextu o trestných činech proti republice a dalších trestných činech vyšetřovaných vyšetřovateli Státní bezpečnosti jako o speciální trestní agendě. Zároveň se však vyjadřovala v tom smyslu, že nelze hovořit o žádné oficiální partii trestního práva hmotného.⁸⁸ To ostatně odpovídalo političnosti problematiky a její proměnlivosti dle aktuálních potřeb stranického a státního vedení. V tomto smyslu se odbor vyšetřování StB ve VKR řídil Směrnicí o součinnosti útvarů kontrarozvědky a útvarů vyšetřování Státní bezpečnosti ze srpna roku 1973.⁸⁹ Vyšetřování trestné činnosti směřující proti bezpečnosti státu bylo dle čl. 4 směrnice svěřeno vyšetřovatelům StB (tedy i vyšetřovatelům StB ve VKR). Věcná příslušnost vyšetřovatelů na základě výše uvedeného ustanovení trestního řádu byla federálním ministrem vnitra stanovena sice jako závazná, ale zároveň jako výběrová. Tento druh věcné příslušnosti vyšetřovatelů se u stanovených trestných činů uplatnil za podmínky, že směřovaly proti nijak nespecifikované bezpečnosti státu. Co je míněno bezpečností státu a tedy i pro praxi míněnou protistátní trestnou činností v praxi vyšetřujících orgánů upravovala společná směrnice

86 HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů, Praha 2002. str. 272.

87 Úplné znění zákona ze dne 29. listopadu 1961 Sb. č. 141 Sb. o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 32/1970 Sb.

88 ABS, fond RV, inv. j. 733. Dr. PROKOP, Jaromír. Trestné činy proti republice a další trestné činy vyšetřované vyšetřovateli Státní bezpečnosti. Generální prokuratura Československé socialistické republiky, Praha 1976. První strana úvodu.

89 ABS, fond A 2/6, inv. j. 165. Rozkaz ministra vnitra ČSSR ze dne 8. srpna 1973 č. 40, ročník 1973, čj. VS-0092/50-1973.

generálního prokurátora a ministra vnitra ČSSR o věcné příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a SNB s účinností od 1. března 1972.⁹⁰ Článek 5 dokumentu hovořil o kompetenci vyšetřovatelů vojenské prokuratury, do které spadalo vyšetřování zbytkové kategorie těch trestných činů, jež z hlediska příslušníků ozbrojených sil vyšetřovali vyšetřovatelé VKR. Vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky disponovali věcnou příslušností k vyšetřování vlastní protistátní trestné činnosti přibližně v tom rozsahu, jak ji vymezovala směrnice o vzájemné spolupráci a součinnosti vyšetřovatelů s orgány operativy ve Státní bezpečnosti z roku 1965. Stručně shrnuto se opět jednalo o trestné činy dle hlavy první zvláštní části trestního zákona proti republice, trestné činy obecně nebezpečné (poškození a ohrožování provozu obecně prospěšných zařízení), delikty proti lidskosti (podpora a propagace fašismu) a zběhnutí do ciziny jako formálně trestného činu vojenského. Obdobně sem spadalo i vyšetřování trestných činů v době okupace republiky spáchaných ve prospěch německých okupantů a trestných činů na základě zákona na ochranu míru. Tolik lze hovořit o shodě, avšak existovaly zde také poměrně podstatné rozdíly, které obsah protistátní trestné činnosti spjatý s vojenským prostředím modifikovaly a též rozšiřovaly.

Vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky dle doplňku výše rozebrané směrnice ze 7. ledna 1974⁹¹ konali vyšetřování o trestných činech civilních osob, šlo-li o trestné činy vyzvědačství dle ust. § 105 tr. zákona, ohrožení státního tajemství podle § 106, § 107 a § 107a kodexu, vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy v souladu s ust. § 108 tr. zákona za podmínky, byl-li těmito skutky ohrožen zvláště důležitý zájem obrany státu. Poněkud vágně vyjádřený „zájem obrany státu“ zde odůvodňoval použití pravomocí vojenských vyšetřujících orgánů i mimo okruh příslušníků ozbrojených sil, z čehož lze dovozovat, že se jednalo o významný faktor určující povahu určité nelegální činnosti jako svou povahou protistátní. Novelizované znění směrnice umožňovalo vyšetřovatelům VKR provádět procesní úkony proti vojenským osobám i u trestných činů nedovoleného ozbrojování (§ 185) a nedovoleného provozu a držení vysílací stanice (§ 186) jako trestných činů obecně nebezpečných pokud jejich spáchání směřovalo proti bezpečnosti státu. Taktéž mohli vyšetřovatelé VKR vyšetřovat veškeré pachatele trestných činů bez ohledu na skutečnost, zda se jednalo o příslušníky ozbrojených sil či civilní osoby, pokud spáchali trestné činy podněcování, schvalování, nadržování, nepřekažení a neoznámení

90 Vydána jako nařízení ministra vnitra ČSSR č. 5 ze dne 7. února 1972 o stanovení příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sboru národní bezpečnosti. [online], [cit. 25-2-2016]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/nmv5-1972.pdf>

91 ABS, fond RV, inv. j. 733. Dr. PROKOP, Jaromír. Trestné činy proti republice a další trestné činy vyšetřované vyšetřovateli Státní bezpečnosti. Generální prokuratura Československé socialistické republiky, Praha 1976. str. 7 až 9.

trestného činu. Tak se mohlo stát za podmínky, že tyto formy trestné činnosti se vztahovaly k hlavnímu trestnému činu, který vyšetřoval orgán VKR. Uvedený velmi extenzivní výklad se opíral o značně širší, nikoliv pouze interpretační právní hlediska. Dle poznámek k uvedené směrnici se slovní spojení „jestliže směřují proti bezpečnosti státu“ vykládal podstatněji šířeji než pouhé „ohrožení bezpečnosti republiky“. Z uvedeného je jasně patrné, že kritérium protistátní trestné činnosti vojenských osob či jakýchkoliv osob spjatých nějakým způsobem s obranou státu, nelze spojovat pouze se systematickou zvláštní částí trestního zákona z roku 1961, kdy se v pojetí orgánů FMV a Generální prokuratury ČSSR operovalo s neurčitými právními pojmy. Při jejich použití se v kategorii protistátní delikvence mohl ocitnout trestný čin prakticky z kterékoliv hlavy trestního kodexu. Zcela zřejmě se zde mísila kritéria hmotného i procesního trestního práva spolu s vágním pohledem aplikační praxe bezpečnostních orgánů a orgánů prokuratury. V návaznosti na výše uvedené stojí za připomenutí i některé ryze politické úvahy, jež tvorbu a aplikaci práva v normalizaci silně ovlivňovaly.

2.4 Normalizace, politická doktrína a aplikační praxe v chápání protistátní delikvence

Pro pochopení normalizačního kontextu mohou dobře sloužit výklady dlouholetého federálního ministra vnitra (1973-1983) a jednoho z nejmocnějších mužů tehdejší politiky Jaromíra Obziny, jemuž po dlouhých deset let podléhal aparát vojenské kontrarozvědky. V jeho pojetí ČSLA spolu s SNB představovaly základní nástroje branné a bezpečnostní politiky jako bytostně spjaté subjekty při zajištění obrany a ochrany socialismu. ČSLA figurovala jako hlavní část ozbrojených sil ČSSR a při zabezpečení ochrany socialismu plnila vymezené povinnosti při udržování veřejného klidu, pořádku a bezpečnosti uvnitř státu.⁹² Logicky měla KSČ vrcholný zájem na tom, aby příslušníci armády jako mocenské opory nepáchali trestnou činnost proti státu, což by zcela popřelo politické místo armády ve státním mechanismu. Už ze zaměření politického účelu musela být protistátní delikvence co nejširěji formulována, interpretována a v praxi aplikována. Na vrchní patro bezpečnostní politiky a jeho subjektů Obzina navazoval úvahami o roli socialistického trestního práva. Trestní právo hmotné, kde i velmi vágní a proměnlivá definice protistátní delikvence měla základ uvedením konkrétních skutkových podstat, stanovilo základy trestní odpovědnosti a veškeré okolnosti ukládání a výměry trestů. Spolu s trestním právem procesním upravujícím

92 OBZINA, Jaromír. Základy bezpečnostní politiky Komunistické strany Československa a socialistického státu, Praha 1983. str. 63.

– mimo jiné - postup vyšetřujících orgánů tvořilo kompaktní celek, o který se bezpečnostní politika a činnost jejích subjektů konkrétně opíraly.⁹³ Třetí a základní úroveň spočívala již ve vymezení pojmu protistátní trestné činnosti. Kromě toho hovořil Obzina ještě o protisocialistické (antisocialistické) činnosti, přičemž obě kategorie vykazovaly hraniční povahu. Samotná protistátní trestná činnost se dostávala do rozporu se socialistickou ústavou, dalšími zákony a právním řádem. Ryze politické vymezení nekorespondovalo se systematickou zvláštní části trestního zákona z roku 1961, který byl platným i účinným právním předpisem i v době publikace myšlenek federálního ministra vnitra, tedy v roce 1984. Z podstaty definice se nemohlo a nemuselo jednat pouze o trestné činy z hlavy první jeho zvláštní části. Její cíl byl spatřován ve zničení nebo alespoň oslabení socialistického státu v politické, ideologické, ekonomické, vojenské a kulturní oblasti. Protistátní činnost směřovala zejména k získávání informací z důležitých orgánů a organizací socialistického státu a částí společnosti. Takto získané informace mohly být využity k přímému poškozování socialistického státu, společnosti a jejích zájmů. Za charakteristické znaky protistátní trestné činnosti byly považovány znaky právní (protiústavnost, protizákonnost, protiprávnost), použití specifických sil a prostředků k rozvracení socialistického společenského zřízení a konečně kontrarevoluční motivace (úsilí o restauraci kapitalismu, ohrožení státní suverenity, nedotknutelnosti a celistvosti ČSSR a jejích spojeneckých svazků). Pokud nedošlo k naplnění konkrétní skutkové podstaty protistátního trestného činu, jednalo se o činnost antisocialistických a kontrarevolučních sil, která měla protisocialistický a antisocialistický charakter.⁹⁴ Jednalo se o dobová kliše s neurčitým obsahem.

Právě zde je možno hledat příčiny konkrétní formulace interních předpisů z dílny ministerstva vnitra a Generální prokuratury ČSSR, které vágně chápanou protistátní delikvenci vojenských osob chápaly dle skutkových podstat napříč hlavami zvláštní části trestního zákona. S blížícím se pádem politického uspořádání pod vedením KSČ se zmíněné pojetí přece jen oslabovalo a blížilo se více požadavku legality a přesnosti platného hmotného práva. V roce 1988 se frekventant Vysoké školy SNB v Praze zamýšlel nad vztahem skutkové podstaty trestného činu a praktickou činností orgánů Státní bezpečnosti. Z hlediska tohoto poměru se soustředil výhradně na první hlavu zvláštní části trestního zákona obsahující trestné činy proti republice. Při charakteristice protistátního charakteru trestné činnosti již zřetelně převažovala kritéria legální povahy. Diplomant již upustil od vágního ideologicko-propagandistického vymezení a kromě objektu skutkových podstat trestných činů

93 Tamtéž, str. 68.

94 OBZINA, Jaromír a kol. Příčiny a podmínky trestné činnosti, Praha 1984. str. 132.

proti republice preferoval motiv (pohnutku) jako základní kritérium pro specifikaci protistátní delikvence. Jednalo se tedy o páchaní trestného činu z výslovně vyjádřeného „nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky“ či nepřímo dovozovaného „nepřátelství k socialismu“.⁹⁵ Dále bude zmíněný posun rozebrán podrobněji a to s ohledem na aplikační praxi.

V normalizačních poměrech 70. a 80. let došlo ke zřejmému posunu v chápání významu protistátní činnosti obecně a ve vojenských podmínkách zvláště. Týkalo se to především jejího hmotněprávního vymezení skutkových podstat, v nichž byl spatřován její základ a zejména stupeň nebezpečnosti pro společnost. Zhruba do počátku 80. let platila díkce Jaromíra Obziny o tom, že protistátní delikvence spočívá především v informační činnosti, tj. v získávání takových údajů z různých oblastí společenského života, které mohou být cizí mocí použity k záměrnému poškozování státního a společenského zřízení ČSSR. Klíčovou se v tomto ohledu stala již opakovaně citovaná skutková podstata trestného činu vyzvědačství dle ust. § 105 trestního zákona z roku 1961. V praxi vojenských prokuratur a soudů se rozvinula diskuze o posuzování jednotlivých vývojových stadií tohoto trestného činu, která odrážela právě různý pohled na možný stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost.

Za ilustrativní případ může sloužit příběh rotného z povolání S. P., který v době od 1. září 1980 sbíral údaje vykazující povahu státního tajemství v úmyslu vyzradit je cizí moci po zběhnutí do ciziny, k němuž realizoval přípravné kroky. Obžalovaný po uvedeném datu nastoupil jako posluchač vojenské školy a v rámci studia se seznamoval s údaji tvořícími předmět státního tajemství. V průběhu studia se pokoušel o přeložení do jiné odbornosti v rámci svého vzdělávání. Když nemohl tento záměr realizovat, rozhodl se zběhnout za hranice, protože službu v ČSLA považoval za brzdu svého životního rozvoje. V cizině plánoval svou novou životní kariéru tak, že s pomocí získaných informací v rámci vojenského studia naloží jako se zbožím a prodá je cizím vojenským orgánům. Proto se rotný S. P. věnoval se zvýšeným úsilím studiu a vojenskou problematiku, které ne vždy porozuměl, si nechával detailně vysvětlovat. V průběhu praxe u konkrétních vojenských útvarů projevoval zvýšenou aktivitu při seznamování s různými utajovanými údaji. Vyšší vojenský soud kvalifikoval jeho jednání jako trestný čin vyzvědačství dle ust. § 105 odst. 1 trestního zákona, protože obžalovaný sbíral údaje obsahující státní tajemství s cílem vyzradit je cizí moci.⁹⁶ Dle názoru vojenského soudu 1. stupně již pouhé seznamování se se skutečnostmi

95 ABS, fond Vysoká škola SNB. FOŘT, Petr. Skutková podstata trestného činu a její význam pro praktickou činnost orgánů StB. Praha 1988. str. 51 až 52.

96 K výkladu a aplikaci § 105 tr. zák., str. 63. In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury 1982/3, Praha 1982. str. 63 až 65. Autorství neuvedeno.

tvořícími předmět státního tajemství s plánem vyzradit je cizí moci naplňovalo znaky dokonaneho trestného činu vyzvědačství. Nebylo možné omezovat toto jednání pouze na formu vnějšího záznamu. Při interpretaci pojmu „sbírá údaje“ se nevycházelo pouze z gramatického výkladu, ale v úvahu se bral i výklad historický a logický. Nestalo se tudíž rozhodným, že obžalovaný údaje znal z titulu své studijní činnosti a zároveň si o tom nečinil speciální záznamy. K naplnění skutkové podstaty dle ust. § 105 trestního zákona stačilo, aby rotný S. P. utajované údaje získal ve formě legálního studia a snažil se je uchovat ve své paměti za účelem vyzradit je v cizině po předchozím zběhnutí. Nejvyšší soud ČSSR se však s uvedeným právním názorem neztotožnil a zejména poukázal na nemožnost aplikace ustanovení o dokonaneém trestném činu § 105 odst. 1 alinea 2, které postihovalo skutečné shromažďování a soustřeďování listin, technické dokumentace či předmětů a obsahující státní tajemství. Obžalovaný ani utajované skutečnosti nevyzvídal, ani je nesbíral, ale připravoval se k jejich vyzrazení ve smyslu ust. § 105 odst. 1 alinea 3 tr. zákona, a proto jeho jednání mělo být správně posouzeno vojenským soudem 1. stupně jako příprava k trestnému činu vyzvědačství v souladu s ust. § 7 odst. 1, § 105 odst. 1 alinea 3 tr. zákona. Uvedený případ dobře ilustruje snahu nižších vojenských soudů rozšiřovat podmínky trestní odpovědnosti u jednoho z nejzávažnějších protistátních trestných činů tak, aby za dokonany skutek byla považována již jeho příprava.

Ve druhé polovině 80. let minulého století však již příprava vyzvědačství v obdobných případech nebyla kvalifikována jako dokonany trestný čin, což dokumentuje další uvedený případ. Rozsudkem Vyššího vojenského soudu Trenčín ze dne 27. listopadu 1986 byl vojín K. Š. uznán vinným přípravou trestného činu vyzvědačství dle ust. § 7 odst. 1, § 105 odst. 2 tr. zákona. V době od 21. července do 4. září 1986 totiž u vojenského útvaru 5946 v Humenném a ve výcvikovém prostoru bez povolení zhotovoval fotografie vojenské techniky a vojenských prostor. Dotyčný vojín chtěl se získanými údaji a poznatky o počtech a dislokaci vojenské techniky posléze opustit republiku a emigrovat do Francie. Zde plánoval, podobně jako obviněný v prvním případě, informace prodat cizí zpravodajské službě a získat tak hmotné prostředky pro život za hranicemi.⁹⁷ Za zmínku stojí, že vyzvědačství páchané vojáky v činné službě bylo ve výše uvedeném kontextu doprovázeno ve vícečinném souběhu s trestnými činy zběhnutí do ciziny (ust. § 283), či při mezitímní změně právního statutu z vojenské na civilní osobu opuštěním republiky (ust. § 109).

97 Pplk. JUDr. RIZMAN, Stanislav. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o odvolání., str. 42. In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury 1988/3, Praha 1988. str. 42 až 45.

Pochopit podstatu protistátní trestné činnosti v činnosti vyšetřujících orgánů (zejména Státní bezpečnosti, potažmo VKR) tak, jak se ustálila v normalizačních 70. a 80. letech, je možné úspěšně demonstrovat právě na příkladu trestného činu vyzvědačství. Ustanovení § 105 trestního zákona z roku 1961 bylo chápáno jako nejzávažnější trestný čin proti republice, což ostatně potvrzuje i výše uvedená koncepce protistátní delikvence z pera ministra vnitra Jaromíra Obziny. Průměrný trest činil zhruba 10 let odnětí svobody, většinou vykonávaný v nejtěžší III. nápravněvýchovné skupině. Velký rozdíl však panoval v pohledu zpravodajské a naopak vyšetřovací činnosti dle trestního řádu, přičemž obě funkce StB jako tajná policie slučovala. Podezření z vyzvědačství figurovalo jako nejčastější důvod zájmu orgánů StB při tzv. operativním rozpracování. K 31. prosinci 1975 bylo v rámci ČSSR takto podchyceno celkově 1788 případů, z toho 397 kauz pro podezření z vyzvědačství, tedy celých

22 %. Avšak z hlediska podání návrhů na vyšetřování se tak stalo v témže roce v pouhých 7 případech. Od poloviny 70. do poloviny 80. let StB ročně rozpracovávala 400 až 600 případů tohoto trestného činu. Jen mizivý podíl z celkového značného počtu končil pravomocným odsouzením k trestu odnětí svobody. Pravomocný rozsudek za prokázaný trestný čin vyzvědačství si za celých dvacet let normalizace vyslechl jen asi 150 až 200 občanů. Tvrdý postih ve vybraných případech nabýval významu prevence, mobilizace a propagandy ve vztahu k domněle či skutečně nepřátelské cizině.⁹⁸ I vyšetřovací praxe StB musela na často zjevnou fiktivnost a právní nepodloženost stíhání vyzvědačství nějakým způsobem racionálně reagovat.

Zřetelný posun nastal ve druhé polovině 80. let, čehož je výmluvným dokladem Zpráva o stavu vyšetřování prováděném vyšetřovateli Státní bezpečnosti v roce 1988, kterou s datem 20. února 1989 předložil náměstek ministra vnitra ČSSR na operativní ministerskou poradou. V rámci součinnosti mezi kontrarozvědnými útvary a vyšetřovateli StB došlo v 93 akcích rozpracované trestné činnosti vyzvědačství k vydání stanoviska vyšetřovatele a následně za perspektivní označeno pouhých 7. Naopak v rámci výběrové příslušnosti a součinnosti s orgány prokuratury Státní bezpečnost přebrala do vyšetřování trestní věci ekonomického charakteru, které představovaly za rok 1988 celkem 112 hospodářských případů. Z hlediska skutkových podstat se jednalo zejména o trestné činy spekulace (§ 117), porušování povinnosti v provozu socialistické organizace (§ 130), rozkrádání majetku

98 TOMEK, Prokop. „Špionáž“ v normalizačním Československu, str. 5. In Paměť a dějiny 2008/03, Praha 2008, str. 5 – 24.

v socialistickém vlastnictví (§ 132) a podobně.⁹⁹ Zde je evidentní obrat v zaměření vyšetřovací činnosti StB co do skladby protistátní činnosti, jež neovlivnila ani tak litera zákona, jako spíše blížící se konec režimu a praktické ohledy. Z hlediska syrových statistických dat let 1969 až 1989 je z pohledu pravomocných odsouzení za vyzvědačství charakteristické, že nikdy si nevyslechlo odsuzující rozsudek více jak 11 pachatelů ročně (1984), přičemž v letech 1970, 1976, 1981, 1988 a 1989 se tak nestalo ani v jednom případě.¹⁰⁰ Není v tom ohledu bezdůvodná úvaha, že vyzvědačství se stalo jen „úpravou“ statistik tajné policie s cílem vytvářet umělý obraz domácího i zahraničního nepřítele a opodstatnit tak svou existenci. Pokud vezmeme v úvahu uvedené obecné trendy ve vyšetřování StB, musíme zhodnotit pro předmět zájmu to nejpodstatnější – vyšetřovací aktivity orgánů vojenské kontrarozvědky. V referenčním roce 1988 došlo k trestnímu stíhání ze strany vyšetřovatelů StB celkem u 3395 československých občanů, přičemž pouze v případech 82 osob vedli vyšetřování vyšetřovatelé VKR. Skladba vyšetřované trestné činnosti může být jistým vodítkem pro úsudek, co se v samotném závěru existence režimu stalo náplní činnosti vyšetřujících orgánů vojenské kontrarozvědky, která řešila přednostně protistátní delikvenci. Z uvedených 82 osob připadly na jednotlivé druhy trestných činů počty, jež shrnuje následující tabulka:

Tabulka č. 1: Stíhané osoby VKR v roce 1988 dle jednotlivých druhů trestných činů:

Právní kvalifikace	Vyzvědačství § 105	Zběhnutí do ciziny § 283	Ohrožení státního tajemství § 106 a 107	Podpora a propagace fašismu a podobného hnutí § 260 a 261	Pobuňování § 100	Nedovolené ozbrojování § 185	Hanobení národa, rasy a přesvědčení § 198	Trestné činy proti hospodářské kázní § 125 až 129	Nespecifikované delikty § 153 až 295
Počet	5	44	11	6	2	5	2	4	3

Zdroj: Zpráva o stavu vyšetřování prováděném vyšetřovateli Státní bezpečnosti v roce 1988. Předložil náměstek ministra vnitra ČSSR plk.

Otta Sedlák v Praze dne 20. února 1989, str. 7 přílohy. [online], [cit. 5-3-2016]. Dostupné z:

http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/porady/op02k.pdf

Pokud na uvedenou problematiku v podmínkách ČSLA a vojenské kontrarozvědky, což ostatně představuje vlastní jádro předkládané studie, pohlédneme retrospektivně, nejedná se o tendenci spojenou pouze se samotným závěrem komunistického režimu. Statisticky velmi zajímavou řadu informací představuje například publikovaný souhrn osob vyšetřovaných VKR za velmi proměnlivé období let 1956 až 1968. Jednalo se sice o pouhých 12 let existence vlády KSČ v Československu, nicméně v roce 1956 stála společnost na rozhraní

⁹⁹ Zpráva o stavu vyšetřování prováděném vyšetřovateli Státní bezpečnosti v roce 1988. Předložil náměstek ministra vnitra ČSSR plk. Otta Sedlák v Praze dne 20. února 1989, str. 5. [online], [cit. 4-3-2016]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/porady/op02k.pdf>

¹⁰⁰ PETRÁNKOVÁ, Lucie. Politické procesy v ČSSR v normalizačním období 1969 – 1989, Praha 2010. str. 84 – 85.

končících represí přelomu 40. a 50. let a naopak druhá polovina 60. let vrcholila v roce reformem a společenského neklidu nejen v ČSSR 1968. Pokud zvýrazníme v časové řadě již tolikrát zdůrazňovaný a pro protistátní trestnou činnost civilních a vojenských osob charakteristický trestný čin vyzvědačství, získáme vzdor proměnám politického klimatu následující tabulku počtu vojenských a jiných osob spjatých s vojenským prostředím:

Tabulka č. 2: Vyšetřované osoby VKR pro trestný čin vyzvědačství (§ 105 tr. zákona) v letech 1956 až 1968:

Rok	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Počet	6	3	3	3	8	5	11	0	4	0	1	1	3

Zdroj: František KOUDELKA. *Státní bezpečnost 1954 – 1968. Základní údaje*, Praha 1993. str. 207.

Z hlediska kvantity lze plně porovnat druhou polovinu 50. let s již komentovaným stavem v roce 1988. Naopak, druhá polovina 60. let vykazuje pokles vyšetřovaných osob vojenskou kontrarozvědkou téměř na nulu, což vzhledem k všeobecnému uvolnění nikterak nepřekvapuje a to ani ve vojenských podmínkách. I když tedy mělo dle oficiálních proklamací i různých dobových právních dokumentů představovat získávání informací ve prospěch cizí moci jakousi faktickou „korunu“ protistátní delikvence, praktický a reálný dopad takových východisek v činnosti příslušných vyšetřujících orgánů nenalezneme. Příčinu značné divergence mezi oficiálními postuláty právní propagandy a aplikační praxí možno hledat zejména v hlavních tendencích celkové struktury protistátní činnosti a to jak vojenských, tak civilní osob ve vzájemném srovnání. Pokud dle metody sondy setrváme v rámci let 1956 až 1968, který díky pokrytí období se značnými proměnami komunistického režimu vypovídá o dynamice trestné činnosti podstatně více než třeba následující dvacetiletí normalizace, zjistíme, že ani většina ostatních skutkových podstat, o nich se hovořilo výše, nepředstavovala hlavní náplň činnosti vojenských vyšetřujících orgánů. Ani tak závažné protistátní trestné činy jako velezrada, vlastizrada, teror, záškodnictví, sabotáž, podvracení republiky, se v uvedených letech nevyskytovaly buď vůbec, nebo v ročním nápadu maximálně do 10 či 12 vyšetřovaných případů. Rozhodující podíl ve vyšetřování VKR však měl trestný čin zběhnutí do ciziny, respektive prostého zběhnutí dle následující tabulky:

Tabulka č. 3: Osoby vyšetřované VKR pro zběhnutí v letech 1956 až 1968:

Rok	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1964	1965	1966	1967	1968
Počet	23	47	54	30	40	37	44	24	46	76	63	145

Zdroj: František KOUDELKA. *Státní bezpečnost 1954 – 1968. Základní údaje*, Praha 1993. str. 207.

To vede úvahy směrem ke tvrzení, že protistátní trestná činností vojáků byla v aplikační činnosti něčím poněkud jiným, než dle oficiálních právních dokumentů zákonné či podzákonné, interní povahy. Vzhledem ke konstrukci příslušné skutkové podstaty to není tolik překvapující skutečnost. Oficiální komentáře z pera vojenských prokurátorů otevřeně deklarovaly, že ustanovení § 283 trestního zákona z roku 1961 spojovalo v jedné zákonné dispozici znaky trestného činu zběhnutí a trestného činu opuštění republiky. Proto se logicky dospívalo k závěru, že zběhnutí do ciziny má charakter nejen trestného činu vojenského, nýbrž i trestného činu proti republice¹⁰¹.

Zde můžeme konstatovat prakticky zrcadlovou analogii ke kvantitativní náplni práce vyšetřujících orgánů StB ve vztahu k civilním osobám a prostředí mimo ČSLA. Od roku 1961 do konce osmdesátých let bylo za opuštění republiky dle § 109 trestního kodexu odsouzeno celkem 110 485 osob. Podíl tohoto deliktu na celkové protistátní činnosti činil již v roce 1964 celých 66 %. Po roce 1968 narostl nepovolený počet odchodů z Československa obrovských rozměrů a tvořil až 94,5 % odsouzených v trestním řízení.¹⁰² Situace se vyhroutil až tak daleko, že i Generální prokuratura ČSSR byla po srpnové okupaci 1968 nakloněna k vypuštění ustanovení § 109 z trestního zákona a k řešení opuštění území republiky bez úředního povolení jako přestupku bez trestněprávních spojitostí.¹⁰³ Správa vyšetřování Státní bezpečnosti neustále upozorňovala na své přetížení tímto druhem případů navzdory skutečnosti, že k věci zřídila zvláštní vyšetřovací skupiny. Opakovaně proto bylo navrhováno, aby vyšetřování těchto věcí převzala složka Veřejné bezpečnosti. V důsledku nerovnoměrnosti nápadu tohoto druhu trestné činnosti jako důsledku vývoje let 1968 – 1969 zůstávalo také v některých krajích ČSSR trestní stíhání dlouho nezahájené. Nicméně, s účinností od 1. ledna 1973 ministr vnitra ČSSR svým nařízením výslovně stanovil, že přípravné řízení pro uvedený trestný čin budou výhradně provádět odbory vyšetřování StB v krajích.¹⁰⁴ Výše uvedené poněkud relativizuje podstatu politického trestněprávního postihu po polovině 50. let minulého století. Jak však vyplývá z kapitoly o nezákonném stíhání vojáků v zakladatelském období režimu (1948 až 1953) a jejich pozdějších rehabilitacích, nelze tento přístup v žádném případě aplikovat na celé období vlády KSČ v Československu. Listopadový politický převrat znamenal na závěr existence vojenské

101 Plk. doc. JUDr. KIESEWETTER, CSc., Zbyněk a kol. *Vojenské trestné činy*, Praha 1973. str. 138.

102 BLAŽEK, Petr. „Opuštění republiky“. *Devět dokumentů k odsouzení Karla Kryla v roce 1975*, str. 103. In *Paměť a dějiny* 2014/03, Praha 2014. str. 100 – 117.

103 HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů, str. 277 až 278. In *Securitas Imperii* 9, Praha 2002. str. 269 – 306.

104 Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 28. prosince 1972, kterým se vydávají pokyny pro další postup při vyšetřování trestných činů opuštění republiky podle § 109 trestního zákona, čl. 2. [online], [cit. 11-3-2016]. Dostupné z: <www.ustr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/nmv49-1972.pdf>.

kontrarozvědky zřetelný posud v chápání zběhnutí do ciziny, což zásadně vypovídá i o celkovém pojetí protistátní delikvence vojenských osob. Ještě na začátku roku 1990 považovala bezpečnostní nauka boj proti zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 1 trestního zákona za hlavní úkol orgánů VKR. Co do celkové charakteristiky však převládlo systematické výkladové hledisko, které vycházelo z umístění skutkové podstaty tohoto trestného činu do XII. hlavy trestního kodexu, tedy jednoznačně mezi skutkové podstaty vojenských deliktů. Zběhnutí do ciziny bylo chápáno jako jeden z nejzávažnějších vojenských trestných činů v době míru, kterým občan vyjadřoval zásadní nevěli bránit svou vlast.¹⁰⁵ Politické konsekvence tohoto jednání již ztrácely postupně na významu. Následující pasáž se i proto obrací na použití statistického přístupu.

2.5 Ke statistice úkonů vyšetřujících orgánů vojenské kontrarozvědky

Na počátku 80. let VKR retrospektivně hodnotila 35 let svého vývoje po 2. světové válce a pokoušela se vyrovnat se všemi peripetemi, které ji provázely, a to v omezené míře i s nezákonnostmi při vyšetřování z doby přelomu 40. a 50. let. Součástí statistických analýz se stalo i chronologické řazení kvantity nejzávažnějších trestných činů, jež vyšetřovaly orgány VKR od druhé poloviny roku 1951 do počátku normalizace, konkrétně do konce roku 1970. Pro potřeby interní statistiky se jednalo v první řadě o podchycení výskytu takových jednání, jako byly vyzvědačství, sabotáž, sdružování proti republice, pobuřování, hanobení republiky či spojeneckého státu, podpora a propagace fašismu, vražda, nedovolené ozbrojování, porušování povinnosti veřejného činitele, již několikrát zmiňované zběhnutí do ciziny a poněkud vágní kategorie ostatních trestných činů. Po roce 1961 se změnami hmotného trestního práva se vykazovaly též další delikty jako záškodnictví, podvracení republiky a nedovolené držení vysílací stanice a zneužívání pravomoci veřejného činitele. Následně historici a statistici vojenské kontrarozvědky problematiku zobecňovali a trestná jednání vyšetřovaných osob sdružili do tří základních kategorií – trestných činů namířených proti základům republiky, trestných činů obecně nebezpečných a proti lidskosti a trestných činů vojenských a ostatních. Pro ilustraci zvoleného statistického kritéria lze vyzvednout velmi překvapující skutečnost, že v letech 1951 až 1970 VKR vyšetřovala 25 vražd.¹⁰⁶ Jedná se o typickou skutkovou podstatu, jejímž objektem je život a zdraví člověka a jako taková patří k základním jevům obecné kriminality.

105 ABS, fond Vysoká škola SNB. DVOŘÁK, Petr. Psychologické aspekty zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil ČSR jako jev ohrožující bojeschopnost a bojovou pohotovost ozbrojených sil. Praha 1990. str. 8 až 9.

106 ABS, fond VKR. HS VKR, Přehled o vývoji vojenské kontrarozvědky, čj. 0310/17-1978, Praha 1980. str. 143 a 145.

Pro vykreslení povahy protistátní delikvence lze z uvedeného učinit dva dílčí závěry. V první řadě VKR zdaleka nevyšetřovala pouze trestné činy proti státu a zejména od druhé poloviny 50. let působila jako klasický bezpečnostní orgán v armádním prostředí. Druhý dílčí závěr svědčí o pohledu vyšetřovatelů vojenské kontrarozvědky na hodnocení případů vícečinného souběhu trestných činů. Zde často stačilo, aby jedna pachatelem naplnění skutková podstata byla na základě různých kritérií považována za protistátní, aby i u dalších souvisejících skutků s jinou právní kvalifikací orgány VKR hledaly či konstruovaly jejich protistátní motiv či přímo zaměření nebo povahu. Na druhé straně je nutné poznamenat, že orgány vojenské kontrarozvědky zdaleka nevyšetřovaly všechna podezření či mimořádné události v ČSLA, jejich výcvikových prostorech či režimových pracovištích. Od 1. ledna 1957 fungovali totiž také vyšetřovatelé vojenské prokuratury. Ti spolupracovali v ryze kriminalistických otázkách obecné kriminality vojáků (včasný výjezd, prvotní úkony, ohledání místa činu a zajištění stop) s orgány a útvary Veřejné bezpečnosti (VB). Jednalo se tudíž o oblast obecně-bezpečnostních a absolutně neodkladných úkonů¹⁰⁷ v případě úmrtí, zvláštních událostí či zjevně majetkové kriminality. Jinak řečeno, v optice bezpečnostní a prokurátorské praxe zdaleka ne každý trestný čin vojenské osoby měl politickou povahu. Nicméně, i tak lze nelézt zřejmou snahu vyšetřující orgánů (zejména vojenské kontrarozvědky) o „politizaci“ jinak obecně kriminálního jednání. To zohledňovala i dále probíraná právní rehabilitace, jež může svým dílem ozřejmit některé definiční nejasnosti.

2.6 Rehabilitace a její její pojetí trestné činnosti proti státu

V rámci úvah o povaze protistátní trestné činnosti vojenských osob lze zmínit i další kritérium, dle něhož je možné posuzovat, zda ta či ona skutková podstata do zmíněné pracovně vymezené skupiny patřila či nikoliv. Tímto dalším vodítkem je zákon o soudní rehabilitaci z dubna 1990,¹⁰⁸ který se však ze všech již uvedených dobových kritérií vymyká. Retrospektivní a svým způsobem i retroaktivní hodnocení totiž vtělila do textu právního předpisu nová moc, jež svou legitimitu zakládala a stále zakládá na zcela jiných hodnotových východiscích. Základním vodítkem pro předmět zkoumání je bezesporu znění ustanovení § 1 rehabilitačního zákona. Za obecně protistátní činnost lze dle této právní normy považovat činy posuzované dle takových právních předpisů, které se dostávaly dle kritérií tvůrců rehabilitačního zákona do rozporu s principy demokratické společnosti respektující ústavně zaručená občanská politická práva a svobody a vyjádřené v mezinárodních právních dokumentech. Dle původního znění předpisu z dubna 1990 se mělo jednat o činy nenásilné

¹⁰⁷ KIESEWETTER, Zbyněk. Kriminalistika v podmínkách vojenské prokuratury. In Československá kriminalistika č. 4/1971. Praha 1971. str. 190 až 191.

¹⁰⁸ Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

povahy, což se však změnilo v průběhu následujícího novelizačního procesu, který již nepovažoval za nutné zohledňovat nenásilný charakter ve své době protistátní činnosti a naopak rozšířil pracovní definici i o aktivní¹⁰⁹ odbojovou činnost (tzv. III. odboj).¹¹⁰ Poněkud paradoxně se tak rozsah rehabilitačního zákona v pozitivní hodnotové škále podstatně přiblížil pojetí delikvence proti státu tak, jak jej chápaly orgány činné v trestním řízení před rokem 1989, avšak z opačného hlediska nebezpečnosti takových jednání pro společnost.

Co do výčtu konkrétních skutkových podstat, které mohly být vyšetřujícími orgány aplikovány na delikvenci vojenských osob proti státu, platí za rozhodující ustanovení § 2 a 4 rehabilitačního zákona. Z hlediska předmětu studie není až tak podstatné, zda ke zrušení pravomocných odsuzujících soudních rozhodnutí vyhlášených v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 došlo ze zákona nebo v přezkumném řízení na návrh odsouzeného ve vztahu ke skutkům spáchaným po 5. květnu 1945. Význam má zejména ta skutečnost, v čem je charakteristika protistátní trestné činnosti širší oproti pojetí mocenských orgánů režimu KSČ, jež bylo podrobně charakterizováno na předchozích stránkách. Obecnou shodu nalezneme zejména v pojetí protistátní delikvence dle zákonů na ochranu republiky z roku 1923 a na ochranu lidově demokratické republiky z roku 1948 a prvních hlav obou socialistických trestních kodexů z let 1950 a 1961. Z tohoto velkého komplexu právních norem však v úvahu přicházejí zejména ty, které se nějakým znakem své skutkové podstaty uplatňovaly z hlediska pachatelství vojenských osob.

Širší pojetí rehabilitačního zákona zde navíc zahrnovalo i možnost zrušení rozhodnutí v přezkumném řízení dle druhého oddílu vojenského trestního zákona o zločinech a přečinech z roku 1855. Jednalo se o vojenské delikty ve vztahu k porušování služebních povinností a povinností vojenského stavu, porušení subordinačních vztahů ve vojsku, ve vztahu ke vzpouře a odboji, k odporu k vojenské strážci, zběhnutí a svémocnému vzdání, porušení povinnosti strážce, vojenské zbabělosti a dalších podobných otázek porušení služebních předpisů ve vztahu k výkonu vojenské služby. Je velmi diskutabilní, zda se jednalo o protistátní činnosti či nikoli. V kontextu samozřejmě mohlo mít v pojetí socialistického trestního práva spáchání jakékoliv skutkové podstaty protistátní zaměření, ale obecně se jednalo o typické případy ryze vojenské trestné činnosti. Spíše marginální povahu mělo zařazení vybraných hospodářských trestných činů či trestných činů proti pořádku ve věcech

109 Nepřímo tato skutečnost plyne z čl. I zákona č. 47 ze dne 30. ledna 1991, kterým se mění a doplňuje zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci.

110 Viz. k tomu ustanovení § 3 zákona ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu č. 198/1993 Sb.

veřejných a hrubě narušujících občanské soužití. Poměrně diskusní logiku zvolil rehabilitační zákon při výčtu některých vojenských trestných činů dle obou socialistických trestních zákoníků. Uvedené stojí za poněkud podrobnější povšimnutí, protože lze na něm velmi dobře předvést proměnlivou a svým způsobem přechodovou charakteristiku obtížně uchopitelné problematiky delikvence proti státu.

Dle X. hlavy kodexu z roku 1950 (trestné činy vojenské) se jednalo o skutkové podstaty úmyslného vyhýbání se služební povinnosti (§ 270) a zvláštní případ zběhnutí do ciziny (§ 273 odst. 3) a spolčení k zběhnutí (§ 275 odst. 2 písm. b)). V případě vyhýbání se služební povinnosti je pochopitelný přístup rehabilitačního zákona z hlediska odpírání výkonu vojenské činné služby na základě svědomí či náboženského vyznání například u Svědků Jehovových či adventistů. S velkými pochybnostmi však lze hovořit o protistátní trestné činnosti v případě vojenských osob v činné službě. I politickými hledisky přetížené komentáře z počátku 50. let se v tomto případě vyjadřují značně racionálně. Trestní zákon v případě ustanovení § 270 chránil řádný výkon služební povinnosti nebo správné provedení služebního úkonu do té míry, že jejich nesplnění prohlašoval za čin soudně trestný. Za služební povinnost se chápal výkon povinností určité služby. Mohlo se jednat například o služební povinnosti představených, funkcionářů podle Řádu vnitřní služby či například specifické činnosti jako byl vojenský výcvik. Za služební úkon se dále považoval určitý nařízený výkon služby.¹¹¹ Pokud otázku modelově vyhráníme, jen velmi obtížně lze hledat jakékoliv politické motivy v případě, kdy se voják vědomě opil a vyhnul se tak nařízenému výcvikovému programu a to i v nesporně společensky tíživých podmínkách 50. let. V případě vyhýbání se výkonu vojenské služby dle ustanovení § 280 odst. 1 trestního zákona z roku 1961 se jednalo o totožnou problematiku.

Zde můžeme hovořit o zřejmé legislativní nedůslednosti horečné zákonodárné aktivity roku 1990. I v současnosti platný a účinný trestní zákon z roku 2009¹¹² obsahuje ve své hlavě XII. (Trestné činy vojenské) skutkové podstaty úmyslného vyhýbání se výkonu vojenské služby (§ 384) a vyhýbání se výkonu vojenské služby z nedbalosti (§ 385). Podle těchto skutkových podstat je za současné právní úpravy trestán voják, který se v případě nouzového stavu v úmyslu vyhnout se výkonu služby poškodí na zdraví, předstírá nemoc, padělá listinu, zneužije návykovou látku nebo použije jiný úskok. V případě nedbalostní formy je pak trestán voják, jenž se v případě ohrožení státu, za válečného stavu nebo za bojové situace učiní nezpůsobilým vykonávat službu tím, že zneužije návykovou látku. Jediný rozdíl tak

111 Div. gen. JUDr. KEMLINK, Viktor. Trestné činy vojenské, Praha 1952. str. 44.

112 Zákon ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník č. 40/2009 Sb.

spočívá v tom, že trestnost se v současné době omezuje na různě intenzivní stavy ohrožení bezpečnosti státu nebo přímo na bojovou situaci. Naopak zcela jiný úhel pohledu považuje autor za nutné zaujmout ve vztahu k právní úpravě zběhnutí do ciziny tak, jak již bylo naznačeno výše. Zběhnutí do ciziny nikdy nebylo ryze vojenským trestným činem, i když je oba socialistické trestní zákoníky z let 1950 a 1961 systematicky za vojenské trestné činy výslovně prohlašovaly a to buď ve formě kvalifikované skutkové podstaty zběhnutí či skutkové podstaty zvláštní. Jednalo se ve své podstatě o úpravu nedovoleného opuštění republiky v případě vojenských osob v činné službě, kde poměr pachatele k socialismu hrál velmi často prvořadou roli. Naopak opět velmi relativní je přístup rehabilitačního zákona ke skutkové podstatě dle ustanovení § 288 odst. 1 trestního zákona z roku 1961 ohledně ohrožování politického a morálního stavu jednotky, kdy jeho normativní podstatou bylo popuzování vojáků proti nadřízeným a proti vojenské službě. I v současné době účinný trestní zákoník z roku 2009 obsahuje ve výčtu vojenských trestných činů téměř totožnou skutkovou podstatu ohrožování morálního stavu vojáků (§ 392). Výše uvedené v souhrnu prokazuje nutnost pečlivě vážít kritéria protistátní trestné činnosti tam, kde do popředí vystupují retrospektivní či systematická hlediska. Nejedná se zajisté o výčet dle litery rehabilitačního zákona vyčerpávající, nicméně pro demonstraci některých problematických otázek posuzované problematiky postačuje. Podchycení podstaty protistátní trestné činnosti vojáků a v armádě obecně vykazuje mnoho specifik a lze říci, že to koresponduje i s historickým pozadím politických perzekucí ve společnosti. Sovětizace a používání radikálních metod při postihu odlišných politických postojů začalo po únoru 1948 nejdříve právě v armádě. Vedení KSČ zastávalo představu, že právě vojáci představují nejméně spolehlivou oporu moci ve státě.¹¹³ Navíc orgány OBZ se obcházení právních norem při vyšetřování vojenských osob přiučily ještě na konci války v SSSR, tedy v prostředí z hlediska právní kultury a tradice značně odlišném.

Provedeným pokusem o vymezení protistátní delikvence zejména na základě hmotného práva můžeme dospět k několika pokusům o její uchopení. Poměrně nejjednodušším kritériem - ale zároveň velmi úzkým - je ztotožnění protistátní delikvence s prvními hlavami socialistických trestních kodexů. Trestné činy proti republice však neodrážely specifika protistátní delikvence vojenských osob a dotyčné skutkové podstaty prvních hlav nevystihovaly ani zdaleka všechna „protistátní jednání“. Dalším způsobem pro vymezení protistátní trestné činnosti ve vojenských podmínkách v období let 1948

113 VEBER, Václav. O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí, str. 13. In *Securitas Imperii* 16, Praha 2010. str. 10 – 29.

až 1989 je analýza vnitřních předpisů MV a MNO, které upravovaly působnost vyšetřujících resortních orgánů. Povahou se jednalo o právní předpisy podzákonné, které však vycházely ze zákonných předpisů trestního práva hmotného a procesního. V každém případě však můžeme hovořit o jejich normativním charakteru, což dovoluje v tomto případě hovořit o použití metod právní vědy. Tento úhel postrádá třetí pojetí, které je založeno zejména empiricky na statistické metodě obecné historické vědy a snaží se v progresivní časové řadě popsat kvalitativně i kvantitativně činnost vojenských vyšetřujících orgánů. Autor však považuje za nesporné, že toto kritérium nespécifikuje protistátní trestnou činnost vojáků v činné službě z hlediska normativního, ale spíše dle ní nalezneme odpověď na otázku, čím zkoumaný jev skutečně byl a to bez přímé vazby na jeho právní vymezení. Za další, čtvrté kritérium, lze konečně považovat charakteristiku zkoumaného fenoménu z hlediska rehabilitačních předpisů, které byly vydány až po roce 1989. Zde se opět jedná o normativní hledisko právní vědy, které však v duchu vědecké objektivitě vykazuje vázanost na změnu právně-politických kritérií spojených se změnou politického uspořádání československé společnosti. Autor předkládané studie má za to, že nalezení pravdivého obrazu zkoumaného fenoménu stojí na průsečíku zmíněných čtyřech přístupů. To však vyžaduje další výzkumnou práci, jež přesahuje rozsah předkládaného textu, který chce spíše naznačit potřebné směry další badatelské činnosti. Následující subkapitola však dokládá skutečnost, že čtyři preferované přístupy nemusí být zdaleka jedinými. Stojí však již zjevně mimo oblasti právní vědy.

2.7 Politická delikvence vojenských osob z hlediska obecné historie

Pro ucelenost je vhodné zmínit i další pojetí, které však již zřetelně opouští rámec právněhistorického přístupu. Jedná se o pojetí některých obecných historiků, které vychází z předpokladu vykonstruování protistátní trestné činnosti mocenskými orgány socialistického státu a jejího považování za čistou fikci. Svou roli v tomto přístupu též sehrává celkové pojetí mezinárodní politiky a československého vývoje v podmínkách studené války mezi Východem a Západem. Komunistická strana Československa se po převzetí politické moci v únoru 1948 obávala o své nově získané pozice ve státě a společnosti. Na přelomu 40. a 50. let minulého století však domácí i exiloví odpůrci nových pořádků očekávali vypuknutí nového světového válečného konfliktu a zánik komunistické politické převahy. Přirozeně bylo možné očekávat i vznik vojenského odboje s cílem přispět ke svržení nových pořádků. Někteří vojáci se zřejmě rozhodli k aktivnímu odporu, i když armáda jako celek

zůstala v únorových dnech 1948 mimo vnitropolitický zápas.¹¹⁴ KSČ velitelskému sboru nedůvěřovala, což platilo zejména o někdejších legionářích z dob 1. světové války, důstojnících z dob prvorepublikového Československa, ale též o veteránech 2. světové války sloužících zejména v západních zahraničních vojenských jednotkách. Posléze se však vlna politických perzekucí dotkla nejen jich, ale i vojáků, kteří své válečné osudy spojili se Sovětským svazem. Ať již tyto perzekuce měli formálně více či méně reálný základ, faktem zůstává, že mezi lety 1949 a 1984 bylo z politických a kriminálních důvodů popraveno celkem 64 vojenských osob,¹¹⁵ přičemž vedle toho se zejména v období existence Státního soudu konalo s vojáky mnoho soudních procesů. V nich padlo kvantum dlouholetých trestů odnětí svobody. Zároveň je velmi těžké s časovým odstupem přesně odlišovat, zda daný trestní postih měl původ v ryze protistátní trestné činnosti či v něm hrály roli i faktory z oblasti obecné kriminality. Mezi odbornou veřejností probíhají i názorově protichůdné diskuze o faktu, zda vůbec existoval reálně připravený pokus o vojenský převrat s nadějí na praktickou realizaci a především úspěch. Ve z větší části vykonstruovaných procesech komunistické bezpečnostní orgány a justice samozřejmě možnost takovýchto akcí zcela vážně připouštěly. V opačném případě by propagandistický efekt politických perzekucí vůči armádním důstojníkům vyzněl naprázdno.

Dnes však v odborné debatě nalezneme názory, které označují armádní odbojáře po roce 1948 téměř beze zbytku za oběti provokací vojenských zpravodajských orgánů a Státní bezpečnosti. Snad za nejlepší příklad lze v tomto ohledu považovat činnost odbojové skupiny, která bývá v literatuře spojována s názvy „Akce Praha – Žatec“, „Akce Norbert“, „Převrat Miloslava Jebavého“ či „Puč Jebavého“. Tato organizace vyvíjela svou činnost na konci roku 1948 a v prvních měsících roku 1949. Podstatou její činnosti měl být útok tankových jednotek z vojenské posádky v Žatci, které dostaly za úkol po přesunu do Prahy zahájit obsazování klíčových bodů v hlavním městě a odstartovat tak celonárodní povstání s cílem svrhnout vládu KSČ. Při likvidaci tohoto údajného pokusu o vojenský převrat došlo k zatčení značného počtu podezřelých. Jednalo se celkem o 307 osob, z čehož bylo 120 příslušníků československé armády.¹¹⁶ Na jedné straně stojí názory, že akce s definitivním datem vypuknutí v noci z 8. na 9. března 1949 byla jen krůček od úspěchu a pouze bleskový zásah orgánů Státní bezpečnosti a Reicinova 5. oddělení

114 PEJČOCH, Ivo. Protikomunistické puče. Historie pokusů o vojenské svržení komunistického režimu v Československu 1948 – 1958, Cheb 2011. str. 5.

115 PEJČOCH, Ivo. Vojáci na popravišti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 - 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984, Cheb 2011. str. 382 až 383.

116 PLACHÝ, Jiří. Praha – Žatec a StB?, Praha 2013. str. 47.

Hlavního štábu zabránil jejímu reálnému provedení.¹¹⁷ Jiné názory v soudobé historiografii naopak reálnost celé akce popírají jako nepodloženou potřebnými fakty a stojí na stanovisku o vykonstruovanosti a vyprovokování protistátní činnosti bezpečnostními orgány.¹¹⁸ Z hlediska dějin studené války je důležitá úvaha, zda by i úspěšně provedený vojenský převrat mohl trvale změnit mocenské poměry v pounorovém Československu. Naše země nebyla v zájmové sféře americké politiky, což dokládá i celkem lhostejný přístup Lyndona B. Johnsona k srpnové invazi Varšavské smlouvy v roce 1968.¹¹⁹ Akci Praha – Žatec by v případě selhání domácích mocenských orgánů mohly rychle potlačit například jednotky Sovětské armády dislokované v tehdejší sovětské okupační zóně Německa.

Navíc hledisko obecné historie je v případě protistátní trestné činnosti velmi vzdálené hodnocení právněhistorickému, které tak či onak vychází z normativního rozboru platné právní úpravy, jenž je následně porovnán s dobovou aplikační praxí. Obecný historik spíše deskriptivně popisuje akce odporu či odboje proti komunistickému zřízení po roce 1948, respektive porovnává tyto příběhy s věčnými otázkami po filozoficky chápané historické spravedlnosti. Uvedený přístup poměrně věrně odráží současné diskuze mezi historiky o povaze a poslání historické vědy. Ta dnes hledá východisko z dilematu mezi pozitivistickým ověřováním drobných dějinných faktů na straně jedné, a touhou po syntézách a smysluplném bádání na velkých tématech českých dějin na straně druhé.¹²⁰ Zmíněné hledisko není nikterak hodnocením negativním. V každém případě nemalou měrou přispívá k poznání minulé sociální reality, byť nikoliv z právního hlediska. Třeba jen proto, že se přirozeným výstupem historické vědy ve vztahu k problematice III. odboje stávají analýzy směřující k odlišení takových základních pojmů, jakými jsou adjektiva protikomunistický, protistátní, protitotalitní či protilidový. Jinak řečeno, historika nezajímají juristické pojmy vážící se k té či oné skutkové podstatě, ale za protistátní delikvenci chápe šířeji i aktivity jako například „příprava násilného zvratu“, „ilegální přechody“, „špionáž pro CIC“ či „pašeráctví“.¹²¹ Rozhodující není právní kvalifikace, ale detaily konkrétního příběhu živoucích lidí v oné konkrétní době, popřípadě vyznění jejich činů pro dnešek a jejich

117 MALLOTA, Petr. Protikomunistická odbojová organizace Praha – Žatec. Spekulace, fakta a role Jiřího Vovsa, Praha 2014. str. 257.

118 PLACHÝ, Jiří. Odboj bude! K článku Petra Malloy „Protikomunistická odbojová organizace Praha – Žatec. Spekulace, fakta a role Jiřího Vovsa“, str. 335. In *Securitas Imperii* 25, Praha 2014. str. 334 – 335.

119 K tomu podrobněji BISCHOF, Günter Josef. „No Action“: Johnsonova administrativa a invaze do Československa. In *Soudobé dějiny* č. 3-4, Praha 2008. str. 465 – 484.

120 Více k tomu v diskuzním pořadu České televize Historie.cs „Historie o historii“, premiéra na ČT 24 dne 4. 2. 2017.

121 TICHÝ, Martin - BEZDĚKOVÁ, Olga. „Protistátní činnost“ v kostce. Příprava kartotéky Akce 48 k badatelskému využití. In *Paměť a dějiny* č. 4, Praha 2008. str. 56.

retrospektivní hodnocení. Vraťme se však opět k pohledu práva a pokusme se charakterizovat některé související právní pojmy a instituty významné pro vymezení protistátní delikvence ve vojenských podmínkách.

3. Specifika protistátní delikvence v československé armádě

3.1 Voják jako pachatel trestné činnosti

Pro ucelenou právněhistorickou analýzu má pro celé sledované období let 1948 až 1989 zásadní význam vymezení subjektu trestné činnosti, který předkládaná práce poněkud zjednodušuje na synonymicky používaná spojení typu: „voják“, „příslušník československé armády“, „vojenská osoba“ a podobně. Cílem výrazové pestrosti není problematiku zatemnit či demonstrovat pojmoslovnou nejistotu, ale snaha o užití alespoň trochu zajímavějšího literárního slohu. A také proto zde není možné vystačit s dílčí definicí pouze dle příslušných norem trestního práva hmotného, ale též s přihlédnutím k předpisům správního práva v jejich vývoji. A v nich se označení příslušníků armády terminologicky vyvíjelo.

Oporou mohou být předpisy branného zákonodárství, přičemž pro celkovou charakteristiku protistátní delikvence v armádě páchané vojenskými osobami hraje významnou roli i problematika pojmu veřejného činitele a nositele státního nebo služebního tajemství. Branný zákon republiky Československé č. 193/1920 Sb. z. a n. hovoří ve svém § 1 o československé branné moci, přičemž až z následujících ustanovení lze dovodit, že ji vytvářejí v první řadě poněkud nekonkrétně definované vojenské osoby z povolání, přičemž dle ustanovení § 13 téhož zákona se jedná o důstojníky a poddůstojníky z povolání. Dále lze v poněkud zjednodušujícím výkladu hovořit o vojenských osobách (vojácích), kteří se v duchu § 2 zákona rekrutovali z řad československých státních občanů či příslušníků, jejichž branná povinnost obsahovala povinnost odvodní a služební. Služební povinnost dále obsahovala prezenční službu a službu v záloze. Tuto právní úpravu nahradil s převážnou účinností od 1. října 1949 branný zákon č. 92/1949 Sb., jenž ve svém § 2 odst. 1 definuje brannou moc tvořenou vojskem jako jejím základem a veřejnými ozbrojenými sbory, které určí vláda. Dle druhého odstavce téhož paragrafu tvořilo vojsko souhrn vojenských osob, které byly odvedeny a měly služební povinnost. Postupně docházelo v důsledku novelizací k terminologickým posunům, kdy místo o branné moci se počalo hovořit o ozbrojených silách.¹²² Dle úplného znění branného zákona z roku 1949 č. 121/1978 Sb., konkrétně ustanovení jeho § 2, bylo za základ ozbrojených sil bráno vojsko a veřejné ozbrojené sbory, které určila vláda Československé socialistické republiky (ČSSR).

122 Viz. k tomu ust. § 2 zák. č. 40/1961 Sb., o obraně Československé socialistické republiky.

Dle ustanovení odstavce druhého téhož paragrafu představovalo vojsko souhrn vojáků, přičemž vojákem se stále rozuměla osoba, jež byla odvedena a stala se subjektem služební povinnosti. Letitý branný zákon č. 92/1949 Sb. přečkal i zlomový rok 1989 a k jeho zrušení došlo až dnem 1. prosince 1999.

Z hlediska charakteristiky základních znaků subjektu trestné činnosti v armádě má dále zpřesňující význam přirozeně i definiční pole z oboru trestního práva hmotného, které však, v intencích výše uvedeného, není zcela komplexní. Dle čl. III vojenského trestního zákona o zločinech a přečinech č. 19/1855 ř. z., k jehož zrušení došlo ke dni 1. srpna 1950, podléhaly režimu tohoto právního předpisu pouze osoby, jež vykonaly vojenskou služební přísahu, při níž slavnostně slíbily zachovávání zvláštních povinností vojenského stavu. Dále například trestní kodex z roku 1961 pouze okrajově upřesnil, že pachatelem nebo spolupachatelem trestného činu vojenského dle jeho hlavy dvanácté zvláštní části může být jen voják. Za vojáka se z hlediska příslušnosti k ČSLA považoval voják v činné službě nebo mimo činnou službu (byl-li však ve služebním stejnokroji).¹²³ Pachatele „vojenské“ politické delikvence však nelze hledat v užším slova smyslu pouze mezi příslušníky armády, což výrazně podtrhuje příklad zběhnutí do ciziny příslušníků Pohraniční stráže (PS). Podle zákona

o ochraně státních hranic z 11. července 1951 spadala tato činnost do kompetence ministerstva národní bezpečnosti, jejímž orgánem PS byla. Příslušníci PS měli stejná práva a stejné povinnosti jako příslušníci vojska a při výkonu své pravomoci disponovali právy a byli podrobeni povinnostem příslušníků SNB. Služba v PS se počítala jako služba ve vojsku a příslušníci PS podléhali vojenské soudní pravomoci a ustanovením o trestných činech vojenských, tedy i příslušným trestněprávním normám upravujícím otázku zběhnutí do ciziny.¹²⁴ K 1. říjnu 1953 proběhlo formou vládního nařízení sloučení rezortů ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra (MV) a PS tak přešla do podřízenosti MV. Skutečnost, dle které je nutné pohlížet na zběhnutí do ciziny příslušníků PS jako na delikt příslušníků československé armády, potvrdil organizační vývoj druhé poloviny 60. let a poté i nastupující normalizace. K 1. lednu 1966 došlo k vyčlenění PS z ministerstva vnitra a k jejímu včlenění do podřízenosti ministerstva národní obrany (MNO), přičemž později se stala součástí pozemního vojska ČSLA.¹²⁵ Na základě usnesení politbyra ÚV KSČ z 15. prosince 1971 a zákonného opatření Federálního shromáždění (FS)

123 Viz. ust. § 90 odst. 2 věta druhá, odst. 3 písm. a), d) zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

124 Viz. k tomu ust. § 2 až § 7 zák. č. 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic.

125 PULEC, Martin. Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989, Praha 2006. str. 21 až 22.

č. 145/1971 Sb. z 23. prosince téhož roku přešla PS k 1. lednu 1972 opět do podřízenosti Federálního ministerstva vnitra (FMV) ČSSR. Konkrétní postupy předání PS upravovaly mezirezortní dohody mezi Federálním ministerstvem národní obrany (FMNO) a FMV a příslušné rozkazy ministrů.

Zběhnutí do ciziny příslušníků PS (i jiná politická delikvence) tedy přímo spadá do rozsahu předkládané práce a mělo pro režim KSČ mimořádně vysoký stupeň nebezpečnosti. Právě pohraničníci dostali za úkol hermeticky uzavřít zejména západní hranice Československa a jejich nezákonný odchod do ciziny představoval jednak morální prohru režimu, a jednak prozrazení důležitých vojenských tajemství o systému ostražky a zabezpečení hraničního pásma. Uvedené chápání se uplatňovalo až do samého závěru komunistického režimu. Tak například 7. července 1986 překonali dva příslušníci PS (svobodník J. P. a voják J. Č.) poblíž obce Železná Ruda v okrese Klatovy státní hranici a zběhli společně do Německé spolkové republiky (NSR). Požadavek na uložení přísných trestů odnětí svobody vycházel z toho, že se oba pachatelé trestné činnosti dopustili za situace, kdy zneužili svého funkčního zařazení u útvaru PS a využili při tom osobních znalostí místa, kde uskutečnili přechod státní hranice. Vysoký stupeň nebezpečnosti daného jednání vyzdvihl i generální prokurátor ČSSR. Argumentoval především tím, že oba pachatelé se trestného činu zběhnutí do ciziny dopustili jako příslušníci PS, tedy ozbrojeného sboru, jehož prvořadým úkolem bylo zabezpečení ochrany a neporušitelnosti státní hranice. Politický podtext zběhnutí do ciziny potvrzovalo i hodnocení, dle něhož oba pachatelé svým činem poškodili zájmy ČSSR v zahraničí, jelikož zběhnutí příslušníků ozbrojených sil ČSSR a zejména příslušníků PS poškozují mezinárodní prestiž ČSSR. To násobilo i chápání zběhnutí do ciziny jako jednoho z nejzávažnějších vojenských trestných činů v době míru v užším slova smyslu.¹²⁶ Uvedené chápání se uplatňovalo až do samého závěru komunistického režimu. Ještě 5. května 1989 proběhlo na operativní poradě ministra vnitra ČSSR vyhodnocení zběhnutí do ciziny příslušníků PS za celou dobu její existence, tedy od roku 1951 a dospělo se k poměrně ohromujícímu číslu 382 zběhů. Do pádu režimu v listopadu téhož roku navíc republiku v rozporu s právními předpisy opustili další dva pohraničníci.¹²⁷ Statistika konstatovala vrcholy nelegální odchodovosti v letech 1951 až 1952 a 1968 až 1969. Z hlediska situační prevence představovala služba na hranici naprosto ideální příležitost opustit socialistickou republiku a odhodlanému a navíc ozbrojenému příslušníkovi PS mohl k přechodu hranice málokdo

126 Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona podané generálním prokurátorem ČSSR. Vojenská prokuratura 6, 1987. str. 56.

127 Ústav pro studium totalitních režimů, 31. 5. 2017. Zběhové od Pohraniční stráže v letech 1951-1989. In YouTube.cz [cit. 8.7.2017]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=o-Odhd2bKZo>>

účinně bránit. Příslušníci ČSLA měli k útěku za hranice podstatně méně vhodných příležitostí. Případy zběhnutí příslušníků PS měli obrovskou publicitu i na druhé straně železné opony a těšily se na Západě velkému zájmu sdělovacích prostředků. A to nejen v závěru 80. let. Jedná se například o případ smrti vojína PS Josef Ulricha a úlohu vojína téže složky Miloše Dobřichovského na jeho násilné smrti v prosinci roku 1964. Vyšetřování události probíhalo včetně soudního procesu až do roku 1966 a samozřejmě se o něj zajímala i masová média socialistického Československa. Podstatou tohoto nešťastného příběhu, v jehož důsledku zemřel mladý člověk, byla dodnes nevysvětlená událost na strážním stanovišti Trigonometr roty PS Železná. Za nejasných okolností zde došlo u obou členů hlídky ke konfliktu, střelbě a následném pádu vojína Ulricha z výšky strážní věže, v důsledku čehož posléze na následky střelných a pádových poranění zemřel. Československý pohraničník Dobřichovský následně uprchl do SRN se samopalem vz. 58, třiceti osmi kusy nábojů a signální pistolí se dvěma raketami. Následně jej zadržely západoněmecké bezpečnostní orgány. Německá strana nevydala Dobřichovského k trestnímu stíhání do ČSSR, protože požadovala záruky, že jmenovaný nebude odsouzen k trestu smrti a pokračovala ve vlastním trestním řízení. Soud nakonec proběhl ve Weidenu dne 29. dubna 1966 na základě obžaloby z pokusu o zabití a zabití z nedbalosti. Rozsudek zněl na odnětí svobody nepodmíněně v trvání tří roků a šesti měsíců.¹²⁸

Pro legální vymezení pojmu vojáka měla dále v užším a přesnějším slova smyslu význam již naznačená zákonná definice trestním kodexu z roku 1961, která se však dle ustanovení § 90 odst. 1 věty druhé vztahovala pouze na pachatelství nebo spolupachatelství trestného činu vojenského dle hlavy dvanácté, jímž mohl být pouze voják. Pro otázku politické delikvence vojáků se jedná o úhel pohledu poněkud matoucí, protože voják mohl být, alespoň teoreticky, pachatelem jakéhokoliv trestného činu, jenž dle kontextu měl dle pojetí bezpečnostních a prokurátorských orgánů politický obsah. Pro právní i faktické hodnocení protistátní činnosti vojenských osob měly zejména v 50. letech značný význam rozličné mimoprávní úvahy zohledňující aktuální politickou situaci ve společnosti. Těmto se v roce 1952 nevyhnul ani tehdejší náčelník Nejvyššího vojenského soudu. Ve vztahu k důstojníkům vojska, SNB a Sboru vězeňské stráže se z hlediska jejich trestní a kázeňské odpovědnosti hovořilo v první řadě o vážnosti a cti. Předpokládalo se zde socialistické uvědomění a plnění povinností, které se shodovaly se zájmy lidově demokratického státu a pracujícího lidu. Vážnost se chápala i z hlediska odbornosti daného důstojníka a tak

128 PULEC, Martin. Útěk vojína Miloše Dobřichovského do zahraničí a smrt vojína Josefa Ulricha. In Sborník Archivu bezpečnostních složek 11/2013, Praha 2013. str. 130.

například trestný čin spáchaný v důsledku dopravní nehody se nemusel dotýkat přímo otázky cti hodnosti. Čest důstojníka vojska však jednoznačně spočívala na osobních vlastnostech držitele hodnosti, na jeho věrnosti a oddanosti dělnické třídě či na jeho politických a mravních hodnotách. Politická „nespolehlivost“, jež byla důvodem čistek realizovaných zejména orgány vojenského zpravodajství na přelomu 40. a 50. let, vycházela tedy především z vad cti nepohodlných důstojníků.¹²⁹

Pro celkové posouzení protistátní činnosti vojenských osob měla značný význam i charakteristika vojáků jako veřejných činitelů se zvláštním vztahem ke společenskému zřízení, které autoritativně řídila KSČ. To vojáky mohlo předurčit k tvrdším postihům ať již soudním, či mimosoudním. Pojem veřejného činitele zavedl do československého právního řádu zákon č. 178/1924 Sb. z. a n., o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství. Pod právním pojmem veřejného činitele se dle ustanovení jeho § 6 rozuměly různé kategorie státních či obecních zaměstnanců, respektive funkcionáři finančních institucí, aniž by zde zákon zařazoval příslušníky branné moci. Oba trestní zákony z let 1950 a 1961 se v případě definice právního pojmu veřejného činitele značně shodovaly. Příslušník branné moci se za veřejného činitele považoval v 50. letech za těch okolností, že byl povolán k obstarávání veřejných věcí.

V praxi orgánů vojenské justice existovaly pochybnosti, zda je veřejným činitelem každý voják jako příslušník ozbrojených sil nebo alespoň kterýkoliv vojenský funkcionář. Praxe směřovala k tomu, že trestní zákon zná pouze jeden pojem veřejného činitele, který musí korespondovat s příslušnými ustanoveními zákona. Tato okolnost směřovala k ochraně veřejných činitelů či ke stíhání porušení jejich povinností. Za rozhodné se považovalo obstarávání veřejných věcí a povolání k takové činnosti. Nepodstatným se tudíž jevila vojenská hodnost či branný poměr. Ke konkrétní funkci se přihlíželo pouze tehdy, pokud se projevovala činností spočívající v obstarávání úkolů lidově demokratického státu.¹³⁰ Nová trestněprávní úprava z roku 1961 za veřejného činitele považovala příslušníka ozbrojených sil za podmínky, pokud se podílel na úkolech společnosti a státu a používal přitom pravomoci, která mu byla v rámci odpovědnosti za plnění těchto úkolů svěřena.¹³¹

Na jejím základě vznikl po roce 1961 úzce speciální pojem veřejného činitele v podmínkách ČSLA. Jednalo se o příslušníka velitelského sboru, jenž uskutečňoval velitelskou pravomoc a zároveň byl jejím nositelem. Za veřejné činitele tak byli považováni

129 KEMLINK, Viktor. Trestné činy vojenské, Praha 1952. str. 35 až 36.

130 Pplk. Dr. SEDLÁČEK, Oldřich. Voják jako veřejný činitel. Socialistická zákonnost 1, 1953. str. 26.

131 Viz. k tomu ust. § 75 odst. 10 písm. d) zák. č. 86/1950 Sb., trestní zákon, a ust. § 89 odst. 9 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

všichni, kteří řídili a organizovali řádný chod činnosti ozbrojených sil. V důsledku toho se tak svým postavením, povahou plněných úkolů, povinnostmi i pravomocemi výrazně odlišovali od jiných vojáků. Praxe tak mezi příslušníky velitelského sboru zařazovala všechny důstojníky a poddůstojníky bez ohledu na povahu jimi vykonávané funkce. Vycházelo se přitom z poněkud zjednodušující úvahy, že už sama vojenská hodnost patří k vnějšímu projevu příslušnosti k oběma hodnostním sborům a pro jejího nositele přináší četná oprávnění a povinnosti pro zabezpečování vojenské kázně.¹³² V praxi vojenských justičních orgánů se prohlubovala tendence k extenzivnímu výkladu pojmu vojáka jako veřejného činitele. Tak na počátku 70. let vůbec mohlo vzniknout stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR – vojenského kolegia k otázce, zda velitel ložnice může být veřejným činitelem ve smyslu trestního zákona z roku 1961. Nakonec převážilo stanovisko, že se v tomto případě nejedná o činnost veřejného činitele, která je významná pro společnost a stát, i když ve smyslu čl. 137 Řádu vnitřní služby velitel ložnice odpovídal za chování ubytovaných vojáků, za vnitřní pořádek a čistotu ložnice, za úplnost a dobrý stav vnitřního zařízení i celkové vybavení místnosti. Nicméně, orgány vojenské prokuratury na povaze velitele ložnice jako veřejného činitele – navíc v marginální hodnosti svobodníka – původně trvaly.¹³³ Výklad orgánů vojenské prokuratury byl obecně velmi široký. V úvahách se dokonce připouštělo, že veřejným činitelem mohl být také příslušník mužstva (například velitel družstva), pokud zastával funkci, v jejímž rámci plnil úkoly velitelského sboru. Navíc za příslušníky velitelského sboru se pokládali nejenom nositelé nedílné velitelské pravomoci, nýbrž i její uskutečňovatelé, kteří sami nezastávali velitelské funkce, ale část velitelských povinností plnili. Mohlo se jednat například o náčelníky jednotlivých druhů vojsk, staršiny atd.

Dobrý příklad pro demonstraci výše uvedeného opět představuje právní situace kolem zběhnutí do ciziny. Trestní zákon z roku 1961, včetně svých pozdějších novelizací, v ustanovení § 283 nikde neupravoval zběhnutí do ciziny vojáků jako veřejných činitelů. Okolností podmiňující použití vyšší trestní sazby však bylo spáchání zběhnutí do ciziny vojákem z povolání či spáchání tohoto činu při uložení zvláštní povinnosti uchovávat státní tajemství. Logicky se předpokládal výskyt těchto dvou kvalifikačních okolností právě u příslušníků velitelského sboru jako vojáků a veřejných činitelů zároveň. Opět je zde možné konstatovat úzkou spjatost zběhnutí do ciziny vojenských osob s politickou povahou režimu a nikoli pouze s úzkou sférou vojenské trestné činnosti. Pokud navíc setrváme na pojetí

132 Pplk. ŠNAJDR, Stanislav. K pojmu »veřejný činitel« v podmínkách ČSLA. Vojenská prokuratura 2, 1979. str. 25.

133 Právní stanoviska. Stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR – vojenského kolegia k otázce, zda velitel ložnice může být veřejným činitelem ve smyslu 89 odst. 8 tr. zák. Vojenská prokuratura 6, 1973. str. 55 až 56.

zběhnutí do ciziny jako politického deliktu, demonstruje uvedené i tvrdší postih vojáka, který jako veřejný činitel splňoval podmínky pro uložení vyšší trestní sazby, byť nepřímo. A jak vyplývá z následujícího textu, měla kromě subjektu trestné činnosti velký význam i otázka právního prostředí v ozbrojených silách.

3.2 Problematika uplatňování tzv. socialistické zákonnosti v ozbrojených silách

Otázka politické delikvence vojenských osob bezprostředně souvisela i se základními právními charakteristikami tohoto zvláštního sociálního prostředí. Jako všude jinde ve společnosti „nového typu“, se i v armádě uplatňoval základní právní postulát socialistického právního řádu a vědy, kterým byla právě socialistická zákonnost. Tento pojem se v právních textech různého charakteru objevoval již bezprostředně po únorovém zvratu roku 1948. V politickém životě začal být zejména zdůrazňován od druhé poloviny 50. let, tedy od okamžiku, kdy režim začal přiznávat nezákonnosti zakladatelského období. Celostátní konference KSČ v červnu 1956 projednala výsledky XX. sjezdu sovětských komunistů, na němž N. S. Chruščov odhalil kult Stalinovy osobnosti a veškeré krutosti jeho doby. V červenci téhož roku celoarmádní aktiv projednal požadavek, by se na úseku obrany republiky a v působnosti ČSLA upevnila socialistická zákonnost a vytvořily podmínky pro uplatnění socialistického práva.¹³⁴

Z hlediska preferovaného trestněprávního pohledu se postulát socialistické zákonnosti plně etabloval za platnosti a účinnosti trestního zákona z roku 1961. V období normalizace se socialistická zákonnost chápala jako důležitá politická kategorie a zároveň metoda uplatňování funkcí socialistického státu. Zjednodušeně řečeno se jednalo o přísné a přesné dodržování a realizaci socialistických zákonů všemi orgány, institucemi, společenskými organizacemi, úředními osobami a občany socialistického státu. Porušování socialistické zákonnosti mělo vést vždy k narušení výstavby socialismu a zpomalení přechodu ke komunismu. Jednalo se tudíž o vypjaté a technokratické pojetí právního pozitivismu. Oficiální právní věda navíc interpretovala požadavky socialistické zákonnosti nikoli z právního hlediska, což je vnitřně nelogické, nýbrž z pohledu tehdejší politiky. Socialistická zákonnost tak zjevně existovala v právní nauce na nezřetelném pomezí práva a politiky. Tato vágnost však samozřejmě mohla být reálnou překážkou v její praktické aplikaci.

Mimořádný význam měla mít socialistická zákonnost pro ozbrojené síly, protože směřovala k upevňování vojenské kázně, pořádku a organizovanosti vojsk. V důsledku toho

¹³⁴ ŠÍN, Zbyněk – HUBKA, Augustin. Branná politika a zákonodárství ČSSR, Praha 1980. str. 69.

byla dle dobového chápání (polovina 70. let) zvyšována jejich bojová pohotovost a připravenost.¹³⁵ Ustanovení XII. hlavy trestního zákona o trestných činech vojenských napomáhala v tomto kontextu upevňovat bojeschopnost a kázeň ozbrojených sil, jejich morálně politický stav, nedílnou velitelskou pravomoc a autoritu velitelů na všech stupních velení a řízení. Z hlediska trestního práva hmotného se názory tehdejších právníků poměrně lišily. Pro některé jako nástroj socialistické zákonnosti v ČSLA sloužila pouze ustanovení o trestných činech vojenských.¹³⁶ Naproti tomu v roce 1973 vydaná publikace o vojenských trestných činech, kterou autorsky zastřešoval tehdejší náměstek generálního prokurátora ČSSR a hlavní vojenský prokurátor plukovník Kiesewetter, zaujala výrazně extenzivní pojetí. Stejnou úlohu jako vojenským trestným činům přisuzovala i trestným činům proti republice, některým trestným činům hospodářským, proti pořádku ve věcech veřejných, majetkovým, proti lidskosti a brannosti. Oficiální názor orgánů vojenské prokuratury tedy zohledňoval ve své podstatě pravdivý předpoklad, že voják může svým jednáním naplnit kteroukoliv skutkovou podstatu dle trestního zákona,¹³⁷ což ve svých důsledcích jistě narušovalo socialistickou zákonnost v ozbrojených silách a jejich bojeschopnost. Vojenští prokurátoři se tedy názorově dostali na stejné základy jako vyšetřovací orgány VKR. Politickým deliktem se dle kontextu a dopadu na vztahy v armádě mohl stát v podstatě jakýkoliv skutek a to bez ohledu na jeho systematické zařazení ve zvláštní části trestního zákona. A proklamované dodržování zákonnosti, pokud ta byla označena adjektivem „socialistická“, tomu nemohlo zabránit.

Z uvedeného plyne, že speciálně v trestním řízení o politických skutcích měly orgány vojenských prokuratur poněkud diskutabilní postavení. V přípravném trestním řízení měl právě vojenský prokurátor vykonávat dozor nad zachováváním zákonnosti. Především měl na základě doslovného znění trestního řádu zabezpečit, aby nikdo nebyl bezdůvodně trestně stíhán.¹³⁸ Pokud socialistická zákonnost měla výrazně politickou povahu, byl extenzivní pohled na to, co mohlo být považováno za politicky motivovaný trestný čin vlastně důsledným naplňováním socialistické zákonnosti ve vojenském prostředí. Dle dobových frázovitých prohlášení měl na dodržování zákonnosti v ozbrojených silách výrazný vliv i realizovaný všeobecný dozor vojenských prokuratur nad dodržováním zákonů a jiných právních předpisů formálně všemi subjekty, každou právníkou i fyzickou osobou. Nicméně, z hlediska dopadů teorie o socialistické zákonnosti měl na chápání protistátní trestné činnosti

135 ŠEDIVÝ, Václav – ŠÍN, Zbyněk. Socialistické právo a obrana ČSSR, Praha 1977. str. 146.

136 Tamtéž, str. 149 a násl.

137 KIESEWETTER, Zbyněk a kol. Vojenské trestné činy, Praha 1973. str. 201.

138 KIESEWETTER, Zbyněk. Ochrana socialistické společnosti a československá prokuratura, Bratislava 1979. str. 56 až 57.

vojenských osob zásadní význam pohled vojenských prokurátorů na úlohu tak zvaných vojenských trestných činů k dalším trestně soudním deliktům uvedeným v trestním zákoně z roku 1961. Prosadil se ideologicky podmíněný názor na jednotu československých ozbrojených sil a celého československého lidu. Proto splývaly trestné činy vojenské dle XII. hlavy s ostatními trestnými činy zvláštní části stejně, jako do jednoho souboru norem celý socialistický právní řád. Pomocí jednotného systému trestních norem určených vojenským osobám chránil i v ozbrojených silách socialistický stát socialistický pořádek v tom nejširším slova smyslu.¹³⁹ Závěrem lze tudíž konstatovat, že i když patřily vojenské prokuratury do justiční soustavy, zásada socialistické zákonnosti umožňovala vojenským prokurátorům žalovat za politicky motivovaný trestný čin v soudním řízení jakoukoliv skutkovou podstatu a to souhlasně s chápáním vyšetřujících orgánů VKR. To ostatně souvisí i s navazujícím výkladem o orgánech, jež protistátní činnost v ozbrojených silách vyšetřovaly.

4. Vyšetřující orgány a jejich postavení v trestním procesu

4.1.1 Vznik vyšetřujících bezpečnostních orgánů za II. světové války

Výklad předkládané kapitoly se soustředí na oblasti organizační a procesní, protože se pokusí o nalezení zákonitostí v organizaci orgánů, jež dostaly pravomoci a kompetence k vyšetřování vojenských osob. Pozornost směřuje pochopitelně do oblasti politické delikvence. Dle historických faktů nezbyvá nic jiného, než se vrátit až k roku 1945, kdy se ke konci chýlila 2. světová válka. Cílem zajisté není popsat systém československé vojenské justice u našich jednotek na Západě a Východě. Je však nepochybné, že základní organizační struktury vyšetřování protistátní trestné činnosti se formovaly u československých vojenských jednotek v SSSR. Za všechny můžeme jmenovat případ údajně antisovětské činnosti štábního kapitána v záloze JUDr. Františka Poláka, který v srpnu 1939 opustil území tehdejšího Protektorátu a podařilo se mu přemístit na území SSSR s cílem vstoupit do zde se formující československé jednotky. Ta se zde konstitovala pod vedením Ludvíka Svobody. Důvodem jeho zatčení dne 3. listopadu 1939 a internace v Lubjance sovětskou NKVD¹⁴⁰ se stal odpor proti indoktrinaci komunistickou ideologií. Té byli podrobováni českoslovenští adepti na vstup do naší budoucí vojenské jednotky. Zde byl dr. Polák „odsouzen“ pouhým administrativním rozhodnutím NKVD k osmiletému pobytu v sovětském táboře nucených prací.¹⁴¹ Zasahování sovětských bezpečnostních orgánů

139 KIESEWETTER, Zbyněk a kol. Vojenské trestné činy, Praha 1973. str. 48.

140 NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennich děl, sovětská centrální bezpečnostní služba v letech 1934 – 1946.

141 NĚMEČKOVÁ, Daniela. K problematice vzniku Československého polního soudu v SSSR, Praha 2011. str. 37.

do trestních věcí našich vojenských jednotek v SSSR předznamenalo jejich silný vliv na činnost Oddělení obranného zpravodajství (OBZ) u 1. československého sboru v SSSR. Jeho vedením byl pověřen jako přednosta Bedřich Reicin. Směrnice pro obranné zpravodajství 1. československého sboru v SSSR ze dne 13. ledna 1945 uvádí mezi hlavními úkoly této složky v třináctém odstavci vyšetřování a evidenci trestných činů.¹⁴² Ještě v průběhu závěrečných bojů 2. světové války se jednalo především o oblast vojenských trestných činů, přičemž výsledky byly předávány polnímu prokurátorovi. OBZ podléhala i zvláštní trestní rota, v níž museli konat službu důstojníci a příslušníci mužstva, kteří byli odsouzeni polním soudem. Na základě trestních oznámení OBZ soudil polní soud 1. československého armádního sboru zejména vojenské zběhy a další vojenské osoby snažící se vyhnout bojovému nasazení (zbabělost před nepřítelem, porušení povinností ve strážní službě či neuposlechnutí rozkazu). Měsíčně polní soud vynášel průměrně 80 až 100 relativně přísných rozsudků.¹⁴³ V rámci postupného přechodu na mírové struktury se Bedřich Reicin ještě v dubnu 1945 zařadil do struktury MNO v Košicích a započal s výstavbou Hlavní správy Obranného zpravodajství (HS OBZ). Stav branné pohotovosti státu trval až do konce roku 1945 a v jeho rámci se s formováním jednotlivých vojenských oblastí formovaly i složky OBZ také na nižších stupních velení. V tomto přechodném období, které skončilo ke dni 31. prosince 1945,¹⁴⁴ OBZ požívalo širokých pravomocí ostatních bezpečnostních složek a mohl zadržovat či zatýkat podezřelé osoby a provádět domovní prohlídky včetně uvalení vazby. Tento stav si OBZ fakticky podrželo i po 1. lednu roku 1946 i ve vztahu k civilním osobám. Takovéto činnosti realizovaly tzv. bezpečnostní oddíly (BO) OBZ, které prováděly fakticky všechny úkony příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB), avšak bez zákonného podkladu. To pokračovalo i v následujícím období.

4.1.2 Působení vyšetřujících orgánů obranného zpravodajství v rezortu MNO a MNB (1946 až 1953)

Od 1. dubna 1946 se OBZ stalo 5. oddělením Hlavního štábu (HŠ) MNO, respektive 5. odděleními štábů jednotlivých podřízených stupňů. Tento úhybný manévr sloužil k větší konspiraci OBZ a k otupení kritiky jeho činnosti z řady nekomunistických stran Národní fronty. Formálně tak bylo možné uvádět, že po 1. dubnu 1946 již složka OBZ v armádě neexistuje. I po ukončení stavu branné pohotovosti státu se Reicinem vedení vojenští zpravodajci pokoušeli udržet své výsadní postavení v bezpečnostní oblasti, přestože právně

142 Plný text uvedené důležité směrnice viz. HANZLÍK, František. Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc, Praha 2003. str. 282.

143 HANZLÍK, František. Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru, Praha 2011. str. 95.

144 Vládní vyhláška ze dne 11. prosince 1945 č. 162 Sb. z. a n., o ukončení stavu branné pohotovosti státu.

došlo k jeho relativnímu oslabení. Stále se totiž opakovaly stížnosti na nezákonné chování příslušníků OBZ, které byly adresovány ministrovi národní obrany, poslancům Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé a dalším institucím. Rozsáhlé pravomoci OBZ vůči civilním osobám charakterizoval jako nezákonné i legislativní odbor MNO a to již v říjnu roku 1945. V rámci těchto půtek vypracovala HS OBZ v roce 1946 návrh zákona o zřízení zvláštních orgánů vojenského zpravodajství čs. branné moci včetně důvodové zprávy.¹⁴⁵ Dokument byl samozřejmě připraven jako vládní návrh zákona v gesci MNO. I když legislativní aktivita zůstala pouze ve stadiu návrhu, velmi dobře ilustruje sebereflexi Reicinových zpravodajců co do vlastní důležitosti i požadavků na upevnění vlastního právního a mocenského postavení. Nejdůležitějším ustanovením návrhu se stal § 3, dle něž se pravomoc orgánů vojenského zpravodajství měla rovnat pravomocem veřejných bezpečnostních orgánů v souladu s právními předpisy o četnictvu, policii, jakož i dle v budoucnu vydaných právních norem regulujících postavení SNB. Dle přiložené důvodové zprávy se měl odstranit nežádoucí stav, kdy vyšší důstojníci vojenského zpravodajství nemohli provádět všechny bezpečnostní a vyšetřovací úkony sami, ale žádali o součinnost občanské bezpečnostní orgány. Vojenští zpravodajci se považovali sami za kompetentnější a odborně vyškolenější a kritizovali stav, kdy hodnostně i bezpečnostně méně zdatnější příslušníci „civilních“ bezpečnostních orgánů součinnost na základě osobních antipatií neposkytovali buď vůbec, nebo s velkými časovými prodlevami. To nepřispívalo k efektivitě bezpečnostní a vyšetřovací práce v civilním prostředí, kterou vojenští zpravodajci z podstaty věci potřebovali realizovat. Konkrétně se jednalo zejména o zatýkácí úkony a o provádění domovních prohlídek. Kromě získání vlastních kompetencí v podstatě vůči všem vojenským i civilním osobám ustanovení § 6 návrhu zákona ukládalo ministrovi národní obrany provést zákon v součinnosti s ministrem vnitra. Do důsledku vzato, tato právní úprava mohla vést k tomu, že právě vojenské zpravodajské orgány byli způsobilé získat vůči svým občanským protějškům širší pravomoci a vlastně i kompetence. Z pragmatického úhlu pohledu však mimozákonná existence OBZ této bezpečnostní složce prakticky vyhovovala. Na začátku roku 1946, tedy v době, kdy vznikl návrh výše uvedeného zákona, OBZ docílilo faktického stavu, kdy mu všechny ostatní československé bezpečnostní složky musely předávat jakékoliv informace v oblasti politického a obranného zpravodajství. Příslušníci posléze 5. oddělení HŠ nakonec určovali, do čí kompetence spadnou hlášené případy – zda kriminální službě, StB, SNB a tak podobně. Ještě v březnu roku 1947 musel náčelník HŠ MNO řešit stížnost ohledně

145 ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-7. Věc: Osnova zákona: „o zřízení zvláštních orgánů vojenského zpravodajství čs. branné moci“.

neoprávněného zásahu Reicinových zpravodajců ve vztahu k civilním osobám. Ti v pěti případech překročili své pravomoci, zatkli pět občanů a realizovali u nich domovní prohlídku. Orgány vojenského zpravodajství však prováděly zatčení nevojenských osob i nadále, přičemž ve sporných případech tak činili v zastoupení příslušníci StB.¹⁴⁶

Až do roku 1950 není zcela jasná vnitřní organizace vyšetřujících složek obranného zpravodajství. Po skončení války mělo v jeho rámci existovat oddělení vyšetřovací a právní. Procesně relevantní úkony bezpochyby konalo 2. oddělení pátrací, respektive analogická oddělení všech čtyřech vojenských oblastí. V rámci organizace OBZ armádního sboru se k 3. červenci 1945 uvádějí funkce staršího vyšetřujícího a vyšetřujícího, podobně jako figuruje služební zařazení vyšetřujícího v rámci oddělení OBZ brigády. Ke konci roku 1949 je zase nespornou existence skupiny „E“, později „R“, jež v organizační struktuře vystupovala jako pátrací a výslechová skupina.¹⁴⁷

K 15. srpnu 1950 došlo k další reorganizační změně, kdy se 5. oddělení HŠ přeměnilo na Hlavní informační správu (HIS) při MNO a v rámci 1. a 2. vojenského okruhu a u níže podřízených jednotek došlo k ustavení oddělení informační služby. HIS spadala do kompetence náměstka ministra národní obrany pro věci kádrové a získala řídicí a výkonné kompetence v oblasti obranné zpravodajské služby. Náčelník HIS (první gen. Josef Musil), jeho zástupci a náčelníci jednotlivých oddělení měli uloženo úzce spolupracovat s partnerskými orgány MNB za účelem vytváření jednotné linie bezpečnostní služby. Reorganizovaná informační služba měla být oprostěna od všech úkolů nezpravodajské povahy a její úzká spolupráce s orgány MNB už tehdy měla směřovat k postupnému sloučení vojenských zpravodajských orgánů a všech partnerských složek MNB.¹⁴⁸ V organizační struktuře HIS MNO pracovalo tzv. výslechové a výkonné oddělení, které provádělo zákroky proti osobám podezřelým z protistátní činnosti, jejich zajištění a eskortování, prohlídky bytů spolu s primární dokumentací, pod níž se rozumělo fotografování a popisování osob včetně odebírání otisků prstů. Oddělení se soustředilo na výsledky zajištěných a předvedených osob a následné podávání trestních oznámení.¹⁴⁹ Organizačně podléhalo zástupci náčelníka HIS pro věci operační. Tato reorganizace neměla zákonný podklad a spočívala pouze na tajných

146 HANZLÍK, František – POSPÍŠIL, Jaroslav. Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci, Vizovice 2000. str. 146.

147 KUDRNA, Ladislav. Vojenské obranné zpravodajství (1945 – 1950). Vývoj, organizační struktury, personální obsazení, Praha 2008. str. 88.

148 ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-6. Věc: Reorganizace obranno-zpravodajské služby – zrušení 5. odděl a důstojníků OZ. – zřízení Informačních správ, oddělení a informačních důstojníků.

149 Čj. 23.426/Taj./C. 1950 z 5. 8. 1950, Zrušení 5. odd. hl. št. a vel. let. – zřízení Hlavní informační zprávy, Příloha č. 2 – Kompetence Hlavní informační správy. Plný text dokumentu viz. Daniel POVOLNÝ. Organizační vývoj vojenské kontrarozvědky v letech 1945 – 1990, Praha 2009. str. 103 až 104.

administrativních dokumentech Hlavního štábu MNO. K úpravě dokonce nebyl použit ani vnitřní předpis, například ve formě rozkazu ministra národní obrany.

Další organizační změny následovaly v souvislosti s politickým i lidským pádem Bedřicha Reicina, jeho odstraněním z rozhodujících pozic na MNO a prvním odhalením nezákonných metod v činnosti složek na úseku vojenského zpravodajství. Na základě společného rozkazu ministra národní obrany JUDr. Alexeje Čepičky a ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy ze dne 30. března 1951 vzniklo Velitelství Vojenské zpravodajské služby (VVZS) a dnem 1. dubna 1951 bylo zařazeno do rámce Ministerstva národní bezpečnosti (MNB). Všechny zpravodajské složky se tak po sovětském vzoru soustředily do působnosti jednoho rezortu.¹⁵⁰ Tento krok však postrádal legální podklad a zavalil příčinu pro dlouhodobé zpochybňování existence orgánů vojenské kontrarozvědky jako nástupkyně VVZS. Jednalo se o vnitřní předpis, který postrádal řádné označení a číslování a příslušníkům VVZS byl přečten (a tudíž právně oznámen) až 13. dubna 1951, což zajisté nezakládalo fakt důvěry a právní jistoty už jen v řadách samotné nechvalně proslulé zpravodajské složky. Navíc rozkaz založil i ve vztahu k vojenské kontrarozvědce dlouholetý stav dvojí vazby na rezorty vnitra a národní obrany. Dle jeho článku jedna VVZS pracovalo dle pokynů ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy, do jehož podřízenosti bylo začleněno. Jemu náležela pravomoc v personální oblasti, avšak k rekrutaci nových příslušníků z řad československé armády potřeboval souhlas ministra národní obrany. Dle článku 5 věty druhé rozkazu museli příslušníci VVZS dodržovat všechny ustanovení vojenských řádů a předpisů, avšak o vázanosti zákonnými právními předpisy zde nebylo zmínky. Kusé ustanovení článku 7 se rámcově týkalo provádění procesních úkonů ve vojenském prostředí, kdy zatčení příslušníka československé armády podléhalo bezpodmínečně souhlasu ministra národní obrany. VVZS dostalo monopol na vyšetřování zatčených vojenských osob v armádě, přičemž výsledky šetření muselo oznamovat ministru národní obrany. V závažných případech byl ministr národní obrany oprávněn získávat i průběžné zprávy.¹⁵¹ V roce 1952 je v rámci VVZS doložena i existence 5. vyšetřovacího odboru, jehož 1. oddělení řídilo a kontrolovalo výslechovou činnost u všech složek VVZS a 2. oddělení provádělo ve výkonné rovině výslechy a realizace jednotlivých případů. Dále již pojednejme o dalším vývoji v rámci ministerstva vnitra.

150 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek, Praha 2007. str. 209.

151 ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-6. Rozkaz ministra národní obrany a ministra národní bezpečnosti o zřízení samostatného Velitelství vojenské zpravodajské služby, nečíslováno a nedatováno, celkem: 4 strany.

4.1.3 Přípravné řízení v armádě v kompetenci vojenské kontrarozvědky a ministerstva vnitra

V září roku 1953 dochází k opětovnému sloučení Ministerstva vnitra (MV) a MNB do jednolitého rezortu vnitra,¹⁵² kdy se VVZS (respektive již Hlavní správa VKR)¹⁵³ stává ke dni 20. října téhož roku VI. správou MV a až do pádu režimu v listopadu 1989 se tato složka nazývá Vojenskou kontrarozvědkou (VKR). Otázkami vyšetřování se věnoval zprvu její 8. odbor.¹⁵⁴ Politickou orientaci nové bezpečnostní složky zřetelně vyjadřoval tajný rozkaz ministra vnitra č. 25 ze dne 3. února 1954.¹⁵⁵ Dle druhého a třetího bodu všeobecných ustanovení tohoto vnitřního předpisu vojenská kontrarozvědka jako správa MV Československé republiky (ČSR) zajišťovala státní bezpečnost v československých ozbrojených silách, přičemž se ve své praktické práci měla řídit usnesením Ústředního výboru (ÚV) KSČ, usneseními vlády ČSR a rozkazy ministra vnitra. Z hlediska vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob patřilo k nejdůležitějším úkolům VKR dle odstavců 2 až 4 rozkazu zabraňovat případům velezrady, teroru a diverze, bojovat s ilegálními protistátními skupinami a jednotlivci vedoucími nepřátelskou činnost a v neposlední řadě vést boj proti záškodnictví a sabotážím. V procesním slova smyslu náleželo vojenské kontrarozvědce právo zatýkat vojenské i civilní osoby realizující protistátní „zločinnou“ činnost. Zatknout důstojníka československé armády přitom bylo možné pouze s dvojitým souhlasem ministra národní obrany a ministra vnitra. Zatčení poddůstojníka či příslušníka mužstva mohlo být realizováno se souhlasem náčelníka správy VKR MV či náčelníka správy vojenské kontrarozvědky vojenského okruhu. Vůči všem těmto zatčeným mohla vojenská kontrarozvědka vést vyšetřování.

O charakteru činnosti této složky svědčí i způsob jejího personálního doplňování. Do jejích řad měli být včleňováni nejlepší důstojníci československé armády a její političtí pracovníci a operativní pracovníci MV – všichni členové KSČ oddaní komunistické straně a vládě. Vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky získali od roku 1956 široká kompetenční oprávnění k vyšetřování závažné protistátní trestné činnosti nejen příslušníků Československé lidové armády (ČSLA), ale i vojsk ministerstva vnitra. Vyšetřovatelé vojenské prokuratury

152 Ust. § 1 odst. 1 vládního nařízení ze dne 11. září 1953 o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy č. 77/1953 Sb.

153 Tento název začal být používán od 1. července 1952 na základě rozkazu ministra národní bezpečnosti č. 85 z 28. června 1952.

154 POVOLNÝ, Daniel. VKR na přechodu a ústupu 1953 – 1955, Praha 2011. str. 144. In PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop. a kol. Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956, Praha 2011.

155 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond A 6/3, inv. jednotka 509. Tajný rozkaz ministra vnitra č. 25 ze dne

3. února 1954 „Působnost vojenské kontrarozvědky ministerstva vnitra ČSR“.

tato oprávnění ve vztahu k protistátní činnosti neměli.¹⁵⁶ Od 1. ledna 1957 nabyl účinnosti nový trestní řád,¹⁵⁷ který reflektoval usnesení celostátní konference KSČ z roku 1956, jež se týkalo dodržování tzv. socialistické zákonnosti orgány SNB, prokuratury a soudů. Za hlavní úkol bylo vytyčeno posílení prokurátorského dozoru, dodržování zásady presumpce nevinny v trestním procesu, zdůraznění výchovné úlohy orgánů činných v trestním řízení a vzájemná prověrka jejich práce.¹⁵⁸ V nových poměrech byli vyšetřovatelé VKR považováni za vyšetřovatele MV v širším slova smyslu. Byli oprávněni konat vyšetřování o trestných činech dle první hlavy trestního zákona (trestné činy proti republice)¹⁵⁹ a podle zákona na ochranu míru,¹⁶⁰ za něž mohlo dojít k uložení trestu smrti nebo trestu odnětí svobody, jehož dolní hranice činila nejméně 5 let. Dále měli oprávnění konat vyšetřování o trestných činech podvracení republiky, teroru, záškodnictví, sabotáže (§§ 79a, 80a, 84 a 85 trestního zákona) spolu s trestnými činy s nimi souvisejícími.¹⁶¹ Zde je na místě uvést, že výčet kompetencí vojenských vyšetřujících orgánů, který se v různých interních dokumentech pravidelně počal objevovat, posloužil v předchozím výkladu i za jedno z kritérií pro charakteristiku protistátní trestné činnosti vojenských osob.

Poněkud odlišná právní situace pro procesní řešení protistátní trestné činnosti vojáků nastala s přijetím nového kodexu pro úpravu trestního řízení v roce 1961.¹⁶² Novou procesní úpravu si vyžádala oficiální politická teze stranického vedení Antonína Novotného o dovršení socialistické výstavby v Československé socialistické republice (ČSSR). Zdůrazňovala se zejména spolupráce orgánů činných v trestním řízení se společenskými organizacemi za účelem zvýraznění výchovného působení a předcházení trestné činnosti. Dne 20. dubna 1962 vydal ministr vnitra dr. Lubomír Štrougal formou rozkazu novou instrukci pro potřeby vyšetřování Státní bezpečnosti¹⁶³ (StB), přičemž výslovně uložil vyšetřovatelům VKR tímto předpisem se řídit v situaci, kdy konají vyšetřování o trestných činech protistátního

156 Dle čl. 1 až 3 Tajného rozkazu ministra vnitra č. 7 ze dne 20. ledna 1956 č. 7 „Vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky vojsk ministerstva vnitra“ [online], [cit. 18-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/trmv7/1956.pdf>

157 GŘIVNOVÁ, Petra – GŘIVNÁ, Tomáš. Trestní právo procesní, Brno 2009. str. 587. In Bobek, M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds). Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 582 – 610.

158 Tamtéž.

159 Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.

160 Zákon ze dne 20. prosince 1950 na ochranu míru č. 165/1950 Sb.

161 Čl. 2. vnitřního předpisu A-vyšetiř-I-1 „Instrukce o vyšetřování v součástech ministerstva vnitra“, Ministerstvo vnitra – Praha 1957 (RMV č. 64 z 15. 4. 1957) [online], [cit. 18-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv64-1957.pdf>

162 Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) ze dne 29. listopadu 1961 č. 141/1961 Sb. s účinností od 1. ledna 1962.

163 Rozkaz ministra vnitra (RMV) č. 8 z 20. 4. 1962 – Instrukce pro vyšetřování ve Státní bezpečnosti (A-vyšetiř-I-1) [online], [cit. 19-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv8-1962-stb.pdf>

charakteru. Jejich kompetence vymezil dále zejména čl. 5 instrukce upravující věcnou příslušnost při vyšetřování zejména ustanovením § 17 odst. 1 nového trestního řádu, dle něhož konali vyšetřování o trestných činech příslušejících v prvním stupni do příslušnosti krajského soudu. Jednalo se o trestné činy proti republice a podle zákona na ochranu míru, pokud za ně trestní zákon stanovil trest odnětí svobody s dolní hranicí nejméně pěti let. V případě trestných činů teroru, záškodnictví, sabotáže, podvracení republiky a poškozování státu světové socialistické soustavy konal vyšetřovatel VKR vyšetřování i případě nižší trestní sazby. Vždy konali vyšetřování o trestných činech ohrožení státního tajemství (ustanovení § 106 až 107 tr. zákona), vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy (§ 108 tr. zákona), opuštění republiky (§ 109 tr. zákona), vniknutí na území republiky (§ 110 tr. zákona), porušování předpisů o mezinárodních letech (§ 111 tr. zákona) a podpory a propagace fašismu a podobného hnutí (§ 260 a 261 tr. zákona).

Konečně konali vyšetřování o všech trestných činech souvisejících s uvedenými skutkovými podstatami či rozhodl-li náčelník součásti VKR, že pachatel takového souvisejícího trestného činu zřejmě spáchal i vyjmenované hlavní trestné činy. Teoreticky mohl vyšetřovatel VKR vyšetřovat i jiné trestné činy v případě dohody mezi jeho náčelníkem a náčelníkem správy vyšetřování VKR. Z hlediska organizačního tvořil v uvedeném období legislativních změn odbor vyšetřování 5., respektive 4., odbor v rámci VI. a od reorganizace MV v roce 1964 III. správy (dle kontextu MV, SNB či StB). Ke dni 1. února 1964 ministr vnitra ČSSR dále nařídil zřídit centrální orgán vyšetřování ve Státní bezpečnosti – Správu vyšetřování StB.¹⁶⁴ Touto reorganizační změnou 4. odbor získal povahu odboru vyšetřování StB ve VKR a jeho vyšetřovatelé větší míru procesní samostatnosti. Další vývoj v rámci reformního procesu mohl zahájit daleko výraznější změny.

4.1.4 Vojenská kontrarozvědka a demokratizační proces let 1968 až 1969

Následný demokratizační proces let 1968/1969 vojenské kontrarozvědce jako celku jednoznačně neprospěl a zrelativizoval její oprávnění v procesu vyšetřování protistátní trestné činnosti. Celkové postojе této složky k obrodnému procesu však nelze vůbec charakterizovat jako záporné. Dlouholetý náčelník Hlavní správy VKR (1953 – 1971) generálmajor Josef Stavinoha patřil k opatrným příznivcům reformem. Ten svým rozkazem č. 7 z 27. května 1968 nařídil ustanovit zvláštní komisi, která přijímala a vyhodnocovala podněty příslušníků vojenské kontrarozvědky týkající se nesprávného postupu a řešení případů agenturního rozpracování. Mělo se jednat o interní snahu o přešetření nezákonností na úseku vojenské

¹⁶⁴ RMV č. 4 ze dne 21. ledna 1964 „Organizace vyšetřování v ministerstvu vnitra“ [online], [cit. 20-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv4-1964.pdf>

kontrarozvědné činnosti a vyšetřování. Generál Stavinoha nepřivítal příchod vojsk Varšavské smlouvy s pochopením a po 21. srpnu 1968 se VKR snažila zamezit incidentům mezi ČSLA a okupačními vojsky. Současně však celé vedení VKR dalo najevo, že plně stojí za legálními ústavními orgány ČSSR, řídilo se jejich pokyny a nařízeními a odmítlo se účastnit alespoň ve verbální rovině jakýchkoliv akcí, které by narušovaly platný právní řád včetně úkolů a zaměření VKR.¹⁶⁵ Když generál Stavinoha 10. února 1969 předložil zprávu o politické situaci ve vojenské kontrarozvědce po lednu 1968, mohl objektivně konstatovat, že tato složka jako celek reformní proces přivítala.¹⁶⁶ Taktéž tato složka přivítala nové státoprávní uspořádání ČSSR na federativním základě. Negativně však chápala takové jevy, jako politiku ministra vnitra Pavla, kritiku práce StB ve sdělovacích prostředcích, rušení práce v rámci tak zvaných vnitřních problematik či eskalaci případů zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil. Začátek Pražského jara však pro VKR nezačal nikterak úspěšně a to v souvislosti se zběhnutím „politického“ či „semínkového“ generála Jana Šejny. Případu bude v následujícím textu věnována pozornost. Na tomto místě lze konstatovat, že ač byla VKR spolu s Veřejnou bezpečností a Hlavní vojenskou prokuraturou zainteresována do šetření Šejnových finančních machinací, nebyla schopna zamezit jeho útěku do ciziny i s důležitými vojenskými tajemstvími MNO a ČSLA. Vychytralý generál opustil území republiky 25. února 1968, aniž by mu v tom kdokoliv či cokoliv bránilo.

VKR byla po lednu 1968 často kritizována za úzkou vazbu na nástupkyni NKVD, sovětskou KGB¹⁶⁷ a to zejména na její III. správu, která se věnovala vojenské kontrarozvědce. Zejména začalo být na základě právních argumentů zpochybňováno v roce 1951 provedené převedení vojenské kontrarozvědky do podřízenosti MNB. Správa VKR totiž ustavila zvláštní skupinu, jejímž cílem byla charakteristika právního postavení složky ke Státní bezpečnosti, československým ozbrojeným silám a k civilní veřejnosti obecně. Předně bylo konstatováno, že z let 1945 až 1951 se nedochovaly žádné právně relevantní dokumenty, na základě nichž by mohlo být spolehlivě charakterizováno právní postavení vojenských zpravodajských a vyšetřujících orgánů. Zmíněná reorganizace z roku 1951 neměla oporu v tehdy platném zákoně o národní bezpečnosti¹⁶⁸ a spíše fakticky, než právně, se VKR stala součástí StB, jejíž oficiální existence se navíc spíše zamlčovala a s používáním pojmu Státní bezpečnosti

165 MICHĽ, Jan. Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953 – 1971 [online], [cit. 12-3-2017]. str. 188. Dostupné z: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/aktivity-nkvd/michl-jan.pdf>>.

166 BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich. Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970, Srpen 1968 – květen 1971, Praha 1999. Díl 1/2. str. 154.

167 KGB – Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti (Výbor státní bezpečnosti – sovětská státní bezpečnost).

168 Zákon ze dne 21. prosince 1948 o národní bezpečnosti č. 286/1948 Sb.

se do roku 1968 ve všech dokumentech velmi šetřilo. Již několikrát zmíněný společný rozkaz ministrů obrany a národní bezpečnosti, kterým bylo VVZS podřízeno ministru národní bezpečnosti vůbec nerespektoval zákon o národní bezpečnosti a nikterak nevymezoval úkoly, poslání, práva a povinnosti VVZS. Součástí StB se VKR stala až na základě rozkazu ministra vnitra z roku 1966, jenž nebyl zákonným právním předpisem, ale pouhým interním aktem řízení, byť normativní povahy. Tehdy platný a účinný zákon o SNB¹⁶⁹ se o VKR a její kompetenci taktéž nikde výslovně nezmiňoval. Vystávala tedy otázka, zda orgány VKR jsou rovnocenné orgánům SNB, a zda mají tomu odpovídající právní ochranu.¹⁷⁰

Do rozsáhlé vnitrozorní diskuse se samozřejmě zapojil i samotný Odbor vyšetřování StB ve VKR, který dodal své vlastní náměty k osnově o základních ustanoveních k postavení vojenské kontrarozvědky. Jedná se o nesmírně zajímavý dokument, který zrcadlí sebereflexi těchto specifických vyšetřujících orgánů v oblasti jak vyšetřování obecně, tak i ve specifické problematice protistátní delikvence vojenských osob zvláště.¹⁷¹ Předně se k 15. květnu 1968 konstatovalo, že dosud není jasné příští postavení vojenské prokuratury, vyšetřovatelů prokuratury či eventuálně znovu obnovených vyšetřujících soudců. Taktéž se ještě nevyjasnilo postavení soudců ve vyšetřování ve vztahu k očekávaným změnám trestního procesu. Vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky naprosto nevěděli, zda vůbec k novelizaci trestního řádu dojde. Rámcově se však počítalo s tím, že v ČSLA vznikne bezpečnostní orgán, jehož posláním se stane vyšetřování obecné kriminality. Nicméně, zatím se nevědělo, jakými kompetencemi má být nadán a jak se mají formovat jeho vztahy k dalším státním orgánům. I v nových poměrech se však pevně počítalo s VKR jako orgánem, jehož hlavním posláním bude i nadále ochrana státního zřízení ČSSR v ozbrojených silách. Ve vyjádření Odboru vyšetřování StB ve VKR zazněla i značná dávka sebekritiky na ne vždy fungující spolupráci mezi operativními a vyšetřujícími orgány, jejichž vztahy se dokonce přirovnávaly k vakuu. Budoucí Statut VKR proto měl reflektovat některé z níže uvedených variant.

Jako první varianta se navrhovalo, aby každá operativní součást vojenské kontrarozvědky měla svůj vlastní odborný aparát, který by se specializoval na shromažďování a vyhodnocování důkazů. Daná operativní složka by za tento útvar plně odpovídala. Zde by se také kompletovala jednotlivá trestní oznámení, která by byla následně předávána i s veškerým důkazním materiálem vyšetřujícím orgánům, nově zřízenému vyšetřujícímu soudci či vojenskému nebo „civilnímu“ prokurátorovi. Navrhovaná organizační úprava

169 Viz. ustanovení § 3, 5 a 6 zákona ze dne 30. června 1965 o Sboru národní bezpečnosti č. 70/1965 Sb.

170 POVOLNÝ, Daniel. Vojenské řešení pražského jara. *I. invaze armád Varšavské smlouvy*, Praha 2008. str. 66.

171 ABS, fond A 30, inv. j. 138. Náměty k osnově o základních ustanoveních k postavení VKR (Odbor vyšetř. StB ve VKR).

se však vázala na eventuální novou úpravu trestního řádu. Nově vytvořený aparát operativních orgánů, za jehož hlavní úkol se navrhovala dokumentace trestné činnosti, by z hlediska procesního měl silnější postavení než dosavadní „prostá“ operativa VKR, avšak zároveň slabší procesní pravomoci než vyšetřovatelé StB ve VKR. Z hlediska fází trestního řízení se jednalo o návrhy na úpravu postupu orgánů VKR před zahájením trestního stíhání. Všechny orgány VKR bez ohledu na to, že se nejednalo o vyšetřovatele, měly zejména dostat oprávnění provádět se souhlasem prokuratury a soudu úkony podle IV. hlavy tehdy platného a účinného trestního řádu.¹⁷²

Šlo o široký komplex zajišťovacích úkonů, jejichž podstatou bylo shromáždění osob a věcí (důkazních prostředků) pro další průběh trestního řízení. V první řadě se jednalo o vazbu, která však dle tehdejšího právního stavu měla své opodstatnění pouze vůči osobě obviněné. Dále se jednalo o zadržení obviněného vyšetřovatelem nebo vyhledávacím orgánem. Dále sem patřilo vydání a odnětí věci důležité pro trestní řízení, realizace domovní a osobní prohlídky a zadržení a otevření v tehdejší době především poštovních zásilek. Jelikož však obviněný byl zároveň osobu trestně stíhanou, nemohlo k této úpravě dojít bez radikální úpravy příslušných ustanovení trestního řádu. Zásadní pochybnosti lze vznášet v případě vazby, jejíž esenciální vlastností je právě zajištění osoby, vůči níž se vede trestní stíhání (ust. § 2 odst. 1 trestního řádu). Zde by navrhovaná úprava musela obsahovat i radikální změnu základních zásad trestního řízení. Dále Odbor vyšetřování StB ve VKR navrhoval i prodloužení lhůty pro výše uvedené zadržení osoby v oblasti, kde VKR uplatňovala své kompetence. Tehdy tato lhůta dle ustanovení § 77 odst. 3 trestního řádu činila 48 hodin. Zvláštní aparát v operativních složkách VKR dále měl dle námětů disponovat veškerými oprávněními dle ustanovení § 158 trestního řádu jako součásti IX. hlavy trestního řádu (postup před zahájením trestního stíhání). Ve své podstatě se jednalo o oprávnění požadovat k objasnění trestného činu různá vysvětlení a zajišťovat stopy trestného činu, nejčastěji ve formě protokolovaného ohledání místa činu. Odbor vyšetřování StB ve VKR si dle rozebraných námětů sliboval „naprostou objektivitu“ vyšetřujícího aparátu prokuratury či znovu zavedených vyšetřujících soudců. Ti by nezávisle a nestranně posuzovali trestní oznámení i s příloženými důkazy zcela mimo sféru bezpečnostních orgánů. Dosavadní stav byl hodnocen jako značně odlišný. Vyšetřovatel vyhodnocoval průběžně materiál získaný operativně-agenturní činností a sám rozhodoval o jeho legalizaci, přičemž průběžně spolupracoval se zpravodajskými orgány VKR a činil vlastní návrhy na práci s agenty.

172 Zákon č. 109/1965 Sb., úplné znění zákona ze dne 29. listopadu 1961 č. 141 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), jak vyplývá ze změn a doplnění provedených zákonem ze dne 17. června 1965 č. 57 Sb.

I po přijetí materiálů do vyšetřování je vyšetřovatel dále vyhodnocoval jako získaný materiál a zůstával v součinnosti s operativci, přičemž získával další podklady k důkazním dokumentům, které se nepodařilo získat operativní či agenturní činností. I během celého vyšetřování průběžně zůstával v kontaktu s operativci VKR. Existovaly zde tudíž důvodné pochybnosti o objektivitě a nezávislosti vyšetřování jako formálního procesního stadia ve vztahu k pružnému zpravodajskému výkonu, jehož cíle byly značně odlišné od nároků na záruky zákonnosti v trestním řízení. Naopak první varianta dle námětů Odboru vyšetřování StB ve VKR se vyznačovala větším systémem záruk zákonnosti. Veškeré úkony před zahájením trestního stíhání by schvaloval vojenský prokurátor či soudce a právo na obhajobu by se týkalo i osoby zadržené. Další garancí zákonnosti by bylo systémové oddělení práce bezpečnostních a vyšetřujících orgánů. Prokurátoři, respektive vyšetřující soudci, by nezávisle posuzovali operativně shromážděný důkazní materiál a zvláštní aparát operativy VKR by musel svou prací splnit větší procesní nároky na kvalitu shromážděných důkazních materiálů.

V rámci druhé varianty, kterou vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky navrhovali, lze hovořit jednoznačně o zakonzervování dosavadního stavu. Aparát vyšetřování měl setrvat v rezortu MV při zachování zaběhnuté procesní praxe, kdy v rámci bezpečnostního aparátu operativní materiály podléhaly průběžným konzultacím s vyšetřovatelem a byly následně převzaty do vyšetřování. I v průběhu vyšetřování k nim dle výše uvedeného probíhaly konzultace a průběžně se doplňoval jejich obsah tak, aby mohla úspěšně proběhnout jejich legalizace a následné „zprocesnění“. Zachování výsadního postavení bezpečnostního aparátu MV, který trestnou činností nejen odhaluje a dokumentuje, nýbrž i vyšetřuje, však nikdo nepovažoval za dlouhodobě reálnou a využitelnou. Proto se autoři námětů jednoznačně postavili za převedení celé VKR do MNO včetně vyšetřujícího aparátu, jenž měl být však zredukován na nejnutnější možnou mírou. Z kompetence vyšetřovatelů VKR mělo dojít k odstranění různých verbálních trestných činů vojenských osob a dokonce i klíčového trestného činu – zběhnutí do ciziny. Navzdory zúžení věcné příslušnosti se počítalo s navýšením početního stavu vyšetřujícího aparátu pro případ branné pohotovosti státu či přímo pro válečný stav. V rámci MNO by však vyšetřovatelé VKR nadále požívali plné procesní samostatnosti. Návrhy na reformu vyšetřování ve VKR nepramenily však pouze z představ jejího vyšetřovacího odboru. Odrážely celkové postoje vedení MV. Dnem 4. července 1968 byla v Praze datována zpráva ministra vnitra Josefa Pavla a náměstka ministra Stanislava Padrůňka pro kolegium ministra vnitra a pro předsednictvo ÚV KSČ, nazvaná „Činnost Státní bezpečnosti v uplynulém období a její příští úkoly“. Zpráva

zpochybnila pravomoc celé kontrarozvědky StB na úseku vyšetřování. Tato pravomoc konzervovala její charakter výkonného bezpečnostního aparátu a politické tajné policie. Reformátoři však chtěli vytvořit kontrarozvědku jako ryze zpravodajský orgán, což zároveň chápali jako prevenci recidivy minulých nezákonností. Problematiku však zároveň spojovali s novou právní úpravou vyhledávání a vyšetřování trestné činnosti.¹⁷³

Výše uvedené varianty lze vysoce ocenit pro značnou míru kritické sebereflexe a pro skutečnost, že je vlastním podpisem stvrdil náčelní IV. odboru vyšetřování StB ve VKR plk. Karel Paul, přičemž analyzované náměty byly na MV doručeny dne 20. května 1968. Běh událostí po 21. srpnu 1968 však naznačené tříbení názorů ukončil a na pořad dne postupně přicházel častý prostředek mocenského boje normalizátorů – čistky. Ty se u vojenské kontrarozvědky rozeběhly v průběhu podzimu roku 1969. V období let 1969 až 1971 prošla VKR rozsáhlou personální obměnou zejména v souvislosti s nuceným odchodem těch příslušníků, kteří za srpnové okupace a v následujícím období nesouhlasili s okupací ČSSR. Celkem došlo k uvolnění 47,2 % příslušníků, 12,5 % bylo přeřazeno na nižší funkci, vůči 31,4 % byla přijata výchovná opatření a pouze 8,9 % vykazovalo dle tehdejších kritérií „nezávadné“ chování.¹⁷⁴ Vedení VKR v čele s generálem Stavinohou provedlo do konce roku 1969 očekávanou sebekritiku zejména za fakt, že v období Pražského jara prudce stoupl počet zběhnutí do ciziny. Vše se rychle navracelo do starých kolejí, čehož zřejmým důkazem je fakt, že od ledna do listopadu 1969 zahájili vyšetřovatelé VKR trestní stíhání 304 příslušníků armády především za protistátní a protisovětské trestné činy. Co konkrétně orgány vojenské kontrarozvědky za tuto protistátní a protisovětskou trestnou činnost považovaly, vyplývá velmi zřetelně ze Zprávy vojenské kontrarozvědky o „zneužití“ sil a prostředků československé armády při nenásilném odporu proti intervenci v srpnových dnech roku 1968, jež v příloze obsahovala souhrnnou tabulku protiintervenčních aktivit příslušníků ČSLA.¹⁷⁵ Jednalo se o 1) zneužití spojovacích prostředků ČSLA 2) přípravy ke zneužití spojovacích prostředků ČSLA 3) zneužití tiskařských a rozmnožovacích zařízení ČSLA 4) vytváření nelegálních nebo záložních štábů 5) organizování zpravodajské činnosti proti spojeneckým vojskům 6) manipulace se zbraněmi a střelivem 7) organizování obrany vojenských objektů 8) vytváření ilegálních organizací, spolupráce s takovými organizacemi 9) vytváření kanálů

173 KOUDELKA, František – SUK, Jiří. Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968), Brno 1996. str. 173 – 174.

174 MICHL, Jan. Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953 – 1971 [online], [cit. 15-3-2017]. str. 188. Dostupné z: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/aktivity-nkvd/michl-jan.pdf>>.

175 BENČÍK, Antonín – NAVRÁTIL, Jaromír – PAULÍK, Jan. Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967-1968), Praha – Brno 1996. Díl 6/1. str. 274.

přes státní hranici a 10) technická a jiná pomoc. To již otevíralo dveře pro nechvalně známý normalizační proces.

4.1.5 Vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce v období tzv. normalizace

Navzdory zostřujícímu se společenskému klimatu představoval v normativní rovině jistou změnu Prozatímní statut Hlavní správy vojenské kontrarozvědky ze dne 17. července 1969.¹⁷⁶ Článek 1. prohlašoval HSVKR značně odborně za součást Federální správy zpravodajských služeb (FSZS) pro řízení a výkon kontrarozvědné ochrany československých ozbrojených sil. Článek 16 téhož interního předpisu sice prohlašoval Odbor vyšetřování StB ve VKR za součást HSVKR, avšak za celek podřízený příslušnému náměstkovi ministra vnitra ČSSR. Příslušníci odboru vyšetřování byli vedeni v tabulkových počtech HSVKR, avšak odbor byl jako celek podřízen náčelníkovi HSVKR jen ve věcech organizačních (např. mobilizačních, materiálních, finančních atd.), a nikoliv procesně-právních. Všechny vyšetřovatele StB ve VKR jmenoval ministr vnitra ČSSR či jeho příslušný náměstek, kteří také jmenovali náčelníka odboru, jeho zástupce a náčelníky oddělení vyšetřování StB ve VKR. Odbor vyšetřování řídil oddělení vyšetřování StB ve VKR, jež mu byla přímo podřízena, v rozsahu stanoveném věcnou a místní příslušností vyšetřoval trestné činy, evidoval a analyzoval vyšetřovanou trestnou činnost a plnil další úkoly stanovené vyšetřovatelům trestním řádem.

Stejného dne 17. července 1969 upravil ministr vnitra ČSSR svým nařízením¹⁷⁷ organizaci vyšetřování na úseku VKR a to jako reakci na vydání ústavního zákona o československé federaci¹⁷⁸ a zákona o vymezení působnosti ČSSR ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti.¹⁷⁹ Zmíněné nařízení v první řadě podřizovalo Odbor vyšetřování StB ve VKR a jemu podřízená oddělení u svazů ČSLA náměstkovi ministra vnitra pro řízení federální zpravodajské služby. Věcná a osobní příslušnost vyšetřovatelů StB ve VKR zůstala nezměněna, stejně jako jejich procesní samostatnost při vyšetřování trestných činů. Snaha o právně vyhraněnější postavení orgánů vyšetřování VKR se projevilo ve výslovné formulaci, dle níž byly tyto oprávněny ve věcech vyšetřování požadovat od orgánů SNB provedení potřebných procesních úkonů a zmíněné orgány musely vzneseným požadavkům vyhovět.

176 Rozkaz náčelníka HSVKR č. 19 ze dne 17. července 1969 [online], [cit. 21-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb-71-89/vkr_19_1969.pdf>.

177 ABS, fond A 6/5, inv. j. 743. Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 17. července 1969, kterým se upravuje organizace vyšetřování na úseku vojenské kontrarozvědky.

178 Ústavní zákon o československé federaci č. 143/1968 Sb. ze dne 27. října 1968.

179 Zákon o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti č. 166/1968 Sb. ze dne 19. prosince 1968.

Snahy o vyjasnění a jasnou právní formulaci oprávnění příslušníků VKR při vyšetřování protistátní trestné činnosti vyplývaly z osmého, posledního bodu nařízení. Při schvalování procesních úkonů měl náčelník Odboru vyšetřování StB ve VKR pravomoc, jež byla svěřena náčelníkům správ vyšetřování StB národních ministerstev vnitra a náčelníci oddělení vyšetřování StB ve VKR dostali oprávnění analogická pravomoci náčelníků krajských správ SNB. Odbor vyšetřování StB ve VKR disponoval spisovou značkou SKR/V.¹⁸⁰

Postupující normalizace většinu těchto otázek značně zrelativizovala. Zvláště potom, co v Odboru vyšetřování StB ve VKR vznikaly na jaře 1968 popsané návrhy na úplné oddělení orgánů dokumentace a vyšetřování trestné činnosti (a tedy i delikvence zaměřené proti státnímu zřízení ČSSR.). Z interních předpisů ministerstva vnitra z doby po roce 1970 je však patrná snaha o další zpřesnění a právní zakotvení VKR jako celku i jejích orgánů povolaných konat vyšetřování. To si vyžádal i vznik československé federace ke dni 1. ledna 1969. Z interní legislativy Federálního ministerstva vnitra (FMV) je zejména patrná koncepce, dle níž měla být činnost VKR úžeji spjata s novým zákonem upravujícím existenci SNB,¹⁸¹ který byl vydán v roce 1974. Ministr vnitra ČSSR opakovaně zdůrazňoval ve svých rozkazech z let 1975 a 1980 týkajících se organizace vojenské kontrarozvědky i konkrétně Hlavní správy VKR, že se jedná o součást či útvar SNB, který je složkou StB povolanou ke státobezpečnostní ochraně ozbrojených sil ČSSR před dobově chápanou nepřátelskou činností vnitřních i zahraničních nepřátel.¹⁸² Stejně tak byla zdůrazněna podřízenost této složky jako celku či její Hlavní správy vůči FMV. Naznačené koncepce se držel i náčelník HSVKR, který v roce 1983 vydal Statut III. správy SNB – vojenské kontrarozvědky.¹⁸³ Vojenská kontrarozvědka byla chápána jako integrální součást SNB řízená ministrem vnitra ČSSR. Z hlediska právní regulace její činnosti nabyl kromě ústavy velký význam již zmiňovaný zákon o SNB z roku 1974. I jednotlivé útvary VKR měly postavení útvarů SNB – složky StB. Pokud u těchto útvarů vykonávali službu vojáci z povolání, měli práva a povinnosti příslušníků SNB. Vycházelo se zde striktně ze zákonného ustanovení, dle něhož při ochraně bojeschopnosti ozbrojených sil mohl ministr vnitra ČSSR povolovat po dohodě s ministrem národní obrany ČSSR k plnění úkolů SNB vojáky ČSLA. Tito veřejní činitelé měli veškerá práva jako ostatní příslušníci SNB a podléhali ministrovi vnitra jako svému

180 ŽÁČEK, Pavel. Armáda pod drobnohledem. Vojenská kontrarozvědka v dokumentech, 1974 – 1989, Praha 2003. str. 801. In Historie a vojenství, 2003, č. 3-4. s. 797 – 836.

181 Zákon ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

182 Čl. 1 odst. 1 Přílohy č. 1 k RMV ČSSR č. 5/1975 a čl. 1 odst. 1 Přílohy k RMV ČSSR č. 50/1980[online], [cit. 20-12-2015]. Dostupné z:<www.ustrcr.cz/cs/rmv-or-stb-71-89>

183 Čl. 1 Rozkazu náčelníka Hlavní správy vojenské kontrarozvědky č. 9 ze dne 6. dubna 1983 [online], [cit. 22-12-2015]. Dostupné z:<www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb-71-89/vkr_9_1983.pdf>

služebně nadřízenému.¹⁸⁴ Zmiňovaný zákon o SNB dával ministrovi vnitra ČSSR legální licenci¹⁸⁵ k bližší úpravě organizace vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce, což provedl svým rozkazem a nařízením v měsících červenci a září 1974. Z hlediska funkční příslušnosti nebyly základními organizačními články vyšetřování StB ve VKR kraje, nýbrž oddělení a skupiny VKR.¹⁸⁶

Červencový rozkaz s účinností od 1. srpna 1974 se poté stal základní interní normou pro organizaci vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce na velmi dlouhou dobu, protože byl formálně zrušen až v roce 1990.¹⁸⁷ Dle něj získal Odbor vyšetřování StB ve VKR značnou míru nezávislosti, jelikož byl ve věcech vyšetřování podřízen toliko náčelníkovi správy vyšetřování StB. Ten vykonával vůči odboru vyšetřování ve VKR zejména řídicí, organizátorskou a kontrolní činnost při rozhodování o postupu ve vyšetřování, o provedení procesních úkonů, přijetí věci k vyšetřování, zahájení trestního stíhání, vznesení obvinění, právní kvalifikaci trestního jednání a provedení zajišťovacích úkonů. Dále za pozornost stojí vymezení věcí, v nichž byl odbor vyšetřování vojenské kontrarozvědky nezávislý na obsahu práce VKR a naopak v nich podléhal pouze náčelníkovi správy vyšetřování StB. Jednalo se zejména o určení konkrétního vyšetřovatele pro procesní činnost v dané věci, respektive o stanovení týmu vyšetřovatelů z hlediska realizace konkrétního případu. Dále šlo o určení jednotné aplikace právních předpisů různé právní síly ve vyšetřování a o sjednocení metodiky vyšetřování. Do této oblasti spadalo také organizování součinnosti s ostatními útvary SNB, posuzování operativních materiálů jako podkladů pro vyšetřování, pojetí metod preventivní činnosti, prosazování ochrany utajovaných skutečností v procesu vyšetřování, používání zpravodajských přístupů v procesním prostředí, hlásná, statistická a rozborová činnost. Zmíněný rozkaz upřesňoval i konkrétní začlenění vyšetřujících orgánů VKR do rámce této složky. Odbor vyšetřování StB ve VKR se organizačně začleňoval přímo do HSVKR, jejímž náčelníkovi byl podřízen v otázkách služební či mobilizační přípravy, pohotovosti a výjezdu na místo činu. Odbor vyšetřování materiálně a technicky závisel na HSVKR, avšak z hlediska kázeňské pravomoci podléhal ministrovi vnitra ČSSR, příslušnému náměstkovi a svému náčelníkovi. Jednalo se tedy o relativně „nezávislý“ procesní subjekt, což podtrhovala i skutečnost, že náčelník Odboru vyšetřování StB ve VKR byl postaven ve věci schvalování

184 Ust. § 52 odst. 1 zákona ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

185 Ust. § 8 odst. 1 zákona ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

186 Čl. 8 odst. 1 písm. a) Instrukce pro vyšetřovatele Sboru národní bezpečnosti (SNB-vyšetř-I-1), která byla vydána nařízením ministra vnitra ČSSR č. 29/1974 ze dne 20. září 1974 [online], [cit. 22-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/nmv29-1974.pdf>

187 Rozkaz ministra vnitra ČSSR ze dne 31. července 1974 č. 26 „Organizace vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce“ [online], [cit. 22-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv26-1974.pdf>

procesních úkonů na stejnou úroveň jako náčelník odboru vyšetřování StB krajské správy SNB. Číselně byl Odbor vyšetřování StB ve VKR označován setrvale jako 4. a to buď III. správy SNB nebo HSVKR. V období po roce 1975 tuto skladbu sledovala i struktura Západního vojenského okruhu v Táboře a Východního vojenského okruhu v Trenčíně, kde existovala analogická oddělení vyšetřování StB ve VKR. Zmíněná organizační struktura přečkala jen o pár měsíců listopadové události roku 1989. Ke dni 1. června 1990 rozhodl s okamžitou účinností ministr vnitra České a slovenské federativní republiky JUDr. Richard Sacher o vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti FMV a o jejím začlenění do struktury Federálního ministerstva národní obrany (FMNO).¹⁸⁸ Tím oficiálně skončila činnost politické policie ve vojenských podmínkách, za kterou můžeme VKR považovat, byť v období Pražského jara 1968 v ní převládlo krátkodobě reformní myšlení. Přejdeme však dále k popisu organizace vyšetřování v rámci samotné vojenské justice.

4.2.1 Vývoj organizace vyšetřování ve vojenské justici v letech 1945 – 1950

Činnost různých vojenských zpravodajských orgánů MNO a poté VKR nebyla na poli vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob výlučná. V předsoudním stadiu se v trestním řízení uplatňovaly oprávnění dalších státních orgánů a to v závislosti na aktuální procesní úpravě. Z hlediska organizačního existovaly do konce roku 1945 plní vojenské justiční orgány. Vládní vyhláškou č. 162/1945 Sb. skončil v Československé republice stav branné pohotovosti státu. Od 1. ledna 1946, tedy ještě za účinnosti starého rakouského vojenského trestního řádu, začaly tedy pracovat vojenské soudy I. stolice a u nich činní vojenští prokurátoři. U Nejvyššího vojenského soudu zároveň fungoval nejvyšší vojenský prokurátor. Jednalo se tedy o systém vojenské justice o dvou stupních. Následně byla k 31. prosinci 1947 tato soustava zrušena a od 1. ledna 1948 začala fungovat soustava krajských vojenských soudů a vrchních vojenských soudů, u nichž byli činní vojenští a vrchní vojenští prokurátoři, přičemž došlo k zachování působnosti Nejvyššího vojenského soudu v Praze a Generálního vojenského prokurátora tamtéž jako nadřízených stupňů.¹⁸⁹ V této struktuře pracovali vojenští prokurátoři až do konce měsíce července 1950.

První fáze v procesním ohledu skončila dnem 1. srpna 1950, kdy vstoupil v účinnost nový trestní řád.¹⁹⁰ Tento předpis výslovně zrušil starý, původně rakouský, vojenský trestní

¹⁸⁸ Rozkaz ministra vnitra České a slovenské federativní republiky č. 71 ze dne 31. května 1990 „Vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti federálního ministerstva vnitra a její začlenění do podřízenosti federálního ministerstva národní obrany“ [online], [cit. 24-12-2015]. Dostupné z: <www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89/rmv_71_1990.pdf>

¹⁸⁹ MINAŘÍK, Pavel. – DUBÁNEK, Martin. Historie vojenských justičních orgánů 1945 – 1993, Praha 2008. str. 153 až 154 In Ročenka 2007, Vojenský historický archiv.

¹⁹⁰ Zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudní (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

řád.¹⁹¹ Činnost Reicinova 5. oddělení Hlavního štábu se koncentrovala zejména na předběžné řízení, jež končilo podáním trestního oznámení dle ust. § 128 vojenského trestního řádu. Vojenský trestní řád z roku 1912 původně rozlišoval celkem tři formy vyšetřovacích úkonů a to 1) přípravné zjištění (nebo též tak zvané zatímní pátrání) 2) vyhledávací řízení (konané veřejným žalobcem) a 3) vyšetřování realizované vojenským soudem. Od trestního řízení proti civilním osobám se „vojenská“ úprava lišila tím, že vyšetřovací úkony byly zásadně svěřovány veřejnému žalobci a ten mohl na základě své suverénní úvahy přenechat vyšetřování vojenskému trestnímu soudu. V civilním trestním řízení naopak veřejný žalobce zásadně vyšetřovat nemohl, mohl v tomto ohledu pouze činit návrhy. Vlastní realizace vyšetřovacích úkonů zůstala výhradně v kompetenci vyšetřujícího soudce. Ve starém znění vojenského trestního řádu z roku 1912 byla obsažena instituce tak zvaného „příslušného velitele“, jenž vystupoval jako obdoba „soudního pána“, jinak starého institutu rakouského vojenského trestního práva. Příslušný velitel rozhodoval až do roku 1918 o tom, zda se vyšetřování vůbec zahájí a zda bude rozsudek vojenského trestního soudu vůbec vykonán. Za dobu trvání rakousko-uherské vojenské justice tak veřejný žalobce pouze vykonával vůli příslušného velitele a rozhodnutí vojenského soudu mělo v tomto kontextu podmíněnou platnost. Lze s určitou dávkou nadsázky tvrdit, že vyšetřování vojenských osob v poslední fázi trvání Rakousko-Uherska probíhalo mimo sféru vojenské justice a spočívalo v kompetenci velitelů, policie a četnictva.¹⁹² Vyšetřování obecné i protistátní delikvence vojenských osob po roce 1948 probíhalo analogicky ve věcné působnosti bezpečnostních orgánů MNO a posléze MV. Vzpomínky na liberální poměry po roce 1867 tak mohou být částečně relativizovány. Až do roku 1950 prošel rakouský vojenský trestní řád opakovanou novelizací, která se však nedotkla ustanovení upravující vyšetřování. Úprava vyšetřování vojenských osob se všemi jejími nešvary v socialistickém trestním právu vykazovala pozoruhodné znaky právní kontinuity s právní úpravou platnou i v Československé republice v letech 1918 až 1938.

Začlenění dalších orgánů do procesu vyšetřování trestných činů vojenských osob po roce 1945 a před 1. srpnem 1950 se odvíjelo v první řadě od ustanovení X. hlavy vojenského trestního řádu, jež upravovala přípravu a provedení tzv. vyhledávacího řízení. To nebylo obligatorní, protože v případě kvalitního vyšetření věci v předběžném řízení mohl veřejný žalobce podat žalobu u soudu přímo, a to aniž by došlo k zavedení samotného

191 Zákon č. 131/1912 ř. z., o vojenském trestním řádu.

192 POLÁŠEK, Zdeněk. Vývoj předpisů o vyšetřování na úseku vojenské justice. In Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním č. 9, Praha 1961. str. 17.

procesního vyhledávání.¹⁹³ Z hlediska osobní působnosti mohly velitelství a velitelé s právem trestního stíhání ve vyhledávacím řízení vyšetřovat trestné činy předpokládaných neznámých pachatelů z řad vojenských osob za podmínky, že jim byl domnělý pachatel podřízen. Vyhledávací řízení však zpravidla konal vojenský prokurátor nebo funkcionář vojenského prokurátora. Vyskytla-li se v trestních věcech vojenských osob nejasnost konkrétního případu, mohl veřejný žalobce kdykoliv vyhledávací řízení přenechat příslušnému vojenskému soudu. Vyšetřujícímu soudu a jeho vyšetřujícímu soudci pak náležela práva vojenského prokurátora, respektive funkcionáře vojenského prokurátora, zejména z hlediska dožádání součinnosti dalších úřadů. Pro vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob však naznačený model platil pouze krátce a modifikovaně, což způsobilo vyhlášení zákona na ochranu lidově demokratické republiky¹⁹⁴ a zákona o státním soudu v říjnu roku 1948.¹⁹⁵ Zákon na ochranu lidově demokratické republiky platil též pro osoby podléhající vojenské soudní pravomoci a již z jeho názvu je evidentní, že upravoval skutkové podstaty zločinů a přečinů směřujících především proti nově etablované komunistické moci. Pravomoc státního soudu se pak vztahovala i na tyto soudně trestné věci vojenských osob. U státního soudu pak působili jako veřejní žalobci vojenští prokurátoři, vyšetřující soudci a soudily zde vojenské soudní senáty.

Z hlediska činnosti vojenských vyšetřujících orgánů v procesu vyšetřování protistátní trestné činnosti je charakteristický velmi známý případ procesu s divizním generálem Heliodorem Píkou, jenž byl ve vykonstruovaném řízení odsouzen za údajné zločiny vojenské zrady a zneužití služební moci k trestu smrti a popraven 21. června 1949. Jeho kauza je dokladem, jak tehdejší náčelník 5. oddělení HŠ Bedřich Reicin ovlivňoval činnost jiných vojenských vyšetřujících orgánů s cílem přímé fyzické likvidace nežádoucích vojenských funkcionářů. Reicin zde intenzivně ovlivňoval činnost JUDr. Karla Vaše, který v Píkově případě od června 1948 do ledna 1949 zastával funkce vojenského prokurátora, náměstka vrchního vojenského prokurátora, vyšetřujícího soudce Státního soudu v Praze a referenta státní prokuratury při vyšetřování a následně při soudním řízení. Reicin prostřednictvím Vaše docílil odsouzení gen. Píky tím, že do spisu byl protiprávně založen falzifikovaný dokument o údajné Píkově spolupráci s britskou zpravodajskou službou. Vaš účelově formuloval Píkovy protokolární výpovědi a z toho důvodu na něj vyvíjel nedovolený nátlak. Z hlediska organizace vyšetřování a jeho vedení je velmi vypovídající okolnost, že Vaš bez zákonných důvodů předával kopie Píkových protokolů představiteli sovětské NKVD v Československu.

193 FABŠIČOVÁ, Marta. – VALIŠ, Zdeněk. Zákon 231/1948 Sb. a obranné zpravodajství Čs. armády. Aplikace zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky v předstávách 5. oddělení hlavního štábu, str. 130. In *Securitas Imperii* 2, Praha 1995. str. 124 – 133.

194 Zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb.

195 Zákon ze dne 6. října 1948 o státním soudu č. 232/1948 Sb.

Vaš navíc patrně porušil ustanovení § 112 vojenského trestního řádu, kdy při řízení o věci gen. Píky působil jednak jako vyšetřující soudce a posléze za prokurátora Státní prokuratury v Praze vyhotovil návrh Píkovy obžaloby. V rozporu s tímtož procesním ustanovením se navíc ve dnech 26. až 28. ledna 1949 účastnil přelíčení jako veřejný žalobce – státní zástupce.¹⁹⁶ V době do 1. srpna 1950 se tedy předsoudní vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob kromě OBZ soustředilo též u uvedených funkcionářů vojenské justice. Další vývoj již silně ovlivňovalo zřízení prokuratury socialistické provenience.

4.2.2 Vznik a činnost vojenské prokuratury socialistického typu a její politické řízení

Z hlediska dalšího výkladu týkajícího se vyšetřování vojenských osob po únorových událostech roku 1948 je vhodné blíže osvětlit obecný pojem vojenské prokuratury. Vojenská prokuratura je druhem prokuratury obecné, tedy specializovaného státního orgánu, který v trestním řízení zastupuje a chrání veřejný zájem tím, že podává a zastupuje obžalobu. Pravomoci vojenské prokuratury podléhá zvláštní okruh osob a právních situací. Jedná se o příslušníky ozbrojených sil a bezpečnostních sborů nebo o jejich občanské zaměstnance. Do kompetence vojenské prokuratury mohou spadat i civilní osoby, jež spáchaly trestný čin z oblasti vojenské pravomoci.¹⁹⁷ Po srpnové okupaci Československa v roce 1968 prováděla vojenská prokuratura i vyšetřování trestných činů vojáků sovětských vojsk za předpokladu, že směřovaly proti zájmům ČSSR či jejím občanům (tzv. sovětská agenda). Poté došlo k předání věci orgánům sovětské vojenské prokuratury. Vazba vojenské prokuratury na otázky vyšetřování protistátní trestné činnosti však patřila do širšího spektra činnosti tohoto státního orgánu, který byl od roku 1952 budován dle sovětského vzoru, přičemž do tohoto roku spadala vojenská prokuratura do kompetence MNO. Dle zákona o prokuratuře z roku 1952 patřila k jednomu z hlavních úkolů generálního prokurátora ochrana bojeschopnosti ozbrojených sborů, včetně jejich kázně a pořádku, upevňování velitelské pravomoci a zabezpečení obrany vlasti.¹⁹⁸ Jedním z náměstků a orgánem generálního prokurátora byl i hlavní vojenský prokurátor, což je důkazem vřazení vojenské prokuratury do obecné struktury prokuratury. Systém vojenských prokuratur se řídil i dalším zákonem o prokuratuře z roku 1965, dle něhož prokuratura chránila výkonem dozoru na správné a jednotné provádění a zachovávání zákonů a jiných předpisů bojeschopnost ozbrojených sil i ozbrojených sborů

196 Rozsudek Městského soudu v Praze 56 T 7/2001 ze dne 15. června 2001, str. 1 až 2 [online], [cit. 30-12-2015]. Dostupné z: <www.policie.cz/clanek/pravomocne-rozsudky.aspx>

197 STAZSKO, Dominik. Vojenské soudnictví po II. světové válce, Brno 2013, str. 9.

198 Ust. § 1 odst. 1 alinea druhá zákona ze dne 30. října 1952 o prokuratuře č. 65/1952 Sb., obdobně zněla příslušná část ust. § 4 zákona ze dne 19. prosince 1956 Sb. o prokuratuře č. 65/1956 Sb.

a v nich stanovený kázeň a pořádek.¹⁹⁹ Československá vojenská prokuratura prováděla i všeobecný dozor nad zákonností obecně závazných rozkazů včetně jejich aplikace, velitelskou kázeňskou praxí, bezpečností práce a vojenského výcviku, zabezpečení zbraní, majetku státu i nad realizací regresních náhrad.²⁰⁰ Z hlediska protistátní trestné činnosti vojenských osob měl mimořádný význam i všeobecný dozor prokuratury nad ochranou utajovaných skutečností. To již naznačil předchozí výklad o hmotněprávním vymezení protistátní delikvence vojáků. Samotná metodika vyšetřování trestných činů ohrožujících státní tajemství v podmínkách ČSLA kladla zvláštní důraz na detailní znalost všech vnitřních předpisů a nařízení, jež oblast utajení v rámci armády upravovaly. Na počátku 70. let převažoval v diskurzu vojenských prokuratur názor, že příčinou oslabení ochrany vojenského tajemství bezprostředně souviselo s pokusem o reformu společnosti let 1968/1969,²⁰¹ jež mělo provázet uvolnění státní, stranické i celkově společenské disciplíny.

Za pozornost však stojí nejenom strohá interpretace příslušných zákonných ustanovení, nýbrž i otázka politického řízení systému prokuratury, včetně její vojenské části. To se týká i jejího vztahu ke složce StB, jejíž organizační strukturou byly i orgány vyšetřování ve VKR. Obecně do kompetence vojenské prokuratury spadalo vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky StB, přičemž však vyřizování této agendy z hlediska postavení politické policie vyznívalo převážně formálně. Více než zajímavé je sledovat tento vztah v letech úpadku a zániku komunistického režimu, tedy zhruba ve dvojletí 1988 až 1989. Formálně vojenská prokuratura vykonávala pravomoc nad všemi příslušníky ozbrojených sil a sborů, tedy nad ČSLA, celým SNB (tedy nejen nad příslušníky StB, ale i Veřejné bezpečnosti), nad příslušníky vojsk ministerstva vnitra včetně Pohraniční stráže a nad příslušníky Sboru nápravné výchovy a Civilní obrany. Tvrzení generálního prokurátora ČSSR dr. Jána Pješčaka, který ve funkci působil od 2. května 1988 do prosince 1989 však toto schéma poněkud relativizují. Dle jeho vyjádření prokuratura nedozorovala tzv. operativní činnost StB a údajně ani její skutečný obsah neznala (např. sledování, odposlech, prověrka korespondence). FMV i SNB údajně mělo plné zákonné zmocnění k těmto aktivitám. Dr. Pješčak dále vyzdvihl i tu skutečnost, že někdy v květnu či červnu roku 1988 zrušil v rámci Generální prokuratury ČSSR odbor pověřený dozorem nad činností Správy

199 Ust. § 2 odst. 2 písm. d) zákona ze dne 17. června 1965 o prokuratuře č. 60/1965 Sb., stejně tak ve znění zákona č. 20/1970 Sb.

200 LATA, Jan. Prokuratura, Brno 2009. str. 887. In Bobek M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds). Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 848 - 891.

201 LUBOJACKÝ, A. Některé problémy a otázky spojené s vyšetřováním trestných činů, ohrožujících státní tajemství v podmínkách Čs. lidové armády In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury č. 3/XIII, Praha 1971. str. 21.

vyšetřování StB, tedy i dozor nad vyšetřujícími orgány VKR. Důvodem byl údajně nedostatek v zákonné úpravě či přímý rozpor se zákonem o prokuratuře.²⁰² Nevyjasněný vztah mezi vojenskou prokuraturou, respektive prokuraturou obecně, a StB lze nazírat v závěru 80. let i z jiného pohledu. Jako důležitý faktor právní a bezpečnostní politiky ČSSR totiž vystupovalo oddělení státní administrativy ÚV KSČ. Od 23. července 1988 do prosince 1989 jej vedl dr. Rudolf Hegenbart a fakticky řídilo stranickou práci v Kanceláři prezidenta republiky, Úřadu předsednictva federální vlády, Generální prokuratuře, Nejvyšším soudu, federálním ministerstvu vnitra, federálním ministerstvu národní obrany, arbitráži a advokacii. Je zřejmé, že tedy dohlíželo na celý bezpečnostní a justiční aparát. Zprostředkovaně mělo silné slovo i ve vojenské kontrarozvědce či vojenské prokuratuře. Tomu odpovídalo i horizontální členění státně administrativního oddělení na čtyři odbory – pro právní politiku, brannou politiku, bezpečnostní politiku a pro Lidové milice vždy v čele s odpovědnými vedoucími.²⁰³ Jeho obrovská moc, i když se mělo jednat o pomocný orgán generálního tajemníka ÚV KSČ, spočívala v dohledu na důslednou realizaci usnesení předsednictva ÚV KSČ v podmínkách jednotlivých výše uvedených organizací a rezortů. Formálně nemělo nařizovací a výkonnou moc, nicméně nepřímo řídilo výše uvedené rezorty a oblasti. Z výše uvedeného lze usuzovat, že dozor a kontrola VKR vojenskou prokuraturou ustupovaly aktivní spolupráci dle aktuálních potřeb stranického řízení. Jak skutečně oddělení státní administrativy na konci 80. let pracovalo, poodhalil ve svých vzpomínkách gen. Alojz Lorenc, v letech 1985 až 1989 první náměstek federálního ministra vnitra ČSSR, který od podzimu roku 1988 přímo řídil Hlavní správu VKR a fakticky celou StB.²⁰⁴ Oddělení se vyjadřovalo ke všem návrhům, které ministr vnitra předkládal předsednictvu ÚV KSČ a přikládalo stanovisko ke všem jeho kádrovým (personálním) návrhům. Zástupce oddělení pravidelně navštěvoval kolegia a operativní porady ministra na FMV, kde k projednávaným bodům vyjadřoval stanovisko oddělení. Taktéž se pracovníci oddělení účastnili jednání štábů jednotlivých správ FMV. Dle vyjádření gen. Lorence se vztahy ÚV KSČ k jiným státním orgánům formovaly totožně,²⁰⁵ což se týká i prokuratury jako celku. Sám Rudolf Hegenbart hodnotí úlohu jím vedeného oddělení značně odlišně a přisuzuje mu v letech 1988 až 1989

202 ŽÁČEK, Pavel. Ochránkyně „socialistické“ zákonnosti. *Politické řízení prokuratury proti vnitřnímu nepříteli, 1988 – 1989*, str. 54. In *Paměť a dějiny 2009/01*, Praha 2009. str. 46 – 71.

203 Tamtéž, str. 47.

204 ŽÁČEK, Pavel. Alojz Lorenc. [online], [cit. 18-3-2017]. Dostupné z: <http://www.cibulka.com/nnoviny/nn1999/nn0199/obsah/91.htm>

205 LORENC, Alojz. Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence, str. 42. [online], [cit. 18-3-2017]. Dostupné z: http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Ministerstvo_strachu-Alojz_Lorenc.pdf

reformní úlohu v procesu tehdy proklamované „přestavby“.²⁰⁶ Vojenská prokuratura důsledně prosazovala trestní politiku dle východisek marxismu-leninismu a politické linie KSČ. Na počátku 80. let se například funkcionáři vojenské prokuratury odvolávali na politickou linii XVI. sjezdu KSČ (6. až 10. duben 1981). Za hlavního nositele socialistické trestní politiky v ozbrojených silách byl samozřejmě považován velitel se svou nedílnou velitelskou

206 V září roku 2017 vedl autor e-mailovou korespondenci s dr. Rudolfem Hegenbartem, jejíž součástí bylo i níže uvedené Hegenbartovo vyjádření, které obdržel dne 24. 9. 2017: *Neznám praxi tohoto oddělení před rokem 1988. Osobně jsem nastoupil do tohoto oddělení jako vedoucí 25. července 1988 a to ne jako generál, voják, ale jako civilista. Stalo se tak, podle mě dost neuváženě, ale zřejmě cíleně, po mém odvolání z funkce místopředsedy české vlády pro vědeckotechnický rozvoj. Byla to moje třetí funkce za tři roky mé působnosti v Praze. Nejprve ekonomické oddělení ÚV KSČ se starostí o vědeckotechnický rozvoj, po roce funkce místopředsedy české vlády pro vědeckotechnický rozvoj a po dalším roce funkce vedoucího oddělení, které se zabývalo mocenskými orgány státu. Pro mě tyto přesuny byly k smíchu i k pláči. Tak nepochopitelnou personální práci organizovali snad ještě jen v Kocourkově. I když o Kocourkově pochybuji, protože se domnívám, že tam mohli být rozumnější. Člověk se nestačil podívat ani pořádně z okna a už kráčel jinam. Právem jsem se domníval, že to nebyla úcta k člověku, k jeho práci a schopnostem, ale cílevědomá mašinerie s cílem likvidace člověka za jeho reformní postoje, jednání. Nebudu se vracet k mým výsledkům práce v jiných teritoriích a úsecích, ale budu uvádět práce, které jsem organizoval na oddělení státní administrativy, které mělo, jako píše v článku mně neznámý autor, tak neuvěřitelnou moc. Musím ocenit bývalého generálního tajemníka M. Jakeše, který ještě před uvedením do funkce vedoucího zmíněného oddělení mně umožnil seznámit se s kádrovými materiály všech pracovníků oddělení. Byl to významný a užitečný krok. Mimo jiné jsem se dozvěděl kolik důstojníků z ministerstva vnitra a ministerstva obrany pracuje v tomto oddělení. Až mě zamrazilo v zádech. Tak provázaný aparát komunistické strany, tím více tohoto zmíněného oddělení, s orgány vnitra a armády snad neměl žádný bratrský stát. Připadalo mně, že StB vlastně sama řídí i aparát tohoto oddělení a při tom na veřejnost uvádí, že je řídí komunistická strana. Po mém uvedení do funkce vedoucího oddělení stanovil generální tajemník úkoly: zpracovat koncepci práce oddělení a jednotlivých odborů branné, bezpečnostní a právní politiky v souladu se společenskou přestavbou, nezasahovat do kompetencí práce rezortů a také zajistit odchod všech důstojníků ministerstva vnitra a ministerstva obrany, kteří pracují jako vedoucí odborů či jako pracovníci odborů aparátu komunistické strany, ale jsou placeni a odměňováni svými resorty s daleko vyššími finančními částkami než mají civilní pracovníci aparátu strany. Bylo řečeno, že je podezření, že si vytváří vlastní politiku, rozmisťují a navrhuji pod rouškou strany vlastní kandidáty, že politika důstojníků nemusí být v souladu s politikou ústředního výboru komunistické strany, mohou ovlivňovat práci ostatních pracovníků ústředního výboru., ovlivňují různá stanoviska k věcným či kádrovým návrhům ministrů protože je sami píší, že nemusí být objektivní, protože jsou povinni jako důstojníci respektovat především návrhy svého ministra, který je odměňuje a ne vedoucího oddělení. Předkládání stanovisek je pak naprosto formální a nemusí odpovídat cílům společenské přestavby. Generálním tajemníkem bylo řečeno, že důstojníci vnitra a armády byli přijati do aparátu komunistické strany po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy po srpnu 1968 jako tříděně zakalení komunisté. Po odchodu důstojníků na svá bývalá pracoviště přišli do čela odborů a do pracovní činnosti civilisté s vysokoškolským vzděláním, s právním, filosofickým a strojírenským zaměřením. Obdrželi úkol nezasahovat do kompetencí vedoucích pracovníků rezortů, nevysedávat v jejich kancelářích, ale*

a vyhodnocovat jejich úsilí za naplnění cílů společenské přestavby. V zájmu splnit úkol generálního tajemníka M. Jakeše zpracovat koncepci a zaměření práce oddělení a odborů byl zadán úkol teoretickým pracovištím, Vysoké škole SNB a ústavu marxismu-leninismu, zpracovat dokument, který by byl základem pro splnění úkolu vypracovat program oddělení a odborů, pro práci pracovníků, pod názvem „Ochrana socialistické společnosti v podmínkách společenské přestavby“. Současně v souvislostech se společenskou přestavbou byla připravována a konzultována reorganizace oddělení. Bylo navrženo zrušit všechny stávající tři odbory, právní, bezpečnostní a branné politiky, a nahradit je dvěma úseky. První úsek se měl zabývat využíváním a zneužíváním práva v činnosti vedoucích činitelů zmíněných resortů a druhý úsek se měl zabývat problematikou životního prostředí a lidských práv. Byl diskutován návrh pojmenování těchto úseků stejně jako nový název oddělení. Místo názvu oddělení státní administrativy, který odpovídal administrativně byrokratickému systému, byl diskutován a navrhován název Právní oddělení. Návrh byl podán vedení strany, které doporučilo řešit názvy až v průběhu

pravomocí, ale spolu s ním měli působit politické orgány, organizace KSČ, SSM, vojenské prokuratury, soudů a VKR.²⁰⁷

Obecně vzato však platí, že vojenští prokurátoři jako vojáci z povolání požívali větší respekt než jejich civilní kolegové a díky nižšímu nápadu trestné činnosti pracovali kvalitněji a odborněji. Vojenská prokuratura jako celek nebyla tolik závislá na místních orgánech KSČ a požívala tak do jisté míry výsadnosti a určité autonomie. Vše uvedené by mohlo svědčit pro představu o alespoň částečné apolitičnosti a odbornické nadstranickosti v práci vojenské prokuratury. Vojenská prokuratura však ve své činnosti samozřejmě promítala do aplikační praxe i proměny komunistické režimu od dob politických procesů 50. let až ke větší profesionalitě let osmdesátých. Vždy však byla především prostředkem, stejně jako VKR, sloužícím ke kontrole a řízení ozbrojených sil a sborů. V roce 1985 to vyjádřil výmluvně gen. Ján Kollár, hlavní vojenský prokurátor a zároveň náměstek generálního prokurátora ČSSR. Dle jeho slov bylo základním posláním vojenské prokuratury přispět specifickými prostředky, svěřenými jí zákonem, k nepřetržité bojové pohotovosti ozbrojených sil a akceschopnosti ozbrojených sborů, ochraně budovatelského úsilí pracujících i osobních práv jednotlivců. Za tímto účelem měla vojenská prokuratura vyvíjet jednotlivé druhy dozoru nad zachováváním zákonnosti i výchovnou činnost. Společným znakem všech jejích metod a forem práce měl být boj proti blíže nespécifikované kriminalitě a mimořádným událostem v československých ozbrojených silách a sborech.²⁰⁸ Po nastínění některých obecných otázek se však vraťme k chronologickému výkladu.

4.2.3 Vojenská prokuratura a další orgány v procesu vyšetřování v letech 1950 - 1956

Nově koncipovaná procesní oprávnění vojenské prokuratury socialistického typu upravoval trestní řád z roku 1950.²⁰⁹ I v trestním procesu měl vojenský prokurátor jako orgán státu činný v trestním řízení usilovat o udržení bojeschopnosti ozbrojených sil, jejich kázně, autority velitelské pravomoci a to z hlediska zajištění bezpečnosti republiky. Kodex trestního procesu stanovil pravomoc státního prokurátora v oblasti politické delikvence i na osoby

anebo po nadcházejícím sjezdu KSČ. Na návrzích, ale i na programu, se dále pracovalo. Nový pracovník odboru bezpečnostní politiky, mladý právník, který byl vedoucím odboru bezpečnostní politiky za odvolaného důstojníka ministerstva vnitra, projednával naše návrhy s některými činiteli ministerstva vnitra. Vrátil se rozladěný. Bylo mu totiž řečeno, že je „blbec“ a Hegenbart, že je „zločinec“.

207 PICHLER, Alois. Obecná východiska trestní politiky v ozbrojených silách. In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury č. 5/1982, Praha 1982. str. 35 až 36.

208 Generálmajor doc. JUDr. KOLLÁR, CSc., Ján, náměstek generálního prokurátora ČSSR, hlavní vojenský prokurátor. Vojenská prokuratura a upevňování kázně a pořádku v čs. ozbrojených silách a sborech, Praha 1985, str. 157. In Československá kriminalistika, ročník XVIII/1985, str. 156 a násl.

209 Zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

podléhající vojenské soudní pravomoci a to i mimo dobu branné pohotovosti státu. Vojenská oddělení státního soudu a státní prokuratury pracovala do konce roku 1952. V řízení o trestných činech, o nichž konal řízení státní soud, pokračoval od 1. ledna 1953 na základě původní žaloby ten vyšší vojenský soud, u nějž byl činný vojenský prokurátor příslušný konat přípravné řízení.²¹⁰ Na úseku vojenského soudnictví figuroval v trestním řízení v prokurátorské pozici nižší, vyšší a nejvyšší vojenský prokurátor. Procesní úpravu sledovala i organizační úprava, kdy v letech 1950 až 1957 pod nejvyšším vojenským prokurátorem pracovali vyšší vojenští prokurátoři v Praze, Brně a Bratislavě a pod nimi zpočátku jedenáct nižších vojenských prokurátorů. Do začátku měsíce dubna 1952 došlo k redukci na dva vyšší vojenské prokurátory v Praze a Trenčíně spolu s rozšířením počtu nižších vojenských prokurátorů na patnáct, přičemž změny nebyly ukončeny a docházelo k dalšímu organizačnímu vývoji. V platnosti zůstala pyramida jedné hlavní, dvou vyšších a většího množství nižších vojenských prokuratur, přičemž od 1. ledna 1957 se nižší vojenští prokurátoři začali označovat jako obvodoví prokurátoři.²¹¹ V rámci přípravného řízení konal vojenský prokurátor vyšetřování za podmínky, že věc nebyla doposud dostatečně vysvětlena. Funkce vyšetřujícího soudce de iure zanikla. Ohledně trestných činů příslušníků ozbrojených sborů v činné službě se mohlo konat i tzv. vyhledávání, které vedl jejich představený či jím pověřený orgán. Za tímto účelem byly tyto orgány oprávněny předvolat a vyslechnout každého, jenž mohl sloužit jako relevantní informační zdroj k objasnění věci. V případě nemožnosti zakročení tato oprávnění připadala místnímu veliteli nejbližšímu místu činu či pobytu obviněné vojenské osoby.²¹²

Procesní úpravu reflektovala i služební pomůcka československé armády Pom-práv-1, která vznikla jako vnitřní předpis na MNO v Praze v roce 1953. Základním posláním instituce vyhledavatelů v armádě se stalo zjišťovat a vyšetřovat trestné činy vojáků v činné službě a spolupracovat v trestním řízení s vojenským prokurátorem. Pomůcka upřesňovala zejména poměr vyhledavatelů k veliteli a vojenskému prokurátorovi spolu s obsahem a formou jejich činnosti.²¹³ Upravoval se zde zejména postup při podávání trestních oznámení. Na vojáky je podával velitel vojskového tělesa, na zástupce velitele vojskového tělesa a na náčelníka štábu vojskového tělesa mohl trestní oznámení podat jen velitel divize nebo vyšší velitel a na velitele vojskového tělesa pouze velitel okruhu se souhlasem ministra národní obrany.

210 Čl. II odst. 1 zákona ze dne 30. října 1952, kterým se mění a doplňuje trestní řád č. 67/1952 Sb.

211 Pplk. v. v. JUDr. MLČOCH, Zdeněk. Vývoj organizace vojenských prokuratur, str. 72. In Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury 1988/2, Praha 1988. str. 63 až 78.

212 Ust. § 76 zákona ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

213 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 4924. Směrnice pro vyhledavatele, MNO Praha 1953. str. 7.

Vojáci v činné službě činili trestní oznámení u svého nejbližšího představeného a směřovalo-li trestní oznámení proti němu, podali oznámení u jeho nejbližšího představeného. O ústním trestním oznámení se sepisoval protokol. Stručný protokol sepisoval vyhledavatel také o výsleších podezřelého, svědků a o domovní a osobní prohlídce u vojáků v činné službě. Věc odnímal (jako zajišťovací úkon) orgán vyhledávání vojákovi v činné službě proti písemnému potvrzení. Vyhledavatel mohl též nařídít zadržení různých poštovních zásilek pocházejících od obviněného či pro něj určených a to u podniku zabezpečujícího tuto přepravu. O tomto úkonu byl povinen informovat telegraficky či telefonicky nejbližšího nižšího vojenského prokurátora. Praxe však nabyla jednoznačnou podobu – vojenský prokurátor vyšetřování osobně nevykonával a obě formy přípravného řízení (vyhledávání, vyšetřování) realizovaly volně orgány národní bezpečnosti, respektive orgány velitelské, přičemž vyhledávání i vyšetřování spadalo v jeden celek. Dominantní roli zde tedy v letech 1950 až 1956 hrály vyšetřující orgány vojenských zpravodajských orgánů a vojenské kontrarozvědky tak, jak bylo popsáno výše. Jisté posuny přinesla nová právní úprava.

4.2.4 Vyšetřování a nový trestní řád z roku 1957

Postavení orgánů vojenské prokuratury při vyšetřování protistátní trestné činnosti vojáků v činné službě se modifikovalo po 1. lednu 1957, kdy vstoupil v účinnost nový trestní řád.²¹⁴ Především byla tímto dnem zřízena funkce vyšetřovatelů vojenské prokuratury, přičemž k jejich ustanovení došlo z řad vojenských prokurátorů.²¹⁵ Jejich jediným úkolem se stalo právě vyšetřování trestných činů. Práce vyšetřovatelů prokuratury podléhala prověrce ze strany příslušného vojenského prokurátora a to i z hlediska další perspektivy provádění chybějících vyšetřovacích úkonů.²¹⁶ Pro stanovení podílu vojenské prokuratury na vyšetřování protistátní trestné činnosti příslušníků československé armády měl klíčový význam § 172 trestního řádu z roku 1956. Pokud vycházíme ze znění tohoto zákonného ustanovení a z interního předpisu Hlavní vojenské prokuratury určeného pro vyšetřovatele ozbrojených sil,²¹⁷ přicházeli jako vyšetřující orgány v úvahu vyšetřovatelé vojenské prokuratury, vyšetřovatelé VKR, velitelé nebo vyšetřovatelé ozbrojených sil a konečně i vyšetřovatelé Veřejné bezpečnosti (VB). Vyšetřovatelé vojenské prokuratury se na tomto

214 Zákon ze dne 19. prosince 1956 o trestní řízení soudním (trestní řád) č. 64/1956 Sb.

215 Plukovník doc. JUDr. KIESEWETTER, Zbyněk, náměstek generálního prokurátora ČSSR – hlavní vojenský prokurátor. Kriminálnístika v podmínkách vojenské prokuratury, Praha 1971, str. 186. In Československá kriminalistika, ročník IV/1971, str. 186 až 192.

216 NOVÁK, Karel. Dozor vojenského prokurátora nad vyšetřováním prováděným vyšetřovateli vojenské prokuratury. In Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním č. 9, Praha 1961. str. 32.

217 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 4923. Příručka pro vyšetřovatele ozbrojených sil, Generální prokuratura – Hlavní vojenská prokuratura, Praha 1958. str. 8 až 9.

procesu prakticky nepodíleli, protože vyšetřovali sice trestné činy, jejichž horní hranice převyšovala 1 rok, ale neprováděli vyšetřování závažných trestných činů dle I. hlavy trestního zákona z roku 1950 (trestné činy proti republice jako velezrada, vyzvědačství, teror, záškodnictví, sabotáž a dobovou definicí další těžké protistátní trestné činy). Naopak vyšetřování těchto trestných činů konali vyšetřovatelé VKR. Překvapivě vyšetřovatelé ozbrojených sil mohli konat vyšetřování trestných činů proti republice v případě, že hrozící horní hranice trestu odnětí svobody nepřevyšovala 1 rok. Konkrétně se mohlo jednat o skutkové podstaty následujících trestných činů: ohrožení státního tajemství (ust. § 92 tr. z.), snižování vážnosti prezidenta republiky (ust. § 110 odst. 1 tr. z.), ohrožení hospodářského a služebního tajemství (ust. § 113 tr. z.), ohrožení hospodářského a služebního tajemství (ust. § 114 odst. 1 tr. z.), útoky proti skupinám obyvatelů (ust. § 119 tr. z.), hanobení republiky (ust. § 124 odst. 1 tr. z.), hanobení národa a rasy (ust. § 126 tr. z.) a šíření poplašné zprávy (ust. § 127 tr. z.).²¹⁸ Pomineme-li za této situace pouze fakultativní osobní příslušnost vyšetřovatelů VB, soustředil se proces vyšetřování protistátních trestných činů vojenských osob do rukou vyšetřovatelů VKR, kteří sice na základě již uvedeného měli v rezortu vnitra právně nevyjasněné postavení, nicméně byli reálně složkou StB jako politické policie. Vyšetřovali totiž trestné činy proti republice a na základě zákona na ochranu míru, pokud za ně zákon ukládal trest smrti či odnětí svobody nejméně pět let a dále výlučně trestné činy podvracení republiky, teroru, záškodnictví, sabotáže a trestné činy s nimi související.

Vojenská prokuratura měla za této situace v oboru protistátní trestné činnosti a jejího vyšetřování poměrně slabé postavení a to navíc velmi zprostředkované. Tak například způsob určování vyšetřovatelů ozbrojených sil upravoval rozkaz ministra národní obrany č. 6 z roku 1957 a to tak, že velitelé ustanovili u svých útvarů dva až čtyři nejschopnější podřízené důstojníky jako vyšetřovatele a jejich seznam zaslal do třech dnů po uveřejnění ve svém rozkaze příslušnému vojenskému prokurátorovi. Přípravné řízení se dle procesní úpravy z roku 1956 formalizovalo a přibylo zde více záruk pro zachování zákonnosti v jeho průběhu. Vyšetřování se zahajovalo usnesením, probíhalo v rozsahu přesně stanovených zákonných lhůt pro jeho skončení a obohatil jej institut seznámení obviněného s jeho výsledky za účasti obhájce. Provedení vyšetřování vyšetřovateli vojenské prokuratury se na rozdíl od situace v civilní části prokuratury poměrně prosadilo, avšak z hlediska vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob si dominantní postavení podrželi vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky jako orgánu ministerstva vnitra, které KSČ chápala jako svou mocenskou oporu. Organizace vojenské prokuratury procházela dalšími

218 Tamtéž, str. 83.

strukturálními změnami i v souvislosti se zrušením velitelství 1. vojenského okruhu a vytvořením velitelství 1. a 4. armády dnem 15. července 1958. U sídel vyšších vojenských soudů v Praze, Táboře a Trenčíně vznikly vyšší vojenské prokuratury a pod nimi opět obvodové prokuratury. Spolu s redislokací celků armády se struktura vojenských prokuratur dále měnila a po roce 1960 vznikly další Vyšší vojenské prokuratury u příslušných vojenských soudů v Příbrami a Hradci Králové.²¹⁹

4.2.5 Vyšetřování v kompetenci vojenské prokuratury a v armádě po roce 1961

K další úpravě vyšetřování protistátní delikvence vojáků v činné službě došlo v souvislosti s vydáním nového trestního řádu s nabytím účinnosti od 1. ledna 1962.²²⁰ Právní úprava zůstala zhruba obdobná, kdy k orgánům povolaným konat vyšetřování patřili vyšetřovatelé (vojenské) prokuratury, vyšetřovatelé ministerstva vnitra (vojenské kontrarozvědky) a u trestných činů osob podléhajících velitelské pravomoci s horní hranicí odnětí svobody nepřesahující jeden rok velitelé a jimi pověřené orgány v případě, že pachatelé byly vojenské osoby. Procesní úpravu na zákonné úrovni přirozeně odrážela i nová Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě podepsaná ministrem národní obrany dne 19. června 1962.²²¹ Tento interní předpis samozřejmě reflektoval i zásadní změnu v oblasti trestního práva hmotného, protože od začátku roku 1962 vstoupil v účinnost i nový trestní zákon.²²² Při analýze dopadu hmotně-právní i procesní úpravy lze konstatovat, že vyšetřovatelé vojenské prokuratury i velitelské vyšetřovací orgány nehrály v procesu vyšetřování politické delikvence žádnou významnou roli. Vyšetřovatelé vojenské prokuratury vyšetřovali trestné činy osob podléhajících pravomoci vojenských soudů, na něž zákon stanovil horní hranici odnětí svobody vyšší než jeden rok, objasňovali sebevraždy, pokusy sebevražd a jiných násilných smrtí vojáků a vyšetřovali tehdy, kdy trestným činem vojenské osoby byla způsobena smrt člověka. Velitelské vyšetřovací orgány neměly žádnou kompetenci k vyšetřování trestných činů proti republice dle první hlavy trestního zákona.²²³ Zcela určující pozici zde zastávali vyšetřovatelé Státní bezpečnosti včetně vyšetřovatelů VKR. V problematice vyšetřování se významně promítla změna legislativní úpravy vydáním

219 MINAŘÍK, Pavel – DUBÁNEK, Martin. Historie vojenských justičních orgánů 1945 – 1993, Praha 2008. str. 156 až 157 In Ročenka 2007, Vojenský historický archiv.

220 Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.

221 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 2068. Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1962.

222 Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

223 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 2068. Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1962. Příloha 1 – Trestné činy, které mohou vyšetřovat velitelské vyšetřovací orgány, str. 23 až 24.

zákonu novelizujícího trestní řád z roku 1965,²²⁴ který opět rozštěpil úpravu přípravného řízení trestního na dvě formy – vyhledávání a vyšetřování. Pro prokurátora, vyšetřovatele i orgán vyhledávání byl navíc detailněji upraven i postup před zahájením trestního stíhání. Na novou zákonnou úpravu opět reagovalo s mírným zpožděním MNO vydáním vlastního interního předpisu, jenž promítl úpravu vyšší právní síly do rezortních podmínek.²²⁵ Velitelé a orgány jimi pověřené konali vyhledávání o skutkově jednoduchých trestných činech, které nevyžadovaly k objasnění rozsáhlé a náročné úkony a z hlediska právního posouzení nepatřily k příliš složitým. Mezi takovými delikty s horní výměrou trestní sazby nepřevyšující jeden rok a dále uvedených v ust. § 294 tr. zákona (některé trestné činy proti brannosti a trestné činy vojenské, s nimiž mohlo být naloženo v kázeňském řízení) se nevyskytoval žádný trestný čin proti republice.²²⁶ I po novele trestního řádu z roku 1965 zůstala kompetence vyšetřovatelů vojenské prokuratury téměř shodná s předcházející úpravou a tito neměli žádnou pravomoc k vyšetřování zejména trestných činů proti republice. Výlučnost vyšetřovatelů VKR pro vyšetřování tohoto druhu trestné činnosti zůstala nezměněna.

Z hlediska činnosti vojenské prokuratury v procesu vyšetřování již až do konce roku 1989 nedošlo k žádným změnám v rozsahu její kompetence a používání procesních pravomocí. V návaznosti na organizační a dislokační změny v rozmístění jednotlivých součástí ČSLA však docházelo též ke změnám v organizaci příslušných vojenských prokuratur. Za jistý mezník lze v tomto ohledu považovat rok 1966. Správa vojenských soudů jako součást ministerstva spravedlnosti dospěla k závěru, že dosavadní rozmístění pracovníků vojenské justice neodpovídá potřebám plnění úkolů a z toho důvodu je nutné strukturu vojenských soudů a prokuratur změnit.²²⁷ Počet vyšších vojenských soudů byl opět zredukován na tři – v Příbrami, Táboře a v Trenčíně, pod nimiž pracovaly vojenské obvodové soudy. V sídlech vyšších a obvodových vojenských soudů působily vyšší a obvodové vojenské prokuratury. K drobnějším úpravám organizace došlo ještě k 1. lednu 1970, přičemž po tomto datu se struktura vojenských prokuratur ustálila. V organizační výstavbě vojenských prokuratur se definitivně ustavil princip kombinace příslušnosti teritoriální a jednotkové, jenž byl v praxi prověřen v letech 1956 až 1958. Jak vyplynulo z předchozího výkladu, v čele této soustavy stál generální vojenský prokurátor a od 1. ledna 1953 náměstek generálního prokurátora a hlavní vojenský prokurátor. Vznikem československé federace se vojenská

224 Zákon ze dne 17. června 1965, kterým se mění a doplňuje zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudní (trestní řád) č. 57/1965 Sb.

225 Správní archiv Armády ČR Olomouc, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 678. Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1965.

226 Tamtéž, str. 6 až 7.

227 TROJÁNEK, Jiří. Vojenské soudnictví 1945 – 1989, Brno 2012. str. 24.

prokuratura transformovala na federální orgán, jenž ve své kompetenci zabezpečoval nejen federální součásti ozbrojených sil ČSSR, nýbrž i ozbrojené složky budované na národním principu českém a slovenském. Zákon s účinností od 1. ledna 1970 vymezil v rámci jednotné prokuratury jmenovitě Hlavní vojenskou prokuraturu, vyšší vojenské prokuratury a vojenské obvodové prokuratury jako prvky jednotné a hierarchicky strukturované soustavy.²²⁸ Vraťme se však proti proudu času zpět do období největších nezákonností.

5. Příprava a průběh procesů, porušování zákonnosti a rehabilitace

5.1 Etapy politických procesů s vojáky

Na předchozích stránkách bylo sneseno značné množství argumentů pro závěr, že politické hledisko se při posuzování delikvence vojenských osob v různých formách uplatňovalo v celém období let 1948 až 1989. Systém politických procesů s vojáky, jehož dvojčetem se staly programově vznikající nezákonnosti, se však ve své vyostřené podobě neuplatňoval v celém analyzovaném období. V tomto ohledu je důležité najít časový rozměr tohoto systému v průsečíku různých úhlů pohledu. Autostereotypní pohled představuje hodnocení z počátku 80. let, kdy sama vojenská kontrarozvědka hodnotila třicet pět let své poválečné existence. V žádném případě si analytici této složky nepřiznávali zavedení cíleného systému kompromitace a trestního stíhání politicky nepohodlných vojáků. Připouštěli však, že do roku 1951 páchali někteří konkrétní příslušníci 5. oddělení Hlavního štábu a HISu nezákonnosti zvláště na úseku vyšetřování, za což měli být trestně stíháni a odsouzeni. V dalších letech se tento negativní trend neměl v činnosti orgánů VKR prosazovat.²²⁹ Soudobé specializované práce připomínají zejména období let 1948 až 1950, kdy orgány obranného zpravodajství prováděly vůči vojenským a civilním osobám, jednotlivcům i skupinám, rozsáhlý systém provokací a následného umělého konstruování protistátní trestné činnosti. Agenti - provokatéři byli nasazováni k obviněným i v průběhu vyšetřování a uvěznění. Nejtvrďší projevy systémové perzekuce v armádě ve formě trestní represe skončily s nástupem Alexeje Čepičky do funkce ministra národní obrany (duben 1950). I po vzniku VVZS v podřízenosti MNB však docházelo k selektivnímu používání brutálního fyzického násilí a to na popud i za účasti sovětských poradců. Pokračoval systém nezákonných odposlechů telefonických hovorů, porušování listovního tajemství, výroby

228 Zákon ze dne 18. prosince 1969, kterým se mění a doplňuje zákon č. 60/1965 Sb., o prokuratuře, č. 147/1969 Sb.

229 ABS, fond VKR. HS VKR, Přehled o vývoji vojenské kontrarozvědky, čj. 0310/17-1978, Praha 1980. str. 126.

umělých důkazů a přibyly dokonce i prostorové odposlechy v místnostech. František Hanzlík považuje za poslední vytvořený proces s vojáky případ tak zvané „Skupiny důstojníků čsl. armády“. Do skupiny patřili důstojníci a i vysoce postavení generálové z armádních struktur, osvětového a stranického aparátu. Za všechny jmenujme hrdinu II. odboje gen. Karla Klapálka. Poslední rozsudky padly v listopadu roku 1954.²³⁰

Názory mezi historiky na další průběh politických procesů v armádě se různí. Patrný je v tomto následujícím období posun od ryze vykonstruovaných obvinění z protistátní činnosti k přístupu, kdy se vojenské bezpečnostní a justiční orgány pokoušely využívat obecně kriminálního jednání k politické perzekuci. Zde je typickým příkladem trestní stíhání Hrdiny SSSR, pozdějšího generála Richarda Tesaříka (1915 – 1967).²³¹ Ten byl vazebně stíhán a vyšetřován od prosince 1953 do srpna 1954 za rozhodující úlohy orgánů VVZS, VKR a vojenské prokuratury. Tesařík sice z nedbalosti zavinil dopravní nehodu, zranil při ní chodce a ztratil utajovanou dokumentaci. Nicméně, obvinění z ublížení na zdraví z nedbalosti, neposkytnutí pomoci a ohrožení státního tajemství byla do značné míry účelová. Buď se na tyto trestné činy vztahovala prezidentská amnestie, nebo za ně nebyl ve finále odsouzen. Neúspěšné úsilí vojenské kontrarozvědky prokázat Hrdinovi SSSR protistátní činnost se zakládalo na mezerách v jeho osobním životě a poněkud výstředním životním stylu. Pravým cílem Tesaříkova vyšetřování se zřejmě stala jeho kritika ministra národní obrany Alexeje Čepičky, tedy střet s tehdejší mocí. Autor práce se dále bude v případové studii o zběhnutí do ciziny věnovat kauze vojínů Vladimíra Cagáška a Aloise Porteše, kteří se při útěku z aktivní služby u vojenského útvaru dopustili vraždy a byli popraveni v Praze dne 9. srpna 1966. Přesto jsou považováni za poslední vojenské osoby popravené v poválečném Československu v procesu s politickým pozadím.²³² I v jejich případě však nelze přesně vymezit hranici mezi obecnou a politickou delikvencí, přičemž první může posloužit jako prostředek k realizaci druhé.

Stíhání za politicky podmíněnou trestnou činnost se samozřejmě vojákům nevyhýbalo ani v období normalizace. Za instruktivní příklad může sloužit odsouzení pplk. PhDr. Jiřího Sedláka, CSc. Jednalo se o učitele Vojenské akademie Antonína Zápotockého v Brně. V dubnu 1969 prováděl přednášku na Krajské prokuratuře v Brně a vystupoval též na schůzi uliční organizace KSČ v Ivanovicích na Hané. Pod dojmem

230 HANZLÍK, František. Diskriminace a perzekuce vojáků v Československu v letech 1945 – 1955, Praha 2015, str. 97.

231 K tomu blíže HANZLÍK, František. Utajená vazba Hrdiny SSSR. Životní osudy Richarda Tesaříka v období pounorových perzekucí v armádě 1948 – 1954. Securitas Imperii I, 2017.

232 PEJČOCH, Ivo. Vojáci na popravišti. Vojenské osoby, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 – 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984, Cheb 2011, str. 29.

srpnové okupace z roku 1968 vyjadřoval veřejně pochybnosti o spojenectví s SSSR, o hegemonii dělnické třídy ve státě nebo zpochybňoval historický význam Února 1948. Dále se kriticky vyjadřoval k osobě Klementa Gottwalda, nastupující normalizační nomenklatuře KSČ a stejně hodnotil i osoby J. V. Stalina, L. Břežněva a celkově odmítl vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Osobní statečnost nezůstala bez odezvy a 10. prosince 1971 se v Brně konalo veřejné hlavní líčení senátu Vyššího vojenského soudu Tábor, kterým byl pplk. Sedlák odsouzen nepodmíněně na 10 měsíců odnětí svobody a zařazen k výkonu trestu v rámci první nápravně-výchovné skupiny.²³³ Naplnit měl skutkové podstaty trestných činů hanobení republiky a jejího představitele (§ 102 až 103 tr. zákona) a hanobení státu světové socialistické soustavy a jejího představitele (§ 104 tr. zákona). Z výše uvedeného se podává, že procesy s vojáky za jejich domnělou či skutečnou protistátní činnost měly masovou povahu nezákonného systému zejména v období, kdy jejich vyšetřování prováděly zpravodajské orgány v gesci ministra obrany, respektive MNO a podílely se na něm zejména vojenské složky státní prokuratury a státního soudu, byť ne výlučně. Definitivně v polovině 50. let, i v souvislosti s první vlnou stranických rehabilitací, tento systém zaniká. Politizace delikvence vojenských osob byla samozřejmě často všudypřítomná. Nicméně, týkala se vždy jednotlivých vyšetřovaných kauz. Tento proces samozřejmě ovlivňovala jednotná linie trestní politiky, kterou však nelze ztotožňovat s propracovaným systémem nezákonností tak, jak se uplatňoval nejvíce v letech 1948 až 1951. A právě na analýzu tohoto dramatického období se soustředí další výklad.

5.2 Typický průběh vyšetřování a podání obžaloby

Předsoudní stadium začalo obvykle zatčením podezřelého vojáka členy pátracího oddělení obranného zpravodajství (5. oddělení HŠ, HISu). Zatčení poté vypovídali a na základě informací z výslechů a shromáždění věcných důkazů z domovních prohlídek vypracovaly vyšetřující orgány trestní oznámení, jež se stalo podkladem pro následné soudní jednání. V případě, že při soudním projednávání věci vinna obžalovaných nebyla dostatečně prokázána či důkazně podložena, vstupovali do hry právníci, kteří v rámci obranného zpravodajství působili jakou soudní znalci. V případě rozporů či důkazní nouze mělo jejich odborné vyjádření rozhodující váhu. Se vznikem instituce státního soudu a státní prokuratury byla vrchním vojenským prokuraturám a vrchním vojenským soudům odňata kompetence soudit nejtěžší případy protistátní delikvence. Ke službě u státního soudu a státní prokuratury byli přechodně dle ust. § 4 a 13 zákona o státním soudu²³⁴ přidělováni vojenští soudci

233 PROCHÁZKA, Stanislav – NOVOTNÍK, Jiří. Vzpomínka po 40 letech, Brno 2009. str. 57 – 58.

234 Zákon č. 232/1948 Sb. ze dne 6. října 1948 Sb., o státním soudu.

a důstojníci justiční služby. Poněkud atypicky platila pro řízení před státním soudem přiměřeně ustanovení trestního řádu z roku 1873 a nikoliv vojenského trestního řádu z roku 1912. Konkrétně se jednalo o ustanovení o procesu na úrovni krajského soudu.

Vyšetřující soudce na vojenském úseku státní prokuratury ve skutečnosti do procesu vyšetřování fakticky nezasahoval a jeho úloha obecně se stala převážně formální. Státní prokuratura však v praxi posílala věci k došetření a tak se věci často u vyšetřujících soudců hromadily. Vyšetřující soudce většinou mechanicky opakoval výsledky provedené již vojenským zpravodajci. Rozhodujícím bylo tedy trestní oznámení a připojený spisový materiál, který vznikl právě u orgánů obranného zpravodajství. Vojenská část státní prokuratury pak na jeho základě podávala obžalobu přímo ke státnímu soudu. K trestnímu oznámení se běžně přikládal doličný materiál jako zbraně, trhaviny, střelivo či dokumenty obsahující utajované informace. Z důvodu specifiky vojenské problematiky často vznikaly konflikty mezi vojenskými a civilními složkami státní prokuratury a státního soudu.

Orgány státní prokuratury a soudu projednávaly především nejtěžší případy velezrady a vyzvědačství. Dle zákona na ochranu lidovědemokratické republiky však projednával trestnou činnost vojáků také stupeň vrchního vojenského soudu a to méně závažné skutkové podstaty pobuřování, sdružování proti republice, rozšiřování nepravdivých a poplašných zpráv, vyzrazení státního tajemství nepovolaným osobám, nedbalého uchovávání státního tajemství, urážek ústavních činitelů a podobně. Prokurátoři vrchní vojenské prokuratury v přidělených případech často kontaktovali přímo vojenské zpravodajce s žádostmi o další informace, které potřebovali k efektivnímu podání obžaloby. Cestou osobního styku se předávaly zejména údaje k morální či politické orientaci stíhaného vojáka, tedy informace zpravodajského charakteru. Do procesu vyšetřování a projednávání protistátní trestné činnosti vojáků náležel i justiční odbor MNO jako nejvyšší řídicí a správní orgán vojenské justice. Odbor měl také vystupovat jako kontrolní orgán nad vojenskými prokuraturami a vojenskými soudy. To se týkalo v první řadě trestně-právního oddělení justičního odboru, jehož součástí byla i tak zvaná trestní skupina. Skupina evidenčně sledovala a registrovala činnost vojenských justičních orgánů nebo vydávala pokyny administrativní, technické a organizační povahy. Meritorně projednávala pouze žádosti o milost. V souvislosti s reformou hmotného i procesního trestního práva v roce 1950 došlo k reorganizaci justičního odboru a jeho přeměně na Hlavní soudní správu MNO. Trestně-právní oddělení a trestní skupina zanikly a místo nich vzniklo prokurátorské a soudní oddělení.²³⁵

5.3 Administrativní výsledky v přípravném řízení a trestní oznámení

²³⁵ HANZLÍK, František – POSPÍŠIL, Jaroslav – POSPÍŠIL, Jan. Sluha dvou pánů, Vizovice 1999. str. 156.

Přípravné řízení v moderně chápaném trestním procesu obsahuje sice mnoho záruk zachování zákonnosti orgány, jež je provádějí, ale navzdory tomu svou povahou k porušování právních předpisů poskytuje dostatek příležitostí. Už jen proto, že se v něm široce obchází zásada veřejnosti trestního řízení. Pro období největších nezákonností je v tomto ohledu zásadní otázkou rozlišování tak zvaných protokolů administrativních a protokolů jako výsledek soudního projednávání věci. Administrativní výsledky zatčených vojenských osob prováděly v první řadě vyšetřující orgány složek vojenského obranného zpravodajství, v době vrcholících politických procesů v armádě příslušníci 5. oddělení HŠ. Právní podmínky tohoto úkonu nebyly zcela jasné a pro vyhodnocení jeho povahy musí být vzat v potaz úkon spočívající v samotném trestním oznámení. Lze obecně poznamenat, že administrativní výsledek sloužil jako podklad a opora pro skutečnosti uvedené ve vlastním trestním oznámení.

Instruktivní je v tomto ohledu případ majora československé armády Claudia Šatany, příslušníka 2. protifašistického odboje, který byl 7. října 1950 popraven pro obvinění ze špionáže. Dne 26. ledna téhož roku na něj náčelník 5. oddělení HŠ podal trestní oznámení vojenskému oddělení státní prokuratury v Praze. Trestní oznámení po kvalifikační stránce neobsahovalo žádné bližší údaje, tedy jakou konkrétní skutkovou podstatu zákona na ochranu lidovědemokratické republiky měl zatčený svým jednáním naplnit. Tento dokument obsahoval čtyři rubriky – osobní data, trestní činy, důvody podezření a přitěžující okolnosti. K tomu byl připojen údaj o umístění ve vazbě od 7. října 1949. Důvody oznámení spočívaly v okolnostech, dle kterých měl major Šatana v letech 1946 až 1949 oznamovat blíže neurčenému vojenskému přidělení západní země různé údaje o československé armádě tvořící předmět státního tajemství. Pouze z kontextu lze dovodit, že se jednalo o představitele USA. Dále měl přechovávat ve svém bytě až do okamžiku zatčení bez úředního povolení střelné zbraně. Přitěžovat mu měla zejména ta skutečnost, že se jednalo o vyššího důstojníka se specifickým postavením, který musel vědět o závažnosti vyzrazených údajů pro bojeschopnost armády. Za přitěžující skutečnost se považovalo jeho prohlášení z měsíce září 1949, dle něhož byl odhodlán prchnout do ciziny. Od toho plánu jej měly odrazovat pouze rodinné vazby v Československu. Z hlediska údajné špionážní činnosti bylo trestní oznámení podepřeno právě a jen o zmíněný administrativní protokol o výslechu, který vyhotovily vyšetřující orgány 5. oddělení HŠ. U vynucenosti Šatanových výpovědí není

nutné příliš pochybovat a je tudíž bez pochybností zřejmé, o jak klíčový dokument se jednalo, i když vznikl v předprocesním stadiu bez zákonného podkladu.²³⁶

Iluzi o právní nedůležitosti svých předsoudních výsledků podlehl i generál Heliodor Píka. Díky psychickému nátlaku a tendenční protokolaci vyšetřujícího soudce dr. Vaše generál Píka nakonec podsunuté formulace v protokolech podepsal s tím, že věřil v nezávislé soudní projednání. Nicméně, trestní senát Státního soudu v Praze mu k rozvedení jeho obhajoby nedal příležitost. Tak zvané administrativní výsledky svědků orgánů 5. oddělení měly obrovský význam i pro další průběh řízení. Když byl totiž Píkův spis 8. prosince 1948 předán Státní prokuratuře v Praze, bylo jasné, že vyšetřující soudce Karel Vaš v podstatě svými výsledky svědků pouze kopíroval ty administrativní protokoly o svědeckých výpovědích, které vyhotovili příslušníci 5. oddělení HŠ před podáním trestního oznámení.²³⁷ Pravdivé i nepravdivé skutečnosti zjištěné vojenskými zpravodajci tedy vojenská justice bez větších pochybností přebírala a uznávala jako relevantní podklady pro další řízení. Karel Vaš vydal v roce 2001 obsáhlé monografické pojednání, kde se pokouší obhajovat svou úlohu v Píkově případu. Po formální a právní stránce se jedná o ucelený text. Jeho autor ale zcela pomíjí mimoprávní aspekty celého případu, které však rozhodující měrou přispěly ke generálově odsouzení. Dr. Vaš argumentuje tak, že v administrativním výsledku sice Heliodor Píka vinu popíral, nicméně se do protokolu sepsaném vyšetřujícím soudcem k žalovanému jednání doznal a byl za to „po právu“ odsouzen.²³⁸ Na uvedené praxi se v podstatě nic nezměnilo ani po vzniku Hlavní správy VKR. Toho je přesným obrazem trestní oznámení, které vojenská kontrarozvědka adresovala Generální prokuratuře v Praze ve věci Josef Musil a spol. Kariéra generála Musila, Reicinova nástupce v čele 5. oddělení Hlavního štábu a náčelníka HIS, věrně vyjadřovala průběh represí a celkovou atmosféru doby. Ze strůjce politických procesů v armádě se mávnutím kouzelného proutku stala jejich obětí jako součást honu na celou rozvětvenou „bandu“ spikleneckého centra Rudolfa Slánského. Dokument ze 14. července 1953 se nikterak nezabýval právní specifikací oznamované trestné činnosti. Skupina šesti bývalých vojenských zpravodajců měla spáchat různými formami velezradu, vyzvědačství, sabotáž a vojenskou zradu. O jejich morálním profilu v souvislosti se stíháním vojáků po únorových událostech roku 1948 netřeba mít přehnané iluze. Nicméně, VKR text trestního oznámení koncipovala jako rétorické cvičení na téma třídních rozporů

236 ABS, f. Vyšetřovací spisy, vyšetřovací materiál V 5977, MNO HŠ – 5. oddělení. Věc: mjr. Claudius Šatana – trestní oznámení.

237 Rozsudek Městského soudu v Praze 56 T 7/2001 ze dne 15. června 2001, str. 16 [online], [cit. 15-4-2017]. Dostupné z: <www.policie.cz/clanek/pravomocne-rozsudky.aspx>

238 VAŠ, Karel. Moje perzekuce v právním státě aneb epochální výlet české justice do 50. let XX. století, Praha 2001. str. 56.

v poválečném světě. Stíhané zpravodajce představila jako agenty gestapa, světového imperialismu, spolupracovníků J. B. Tita a směs bývalých rakousko-uherských či buržoazních vojáků aktivně pracujících na všech frontách proti SSSR. Z hlediska sledovaného výkladu je však podstatné, že trestní oznámení se opíralo dominantně opět o výsledky stíhaných a administrativní výsledky více než pěti desítek svědků.²³⁹ K tomu dále přistupoval problém nezaujatosti znaleckého zkoumání.

5.4 K objektivitě vojenských znaleckých posudků

Důležitou částí politických procesů s vojáky se po roce 1948 stala i soudně-znalecká činnost příslušníků 5. oddělení HŠ. I když se jednalo o vojenské zpravodajce, významně svými znalostmi i manipulacemi ovlivňovali průběh soudního projednávání věcí a to za situace, kdy se objevili sporné body. Ty totiž mohly narušit koncepci procesu. Většinou se jednalo o osoby s právnickým vzděláním, které se soustředily na proces shromažďování důkazů a na kompletaci podkladů pro trestní oznámení. Do jejich kompetence spadalo například posuzování dokumentů nalezených při domovních prohlídkách u zatčených vojenských osob a to především z hlediska jejich utajování. Instrukce znalců měla přibližně stejný obsah, jako je tomu v dnešní struktuře trestního řízení. Přibírali se do maximálního počtu dvou v případě, že skutkové okolnosti případu vyžadovaly zvláštní odborné znalosti. Znalci nesměli být vyslýcháni jako svědci, nesměli být členy soudu a jejich odborné vyjádření mělo ve formální rovině podobu standardního důkazního prostředku. Volba znalců příslušela v první řadě vyšetřujícímu soudci a v trestním řízení s vojenskými osobami se preferovalo přizvání znalců v postavení vojáků. Nadřízený takových znalců mohl odepřít jejich povolání k případu, pokud tato okolnost ohrožovala zájem jejich služby. Do rukou vyšetřujícího soudce poté znalci skládali přísahu a mělo jim být umožněno pracovat se soudním spisem.

Takto právně bezvadně vymezovala postavení vlastních příslušníků ve znalecké činnosti publikace 5. oddělení HŠ z roku 1949, která komplexně řešila stíhání vojenských osob ve své kompetenci.²⁴⁰ 5. oddělení HŠ se pro své potřeby pokoušelo obecná ustanovení právních předpisů modifikovat tak, aby byla účinně použitelná (respektive zneužitelná) pro potřeby stíhání protistátní činnosti. Za tímto účelem vydalo vlastní nedatovanou prozatímní směrnici pro vojenské znalecké posudky, jejíž původ lze nepřímou cestou určit do roku 1946.²⁴¹ Samozřejmě se jednalo o tajný dokument, který ve své podstatě formuloval zvláštní

239 ABS, f. Vyšetřovací spisy, vyšetřovací materiál V 2457. Musil Josef a spol. Seznam svědků. str. 32 – 35.

240 ABS, prozatímní fond 302, inv. č. 302-539-10. Stíhání vojenských osob a součinnost orgánů OZ, MNO – 5. oddělení HŠ, čj. 23 294 Dův. – hl. št. 5. odděl. 1949, Praha 1949. str. 41 až 42.

241 ABS, prozatímní fond 302, inv. č. 302-541-2. Prozatímní směrnice pro vojenské znalecké posudky, MNO – 5. oddělení HŠ, evidenční číslo 49, tajné, 140 stran, nedatováno.

požadavky na „zpravodajský posudek“ v případech vyzvědačství, záškodnictví, sabotáží či jiných případů narušujících obranyschopnost státu. V těchto věcech měly podle zmíněné směrnice vystupovat jako nejerudovanější odborníci právě důstojníci obranného zpravodajství. Jejich znalecké posudky mohly mít podobu ústní či písemnou a být, jak už bylo naznačeno, určeny různým procesním subjektům – veřejnému žalobci, vyšetřujícími soudci či přímo soudu. Znalecké posudky z oboru vojenského zpravodajství v sobě skrývaly jistou možnost zneužití tím, že ve spisu byly vedeny jako důvěrné, respektive tajné. Po skončení vyhledávání do něj mohla stíhána vojenská osoba nahlédnout a z toho důvodu se nedoporučovalo do posudku uvádět citlivé tajné informace, jež by mohly být vyzrazeny ke škodě obrany státu. To samozřejmě znalci – zpravodajci umožňovalo vyvozovat žádoucí závěry bez úplného odůvodnění v textu posudku. Písemný znalecký posudek v oboru vojenského zpravodajství se standardně členil na pět částí – úvod, všeobecnou část, konkrétní část, rozbor prozrazených dokumentů a určení škody. U složitějších případů se doporučovalo ustanovovat zásadně dva znalce. Jednoho zpravodajce a druhého vojenského specialistu (například v oboru zbrojní služby, vojenských vynálezů apod.).

Za nejdůležitější část posudku se považovala závěrečná část z hlediska určení či ocenění výše škody. Zde bylo řešeno zcela základní dilema, co je vůbec v oboru protistátní vojenské delikvence pod pojmem škoda chápáno.²⁴² Diskuze o důležitosti výše škody pro právní kvalifikaci případu se přímo vázala na otázku aplikace konkrétních skutkových podstat.

Za klíčové se v tomto ohledu považovalo ustanovení o vojenské zradě dle § 6 zákona na ochranu republiky z roku 1923 a ustanovení § 272 vojenského trestního zákona z roku 1855 o nešetření služebních předpisů. Zmíněné skutkové podstaty se již staly předmětem předcházejícího výkladu. V případě vojenské zrady zastávali právníci 5. oddělení HŠ to stanovisko, že výše škody nemá vliv pro kvalifikaci jednání a určení výše trestní sazby a promítala se do celkového právního hodnocení pouze jako všeobecná přitěžující okolnost. To naopak neplatilo v případě ztráty vojenských spisů dle § 272 vojenského trestního zákona. Tento rozdíl, dle současné trestní terminologie, spočíval ve své podstatě v rozdílu mezi ohrožovacím deliktem, pro jehož dokonání stačí navození reálného nebezpečí či ohrožení právem chráněného zájmu, a deliktem, jehož zákonným znakem se stalo způsobení reálné újmy či škody. Ocenění vzniklé škody představovalo pro znalce snad největší problém a to zvláště v případě vyzvědačství páchaného vojáky. Trestní spisy totiž často po předložení znalci neobsahovaly konkrétní indicie, že utajované skutečnosti skutečně byly vyzrazeny. Jindy zase

242 Tamtéž, podrobný výklad na str. 108 až 121.

situace v zavedeném vyhledávání sice směřovala k prokázání toho, že utajované skutečnosti byly cizí moci vyzrazeny, nepodařilo se však zjistit, o jaké utajované věci konkrétně šlo. Někdy se zase podařilo prokázat pouze vyzrazení informací z veřejných zdrojů, jinde zase jejich vyzrazení nikoli cizímu státu, ale pouze jisté zájmové či politické organizaci. Velmi důležitým se stala též kvalifikace uniklých skutečností na vojenské, politické či hospodářské. Vojenští znalci ani vojenská justice se neshodli v základním východisku, zda škodu lze chápat pouze ve smyslu materiálním či škodou je i ohrožení abstraktně chápaných zájmů obranyschopnosti republiky jako právního statku. V době míru vojenské soudy zastávaly to stanovisko, že škodu představují výlohy a náklady, jež je nutné vojenské správě zaplatit, aby ztracené či vyzrazené věci mohly být nahrazeny. Tento ve své podstatě zcela absurdní závěr odmítl velmi záhy i Nejvyšší vojenský soud v rozsudku čj. P 276/26/11 ze dne 14. května 1927. Škodou dle tohoto rozhodnutí není pouze škoda na majetku vyjádřitelná v penězích, nýbrž i poškození jiných právních statků, například a v neposlední řadě vojenské bezpečnosti státu nebo zájmu vojenské služby. V opačném případě by byla těžko dovoditelná trestní odpovědnost například v případě vyzrazení informací ohledně mobilizačních příprav nepřátelskému státu či organizaci. Stanovisko vojenských zpravodajců v roce 1946 se tedy ustálilo na tom, že vojenský znalec hodnotí nejdříve škodu vojenskou, tedy z hlediska zájmů obrany země, a až poté škodu majetkovou vzniklou státu, armádě nebo potažmo vojenské správě.

Jak ve skutečnosti vznikaly vojenské znalecké posudky v režii 5. oddělení HŠ objasnil ve své výpovědi z května roku 1950 bývalý právník této složky a to v rámci první vlny odhalování nezákonností. Ilustrativní byla například praxe vojenského znalce mjr. Štěpána Pecky, který působil jako znalec u vojenských i civilních senátů státního soudu. Ten nešetřil citlivost projednávané věci a o každém podaném posudku referoval náčelníkovi 5. oddělení HŠ přímo krátkou cestou. Vojenské znalecké posudky se většinou vyhotovovaly až v průběhu samotného soudního přelíčení konkrétní protistátní věci. Postupovalo se vždy dle konkrétní šablony, kdy úvod o mezinárodně-politické situaci a metodách práce nepřátelských zpravodajských služeb se stále opakoval a konkrétní údaje se doplňovaly až poté dle spisu. Mjr. Pecka při vykládání rozsahu vyzrazených tajných informací kopíroval praxi státního soudu, kdy za tajnou se považovala i informace o počtu obyvatel určitého města. Pokud se tento počet srovnával se staršími demografickými údaji, mohlo se například v nepřátelské cizině při růstu počtu obyvatel usuzovat na míru růstu průmyslové výroby. Nelze to označit jinak, než za extenzivní a kriminalizující přístup. U státního soudu se vyvinula praxe, kdy znalec přes podání písemného posudku byl zván k poradě senátu před vynesením rozsudku

tak, aby podtrhl protistátnost a nebezpečnost jednání obviněného. Došlo též na přímé přizvání právního experta k těmto poradám, kdy ten zdůrazňoval zájem 5. oddělení HŠ na ochraně státního tajemství SSSR.²⁴³ Později pplk. Pecka upozorňoval náčelníka HIS gen. Musila, aby k trestním oznámením připojovaly výslechové orgány dokumenty skutečně utajované, protože zejména u písemnosti již neplatných měl při soudním jednání obrovské problémy vyložit, že tyto dokumenty jsou skutečně tajné.²⁴⁴ Demonstrativní příkladem toho, jakou roli v procesech s vojáky měly znalecké posudky, opět demonstruje případ odsouzení gen. Heliadora Píky. V jeho věci vznikl tzv. „Zadinův znalecký posudek“ s tím účelem, aby byl Píka odsouzen k absolutnímu trestu. Na účel tohoto důkazního prostředku ukazuje i fakt, že plk. Karel Zadina se v roce 1968, tedy v období revize nezákonností a počínajících soudních rehabilitací, zastřelil.²⁴⁵ Jeho znalecký posudek sehrál v trestním řízení klíčovou roli, což bylo vyjádřeno i v odsuzujícím rozsudku, jenž tvrdil, že znalecký posudek byl široce a logicky zdůvodněn. Zabýval se důkladně podrobnostmi, které vyšly během hlavního líčení najevo. Soud uznal znalecký posudek za perfektní a zohlednil jej jako základní podklad pro konstrukci Píkova trestu smrti.²⁴⁶ Neprávo se však nestalo právem ani za situace, když formálně jako spravedlnost sama působilo. Důkaz z takového posudku vyvozený nemohl být objektivně správný. Všechny zmíněné skutečnosti v souhrnu již otevíraly cestu k otevřenému porušování zákonnosti.

5.5 Nezákonnosti, násilí, provokace a vynucená doznání

Dne 29. srpna 1951 podepsal náčelník Hlavní soudní správy MNO plk. práv. dr. Jaroslav Kokeš zvláštní zprávu pro ministra národní obrany. Tento dokument shrnoval šetření proti některým příslušníkům bývalé HIS. Ohledně nezákonností Reicinovy složky vzniklo v průběhu tažení proti Rudolfovi Slánskému mnoho oficiálních písemností, ale málokterý z nich na tak malé a zároveň koncentrované ploše vyjadřuje přesvědčivě brutální podstatu celého systému. Bývalí příslušníci OBZ, 5. oddělení HŠ a HIS připravovali za účelem odklizení nepohodlných osob justiční vraždy, na základě jejich vyšetřovacích metod spáchalo několik vyšetřovaných osob sebevraždu a páchali další trestnou činnost, přičemž představitelé vojenské justice, jinak právníci v uniformách, jejich činnost kryli. Výslovně jsou zde uváděna jména doktorů Vaše, Viesky, Tichého a Vaňka. Vyšetřování Nižší

243 VHA, fond MNO, inv. č. 1670, sign. 11/4, karton 453, čj. 00317 – DS/53. Poznatzky býv. právníka 5.odděl. hl. štábu. Vyjádření, str. 3 až 4.

244 HANZLÍK, František. Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc. 1945 – 1950, Praha 2003. str. 222.

245 Rozsudek Městského soudu v Praze 56 T 7/2001 ze dne 15. června 2001, str. 9 [online], [cit. 10-05-2017]. Dostupné z: <www.policie.cz/clanek/pravomocne-rozsudky.aspx>

246 VAŠ, Karel. Moje perzekuce v právním státě aneb epochální výlet české justice do 50. let XX. století, Praha 2001. str. 49 až 50.

vojenské prokuratury v Praze odhalilo masivní porušování svěřené služební moci, zejména sadistické vyšetřovací metody. Za hlavní iniciátory zla označovala zpráva štábního kapitána Františka Pergla, který spravoval nechvalně proslulou věznicí a sadistickým týráním „připravoval“ zatčené vojáky na výslechy. Podplukovník Karel Bohata zase jako zástupce náčelníka²⁴⁷ výslechového oddělení používal soustavně při výsleších brutálního fyzického i psychického násilí. A konečně plukovník Richard Mysík vedl pátrací oddělení HIS a do dějin vojenského justice vešel jako hlavní hybatel obudného systému provokací. Ten zcela bez zábran připravoval proti vojenským osobám lživé léčky, na jejichž základě byla masa vojáků zatčena, vyšetřována a uvězněna. Agent-provokatér v rozhodném okamžiku z případu zmizel či byl jinak „vyveden“. Trestní oznámení pak věc vylíčila se zastřením provokace jako zcela samovolně vzniklý kriminální čin.²⁴⁸ Dotčená jména, osoby i hlavní okruhy jejich nezákonné činnosti poslouží jako vodítko pro následující výklad. Jen pořadí povede od provokací, přes nezákonné věznění až po brutálně prováděné výslechy tak, aby sledovalo časovou posloupnost přípravného řízení před podáním trestního oznámení.

Nejvíce provokací vůči vojenským či civilním osobám provedli Reicinovi a Musilovi zpravodajci zhruba v letech 1948 až 1950, kdy jejich počet rostl v řádu do desítek akcí. Prvním způsobem provokace se stalo doručování zfalšovaných poštovních zásilek vybraným vojákům od jejich kolegů, kteří již uprchli z republiky i armády do západních a tudíž nepřátelských kapitalistických zemí. Adresát buď doručení zásilky od orgánů 5. oddělení HŠ oznámil tímž orgánům nebo tak neučinil. V negativním případě nastal zástupný důvod pro zatčení a vyšetřování, respektive kompromitaci a získání ke spolupráci. Dalším „osvědčeným“ postupem se stalo přímé zatčení daného vojáka či skupiny, přičemž při domovních prohlídkách vojenští zpravodajci podstrčili do prohlížených prostor uměle vyrobené protistátní tiskoviny, letáky či úřední spisy utajovaného charakteru, které bylo zakázáno v soukromém obydlí přechovávat. Nejpropracovanějším stupněm provokací se stalo organizování protistátních odbojových skupin, kdy agent-provokatér kolem sebe vytvořil umělou ilegální skupinu z vojenských či civilních osob za účelem protirežimních akcí, které se buď neuskutečnily, nebo pouze částečně a řízeně. Nejznámější takovou akcí byla Musilova konstrukce pod krycím označením „Boží mlýny“.

Pod vedením náčelníka pátrací skupiny plk. Richarda Mysíka zase pracoval agent pplk. Josef Hruška, který pronikl do již existující skupiny „Pravda zvítězí“ (dále jen „PZ“)

247 BÁRTOVÁ, Markéta. Ludvík Souček, přednosta výslechové skupiny 5. oddělení Hlavního štábu MNO v letech 1949 – 1951. str. 115. In Sborník Archivu bezpečnostních složek. Praha: Archiv bezpečnostních složek, 2016. str. 109 – 134.

248 VHA, fond dr. Alexej Čepička, karton 32, a. j. 216 – MNO, HIS, OBZ. Zpráva o šetření proti některým příslušníkům býv. HIS, čj. 002034 HSS, str. 1 až 2.

a začlenil do ní maximum vojenských osob. Plk. Hruška, důstojník z povolání ve výslužbě, působil od roku 1947 jako vázaný spolupracovník 5. oddělení HŠ s řídicím orgánem plk. Mysíkem. Od roku 1947 Hruška na Mysíkův příkaz pracoval v národně-socialistické straně a podával hlášení ze stranických schůzí, za což se mu dostávalo pravidelné materiální a finanční odměny. V létě 1948 na Mysíkův příkaz Hruška vstoupil do organizace PZ, podával o její činnosti zprávy, její činnost organizoval a řídil. V prosinci 1948 Mysík nechal Hrušku jako nepohodlného zatknout a v následném procesu byl Hruška za velezradu a vyzvědačství odsouzen k trestu smrti.²⁴⁹ V rámci zatýkání a činnosti skupiny PZ byl Hruškou kontaktován i gen. Karel Kutlvašr, vojenský velitel a hrdina Pražského povstání, a obdržel od státního soudu za vyprovokovanou odbojovou činnost doživotí. Osud plk. Hrušky je příkladem toho, že mlýnské kameny provokací často semlely i provokatéra, který věděl příliš mnoho o kolotoči nezákonností. Naznačený případ jen demonstruje zaběhlý mechanismus, kdy plk. Mysík jako „mistr provokací“ se svou pátrací skupinou spolupracoval při osnování provokací v podstatě se všemi orgány obranného zpravodajství i s 2. (zpravodajským) oddělením HŠ. Naznačený styl práce dostal i speciální slangový název jako „mysíkovština“.²⁵⁰ Někdy však provokace vykazovala prvky jisté neprofesionality a o „mistrovství“ nebylo možné hovořit. Například počátkem roku 1949 došlo z popudu plk. Mysíka k zatčení civilní zaměstnankyně MNO paní Veselé. Do kabelky jí vojenští zpravodajci v nestřeženém okamžiku vložili dva tajné spisy, popsaný kopírovací papír a falešný cestovní pas, který pro účely kompromitace a provokace vytvořili Mysíkovi zpravodajci. Výslechové orgány 5. oddělení HŠ o provokaci samozřejmě věděly a paní Veselou donutily k doznání. Obviněná se poté dostala do vazby Státní bezpečnosti do věznice v Praze na Pankráci. Příslušníci StB brzo vojenské zpravodajce informovali o tom, že zajištěný cestovní pas je již neplatný po lhůtě, nepotvrzený a paní Veselá by se s ním nedostala po kontrole ani za teritorium hlavního města. Nic to nezměnilo na jejím pravomocném dlouholetém odsouzení.²⁵¹

Druhým základním stadiem nezákonností se stalo omezení osobní svobody vyšetřovaných vojenských osob. Za nechvalně proslulou platila v tomto ohledu věznice obranného zpravodajství v Kapucínské ulici 2 v Praze 4 na Hradčanech v blízkosti legendární Lorety, pověstný „Domeček“. V jeho čele stál sadistický správce štábní kapitán František

249 Návrh na obnovu trestního řízení ve prospěch J. Hrušky, nástin vývoj kauzy Kutlvašr a spol. (květen 1965), str. 62. In Československá justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech, díl III., Praha 2004.

250 HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel. Čs. vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948, Brno 2009. str. 47

251 VHA, fond dr. Alexej Čepička, karton 32, a. j. 216 – MNO, HIS, OBZ. Poznatky písařky výslechového oddělení Dagmar Marešové, str. 9 až 10 (respektive 300 až 301).

Pergl. Zde uvězněné osoby musely podstoupit především promyšlené fyzické a následně duševní útrapy a to mnohdy i po dobu dlouhých měsíců. Po roce 1949 již používání fyzického násilí vůči vyšetřovancům nabylo zcela pravidelné podoby, jehož důsledkem se stala mnohá zranění jako vyražené zuby, zlomená žebra či prasklé ušní bubínky. Štábní kapitán Pergl bránil poskytování lékařské péče a vězňům poskytoval lék tenoftalin, jehož aplikací vznikaly tělesné slabosti a silné průjmy. Lékařské ošetření se poskytovalo jedině v případě ohrožení smrtí. Mašinerie násilí však zase nebyla tak bezduchá a činily se i výjimky tak, jako v případě majora Jaromíra Nechanského a jeho ilegální výzvědné činnosti. Vojenský prokurátor pplk. dr. Vieska chtěl z jeho případu udělat veřejný monstrproces, a proto nabádal vojenské zpravodajce, aby jej v Domečku fyzicky netýrali. Hrozilo totiž nebezpečí, že před soudem by Nechanský o týrání před veřejností rozhodně nemlčel. Nátlaku se však také nevyhnul, protože musel spát při ostrém světle s rukama na dece a k výsledku docházel pravidelně hladový a zmrzlý.²⁵²

Nutno k věci poznamenat, že týrání zatčených vojáků nebylo excesem jednotlivců, nýbrž cíleně budovaným systémem nezákonností. Někdy v průběhu měsíce ledna 1949 si totiž náčelník HIS plk. Musil kapitána Pergla pozval k osobnímu pohovoru, protože ho velmi dobře znal z jeho přecházející vojenské kariéry. Pergl Musila upozornil na své charakterové vady, protože znal své osobnostní sadistické sklony. Musilovi řekl, že se neudrží a bude vězně v Domečku týrat a bude poté zákonitě za překračování pravomoci odsouzen a uvězněn. Náčelník HIS tato fakta nikterak nekomentoval, protože právě takového krutého dozorce pro týrání vězňů potřeboval.²⁵³ Hradčanský domeček platil za zvláště brutální místo, kde systém týrání vězňů vznikl daleko dříve než například v pověstné „civilní“ věznici pro politické vězně v Praze-Ruzyni. Kolotoč nezákonností se však zastavil v květnu roku 1951, kdy akci proti tomuto zařízení nařídil sám náčelník Hlavní soudní správy MNO, generál vojenské justice doc. JUDr. Jaroslav Kokeš. Na činnosti se podíleli i zástupci generální vojenské prokuratury. Vojenští zpravodajci si činili na svou vyšetřovací věznici suverénní práva, takže kontrola mohla proběhnout pouze formou nočního přepadu.²⁵⁴ Do tohoto razantního zásahu se systém udržoval v chodu systémem krytí vlastních nezákonností. Při soudním projednávání před státním soudem se jeden z řady obviněných, špkt. Václav Padevět, zmínil o tom, že byl spolu se spoluobviněnými denně těžce bit. František Pergl měl být zatčen a vyšetřován, nicméně gen. Musil jako náčelník HIS jej vylíčil

252 ŠOLC, Jiří. Znamení trojského koně. Životní příběh majora Jaromíra Nechanského, Praha 2008. str. 178.

253 VHA, fond dr. Alexej Čepička, karton 32, a. j. 216 – MNO, HIS, OBZ. Poznatky písařky výsledkového oddělení Dagmar Marešové, str. 20 (respektive 257).

254 KRATOCHVIL, Jiří. Žaluji I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu, Praha 1990. str. 83.

jako vzorného vězeňského správce a praxe týrání při vazbě a vyšetřování mohla dále nerušeně pokračovat do jara již zmíněného roku 1951.

A konečně se výklad může dostat ke třetí fázi „práce“ Reicinových a Musilových zpravodajců, tedy k vlastní praxi výslechové či vyšetřovací, jejímž produktem se staly nezákonné důkazy popírající zásadu zjištění materiální pravdy v trestním řízení. Jednalo se v podstatě o opakování fyzického a psychického nátlaku v průběhu vazby v „Domečku“ s cílem protokolace takové výpovědi, které odpovídala záměru vyšetřovatelů či konstrukci tohoto kterého procesu. Nejhorší pověst v tomto ohledu získala realizační a výslechová skupina („R“ – oddělení nebo „E“ - skupina) 5. oddělení HŠ MNO a v jejich řadách náčelník pplk. Ludvík Souček a jeho zástupce pplk. Karel Bohata. Vyšetřování trvalo v některých případech i více než jeden rok a ke státnímu soudu se věc dostala až poté, co vyšetřovatelé měli jistotu o tom, že zmanipulování vyšetřovaných je zadokumentované a nezvratné. Například u jmenovaného pplk. Bohaty se surovost výslechových metod pevně snoubila s neschopností výslechového pracovníka, protože měl velmi špatnou paměť. Každou informaci mu bylo nutné alespoň třikrát opakovat a mnohdy ani to nestačilo k zapamatování. Proto pro něj nebylo ani těžké konstruovat nepravdivé výpovědi či doznání dle vlastních nápadů, protože reálné informace si stejně velmi těžce pamatoval. S výsledky vyšetřování či provokací poté často manipuloval i sám Bedřich Reicin, jenž například rozhodoval, zda neoznámení protistátního trestného činu vojákem bude řešeno kázeňsky, trestním oznámením nebo pokusem získat kompromitovanou vojenskou osobu ke zpravodajské či informátorské činnosti ve prospěch obranného zpravodajství. Nezákonnosti v průběhu vyšetřování často dostávaly i další překvapivý rozměr. Vojenští zpravodajci si často přivlastňovali majetek vyšetřovaných, prováděli různé machinace s automobily, byty či bytovým zařízením atd.²⁵⁵ Za takové situace lze o reálnosti vyšetřované trestné činnosti s právem a úspěšně pochybovat. Avšak ani v procesu následných rehabilitací nedošlo k úplné nápravě veškerého porušení práva.

5.6 Pokusy o nápravu křivd a rehabilitace

Otázka odčinění vlastních nezákonností provázela vládu KSČ od 50. let až do roku 1989 a do dnešních dní je součástí českého právního řádu, respektive sociálně-politické reality. To se týká obecně celé civilní společnosti, ale i otázky nápravy křivd vůči bývalým vojákům, kteří se z různých důvodů dostali do konfliktu s mocí – ať se již jednalo o konflikt skutečný nebo naopak účelově vykonstruovaný. Nástroje k nápravě měly a mají různou

²⁵⁵ VHA, fond dr. Alexej Čepička, karton 32, a. j. 216 – MNO, HIS, OBZ. Zpráva o šetření proti některým příslušníkům býv. HIS, čj. 002034 HSS, str. 3 příložené zprávy.

povahu. Existovaly zde stranické rehabilitační komise, probíhaly soudní rehabilitace dle rehabilitačních zákonů z let 1968 a 1990 či pokusy o nápravu procesních pochybení cestou zvláštních opravných prostředků v rámci trestního řízení. V prostředí polistopadového československého a českého právního řádu zasáhly do oblasti odškodnění také zákony o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu²⁵⁶ a zákon o účastnících odboje a odporu proti komunismu.²⁵⁷

Pokusy o rehabilitace vojenských osob se staly samozřejmě součástí obecného proudu snah o odčinění nezákonností, jehož prvotním hybatelem se stala samotná KSČ, která tyto zlořády svou politikou garantovala. Jednalo se o čtyři, respektive pět komunistickou stranou vytvořených orgánů: Barákova komise (ustavená politickým byrem ÚV KSČ od ledna 1955 do září 1957), Kolderova komise (činná od září 1962 do dubna 1963), barnabitská komise (ustavená stranickými orgány v roce 1963 k prošetření případu tzv. slovenských buržoazních nacionalistů), Pillerova komise zřízená ÚV KSČ (duben 1968 až květen 1969) a případně normalizační komise z dubna 1971, jejímž cílem se stala ve své podstatě revize Pillerovy komise. Práce Barákovy i Kolderovy komise se nesla v duchu rozporuplnosti a neochoty stranických orgánů o důsledné odčinění nezákonností. Tak například Kolderova komise dostala přes 7 000 žádostí o přezkoumání rozsudků, přičemž reálně prověřila pouze 263. Příklad Kolderovy komise dokládá, že stranické rehabilitace byly značně vzdáleny představě o rehabilitacích právních. Sice zde působili pozdější reformní komunisté jako například Alexander Dubček či Lubomír Štrougal. Komise byla také členěna do odborných subkomisí. Nicméně, výsledek se sbíhal to zprávy, jež dostala přívzvisko „politická“.²⁵⁸ Zpráva tak zvané Pillerovy komise zase tvrdě kritizovala činnost Barákových komisí, které ve své podstatě žádné rehabilitace neprováděly. Soudně rehabilitováno bylo pouze velmi malé množství poškozených a jen jedinci se dočkali stranické rehabilitace a nikdo se nedočkal zařazení na funkci odpovídající jeho kvalifikaci. Při revizi procesů navíc došlo ke konstrukci nových obvinění při další „vlně“ politických procesů a politické byro opět určovalo výši trestů.²⁵⁹

Zmíněný vývoj našel svůj odraz i v dění v rámci rezortu MNO, když v lednu roku 1965 předložil tehdejší ministr národní obrany ČSSR gen. Lomský předsednictvu ÚV KSČ zprávu o přezkoumání postihu bývalých vojáků z povolání a záložních důstojníků v období let 1949 – 1953. Zpráva se stala výsledkem práce dvou komisí. První z nich projednala případ

256 Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993.

257 Zákon č. 262/2011 Sb. ze dne 20. července 2011.

258 UHER, Ján. Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie, Bratislava 2001. str. 16.

259 O procesech a rehabilitacích I. Zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949 až 1968, Praha 1990. str. 165.

generála Bedřicha Reicina a jeho spolupracovníků zejména z řad obranného zpravodajství v počtu celkem 10 případů. Druhá komise pracovala v gesci náčelníka kádrové zprávy MNO ve spolupráci s krajskými vojenskými správami a též orgány KSČ. V rámci všech krajských vojenských správ došlo k přezkoumání více než 4000 osobních dokladů. Podrobně se zkoumalo 432 případů a 89 žádostí. Celkově krajské vojenské správy přezkoumaly 521 případů, přičemž 213 dále doputovalo úředním postupem na MNO. Rehabilitační komise MNO jednala celkem dvacet dvakrát a projednala dohromady 267 případů, přičemž v květnu 1965 zůstalo stále nevyřízeno kolem 100 kauz. Tyto počty, ač poměrně rozsáhlé, však neodrážely skutečný rozsah perzekucí v československé armádě po únoru roku 1948. Dle jednoho z odhadů bylo v letech 1948 – 1952 jen státním soudem odsouzeno celkem 1169 osob²⁶⁰, přičemž případy s politickým podtextem judikovaly i soudy soustavy vojenských soudů. Rehabilitační komise u MNO přezkoumávala též případy bývalých velitelů československé armády, kteří byli internováni v tábore nucených prací Mírov. Jak byly rehabilitace 60. let podmíněné, ilustruje i případ bývalého příslušníka 5. oddělení Hlavního štábu plk. Bohumíra Nyče, který se podílel na falšování důkazů v procesu s generálem Píkou. V souvislosti s procesy generálů Reicina a Musila Nyč vykonal nepodmíněný trest odnětí svobody v délce osmi let. Nejvyšší soud rozhodl v červnu 1964 v jeho případě o zproštění obžaloby a zastavení trestního stíhání vzhledem k amnestii prezidenta republiky ze dne 9. května 1960. Potom následovalo rozhodnutí rehabilitační komise MNO o vrácení hodnosti plukovníka a přiznání vojenského důchodu ve výši 1200,- Kč měsíčně.

Zcela radikální změnu v postojích a přístupu ke všem obětem politických perzekucí 50. let, mezi nimiž důležité místo zaujímaly právě bývalé vojenské osoby, přinesl reformní proces let 1968/1969. Jeho hlavním výsledkem na poli odčinění nezákonností bylo vydání zákona č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci s účinností od 1. srpna 1968. I když se jednalo na tehdejší poměry o zásadní legislativní počín, vymezoval otázku rehabilitace poměrně úzce. Rehabilitace se dle zmíněného zákona týkala tak zvaných protistátních trestných činů, což znamenalo především trestných činů proti republice dle první hlavy trestního zákona a trestných jednání s nimi souvisejících. Taktéž zákon věnoval pozornost již naznačenému řešení problematiky zařazování vojenských osob do táborů nucených prací. Soudní rehabilitace byla založena na zásadě individuálního přezkoumávání pravomocných soudních rozhodnutí a to ve vztahu k těm hmotněprávním i procesním ustanovením, jež platila v době původního rozhodování. Měla tak být zachována kontinuita

260 VOREL, Jaroslav - ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. Československá justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech. Díl I, Praha 2003. s. 339.

tohoto právního předpisu s ustanoveními o stížnosti pro porušení zákona a o obnově jakožto institutů trestního práva procesního.²⁶¹ V důvodové zprávě k zákonu se sice přiznávalo, že nesprávné trestní rozsudky lze odstranit cestou již zmíněných mimořádných opravných prostředků, nicméně se přiznávalo, že se jedná pro postižené občany o cestu obtížnou a komplikovanou. Speciální zákonná úprava měla rehabilitaci urychlit a usnadnit. Tento zákon se pokusil obnovit zákonnost pouze v oblasti aplikace trestně právních norem. Rehabilitoval pouze odsouzení, která byla nezákonná pro nelegální postup při výkladu a provádění kodexů trestního práva hmotného a procesního.²⁶² Soudní rehabilitace z roku 1968 dle tehdejších názorů nepředstavovala popření socialistické zákonnosti, nýbrž její naplnění, byť pouze pro oblast nezákonného rozhodování v oblasti tzv. politických trestných činů.

O realizaci soudních rehabilitací v působnosti vojenské prokuratury vypovídá více než výmluvně dokument Hlavní vojenské prokuratury z 10. března 1970, který navíc reflektuje posuny názorů vojenské justice po vypuknutí normalizace.²⁶³ Autoři zprávy především kritizovali značnou benevolentnost rehabilitačního zákona při průlomu do právní moci rozsudků v oblasti protistátní trestné činnosti, které byly na počátku 70. let již i více než dvacet let v právní moci. Údajně se jednalo o tlak „protisocialistických sil“ v době legislativního zrodu tohoto právního předpisu, který výrazně formoval jeho konečnou podobu. V případě § 15 rehabilitačního zákona (zrušení původního pravomocného rozsudku v přezkumném řízení a jeho nahrazení novým rozsudkem „rehabilitačního“ vojenského soudu) zpráva kritizovala možnost zrušit v podstatě každé původní rozhodnutí bez ohledu na jeho věcnou správnost. Údajně se při použití násilí v původním řízení nezohledňovaly další důkazy získané bez použití fyzického či psychického nátlaku, které svědčily o pachatelově vině. Za velmi diskutabilní zpráva považovala i aplikaci § 21 rehabilitačního zákona, který se týkal zvláštních ustanovení pro věci přezkoumávané na podkladě stížnosti pro porušení zákona. Generální prokurátor zde musel obligatorně tuto stížnost podat právě v případě protistátních trestných činů, což mohlo jejich pachatele zvýhodňovat vůči pachatelům ostatní delikvence, kteří byli odkázáni pouze na ustanovení § 266 odst. 1 trestního řádu. Zde generální prokurátor mohl tuto stížnost u Nejvyššího soudu podat. Jednalo se tudíž o fakultativní úkon. Výsledkem toho měla být situace, kdy u závažných trestných činů proti republice mělo dojít k „plnější“ rehabilitaci. Jednalo se samozřejmě o kritiku

261 JESTŘÁB, Miloš – HLADIL, Vladimír. Soudní rehabilitace. Komentář k zákonu č.82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci, Praha 1969. str. 20.

262 Kolektiv autorů. Soudní rehabilitace. Komentář k zákonu č. 119/1990 Sb., Praha 1990. str. 5.

263 VHA, fond MNO, ročník 1970, karton 388, inventární číslo 1534. Realizace zákona č. 82/68 Sb. o soudní rehabilitaci v praxi vojenské prokuratury, čj. 092/70 ze dne 10. března 1970.

právně-politických postulátů z doby Pražského jara, které nemohly v očích nastupujících normalizátorů uspět. Některé argumenty však měly racionální základ a jejich odůvodnění lze hledat na poli soudní psychologie. Při aplikaci ustanovení § 15 odst. 1 písm. a) zákona se zjištění skutečného stavu přezkoumávaných věcí jevílo objektivně jako velmi obtížné. Jak již bylo zdůrazněno, od spáchání některých trestných činů uplynulo již 20 let a svědecké výpovědi nemohly mít z důvodu časového odstupu dostatečnou přesnost. Vznikly tudíž pochybnosti (*in dubio pro reo*) a zvláštní soudní senáty tedy musely pachatele zprošťovat obžaloby.

Od těchto dobově podmíněných argumentů, které však mohou skrývat racionální základ, přejděme nyní k výčtu statistických údajů o soudních rehabilitacích v oboru vojenských prokuratur a týkajících se tedy bývalých vojenských osob. Na stupni Hlavní vojenské prokuratury napadlo od 1. srpna 1968 do 31. prosince 1969 celkem 436 podnětů k podání stížnosti pro porušení zákona. Na základě těchto podnětů došlo k podání celkem 214 stížností, jež se týkaly celkem 285 odsouzených. Podávání i vyřizování podnětů dostalo od 2. čtvrtletí roku 1969 sestupnou tendenci. Na stupni vyšších vojenských prokuratur bylo za stejné období podáno celkem 179 žádostí o soudní rehabilitaci, jež se dotýkaly celkem 237 odsouzených.

O došetření na tomto stupni vojenské prokuratury byly vyšetřovatelé prokuratury dle ust. § 13 odst. 1 požádání celkem v 11 případech, které se dotýkaly 21 odsouzených. Na nejnižším stupni vojenských obvodových prokuratur se za stejné období vyřídilo dohromady 58 rehabilitačních věcí, přičemž 7 z nich tvořilo návrh na obnovu řízení. Celková kvantita nedosáhla takové míry, aby v rámci systému vojenské prokuratury musely vznikat skupiny specializované na rehabilitační věci. Navíc, jak už bylo řečeno, měl nápad žádostí o rehabilitaci ze strany bývalých vojáků trvale sestupnou tendenci. Z rehabilitací se však postupně stávalo značné břímě a to zvláště s účinností novely rehabilitačního zákona od 17. července 1970.²⁶⁴ Ke dni 8. ledna 1971 zůstalo na Hlavní vojenské prokuratuře nevyřízeno dohromady 167 podnětů ke stížnostem pro porušení zákona dle třetího oddílu rehabilitačního zákona a 132 dalších podnětů, jež se týkaly trestních věcí z 50. let. Počet těchto podnětů nadále rostl, jelikož zmíněnou novelou rehabilitačního zákona došlo k omezení zvláštní příslušnosti senátů vyšších vojenských soudů, které trestní věci postupovaly Hlavní vojenské prokuratuře.²⁶⁵ Je poněkud ironií osudu, že rehabilitace případu

264 Zákon č. 70 ze dne 8. července 1970, kterým se mění a doplňuje zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci.

265 VHA, fond MNO, ročník 1970, karton 388, inventární číslo 1534. Návrh na postup vyřizování agendy soudních rehabilitací a přezkoumání trestních věcí, v nichž byly uplatněny podněty ke stížnostem pro porušení zákona ze dne 14. ledna 1971, str. 1.

gen. Píky, jehož proces se objevuje v různých kontextech předkládané práce, proběhla mimo právní režim rehabilitačního zákona. Píkova soudní očista totiž probíhala dle platného a účinného trestního řádu, jelikož návrh na obnovu řízení byl podán před 1. srpem 1968, kdy v účinnost vstoupil zákon č. 82/1968 Sb. Dne 13. prosince 1968 vydal Vyšší vojenský soud v Příbrami usnesení, kterým se gen. Píka dle ust. § 226 písm. a) tr. řádu v plném rozsahu zprostil obžaloby, protože nebylo prokázáno, že se staly skutky, pro něž byl stíhán a následně odsouzen k trestu smrti.²⁶⁶ Jen na okraj k výkladu o rehabilitacích vojáků jako důsledku soudní perzekuce je nutné dodat, že z hlediska perzekucí mimosoudních se nástrojem tlaku KSČ na vojenskou veřejnost v 50. letech stalo zařazování vojenských osob do Tábora nucené práce Mírov či zařazování branců do tak zvaných pomocných technických praporů (PTP). Zvláště PTP neměly oporu v žádném z dobových předpisů vnitrostátní či mezinárodní povahy.²⁶⁷

Rok 1968 neznamenal pouze rehabilitace vojáků soudně perzekuovaných v zakladatelském období komunistické moci. Vstup armád organizace Varšavské smlouvy se totiž stal další příčinou perzekučního postupu vojenských bezpečnostních orgánů a vojenské justice vůči těm vojákům, kteří se nějakou z forem odporu okupační moci postavili. Jak už bylo v jiném kontextu zmíněno, vojáci využívali k odporu proti okupaci spojovací prostředky, tiskárny a rozmnožovací zařízení, vytvářeli záložní či nelegální štáby, organizovali obranu vojenských objektů, stavěli nelegální organizace a využívali různé kanály pro nedovolené překročení hranic s kapitalistickými zeměmi. Tyto kauzy samozřejmě vyšetřovali vyšetřovatelé odboru StB ve VKR za dozoru vojenské prokuratury.²⁶⁸ Kromě trestně-právních aspektů je opět přikračováno k personálním čistkám, přičemž armádní formou normalizace se stává eufemisticky označená „konsolidace“.²⁶⁹ Celý proces se završuje v roce 1971, kdy se vytváří nová velitelská elita z řad prověřených členů KSČ. Samotné soudní perzekuce vojáků za činnost po 21. srpnu 1968 měly na rozdíl od 50. let výrazně individuální povahu. Za všechny jmenujme trestní stíhání gen. Václava Prchlíka, který stál od února do července 1968 v čele 8., státně-administrativního oddělení ÚV KSČ, jež realizovalo politickou práci v ozbrojených silách. Za jeho reformní postoje v oblasti fungování bezpečnostní politiky ČSLA a Varšavské smlouvy musel vykonat trest odnětí

266 BRET, Jan. 22 oprátek, Praha 1999. str. 34.

267 BÍLEK, Jiří. Pomocné technické prapory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci, Praha 2002. str. 35.

268 VHA, fond MNO, ročník 1970, karton 388, inventární číslo 1534. Informace o trestné činnosti z období srpna 1968 ze dne 3. června 1970, str. 1.

269 MACÁK, Milan. Tváří v tvář okupaci. Příběh čs. vojenské rozvědky v srpnu 1968, Praha 2008. str. 131.

svobody ve výši tří let a to jako důsledek odplaty normalizačního režimu. Ten nezapomněl na jeho protisovětský projev na tiskové konferenci dne 15. července 1968.²⁷⁰

Definitivní a rozhodující krok k odčinění represí vůči vojenským osobám učinil až nový politický režim po listopadových událostech v roce 1989. 1. července 1990 vstoupil v účinnost nový rehabilitační zákon č. 119/1990 Sb.²⁷¹ Jeho přijetí představiteli vojenských soudů a prokuratur však nebylo po legislativně-technické stránce nikterak nadšené. Zejména rychlost, s jakou byl připraven a uveřejněn ve Sbírce zákonů, přinesla mnohé terminologické nepřesnosti a to jak v české, tak i slovenské verzi. Představitelé vojenské justice však zdůrazňovali svou vázanost oficiálním publikovaným textem. Nejednalo se pouze o akademické interpretační diskuse, nýbrž řešení aplikace textu právní normy na velký okruh rehabilitačních případů. Tak například jen u Vyššího vojenského soudu v Trenčíně se v polovině září roku 1990 průběžně projednávalo 250 rehabilitačních věcí.²⁷² Dle názorů polistopadových představitelů vojenské justice byl nejvíce problematickým bodem rehabilitačního zákona jeho § 2 o zrušení rozhodnutí ze zákona, konkrétně ustanovení jeho druhého odstavce. Při rozhodování rehabilitačních věcí dle odstavce prvního se zrušila všechna pravomocná odsuzující rozhodnutí k datu jejich vydání nejen z hlediska právní kvalifikace, ale i skutkového základu. Za nejasnou se považovala situace, kdy podle § 2 odst. 2 vojenský soud zastavil po zrušení pravomocného rozhodnutí trestní stíhání. Nebylo jednoznačné, zda zastavení trestního stíhání se týká skutku v obžalobě či zrušeném rozhodnutí. Samozřejmě se zohledňovala zásada totožnosti skutku, nicméně ve starších rehabilitačních věcech (1948 až 1954) se skutková charakteristika obžaloby a rozhodnutí v některých případech lišila. Senáty vyšších vojenských soudů vycházely ze skutkového stavu v rozhodnutích, i když vzory rozhodnutí rozeslané Správou vojenských soudů FMO obsahovaly požadavky na skutky z obžalob. V celé řadě kauz zůstal k věci jako právní dokument pouze rozsudek. Z hlediska celého Československa tyto „staré“ případy rozhodně nepředstavovaly okrajovou záležitost. Tak například počet rehabilitovaných v případech vojenské zrahy dle § 6 zákona na ochranu republiky z roku 1923, který pozbyl účinnosti již 23. října 1948, činil dle rehabilitačního zákona z roku 1990 plných 220 případů.²⁷³

270 RAŠEK, Antonín. Václav Prchlík: Generál, který se za svou hodnost nemusel stydět. str. 145. In *Vojenské rozhledy* 4/2012. Brno: Univerzita obrany, 2012. str. 139 – 145.

271 Zákon ze dne 23. dubna 1990 č. 119 Sb., o soudní rehabilitaci.

272 HÁJIČEK, Stanislav. Úskalia rozhodovania podl'a rehabilitačného Zákona č. 119/90 Zb. In *Vojenská prokuratura* č. 3-4, Praha 1990. str. 45.

273 GEBAUER, František – KAPLAN, Karel a kol. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 - 1989*, Praha 1993. str. 76.

Kromě značného množství speciálních trestně-právních otázek stojí za zmínku, jaký byl v komparativním pohledu poměr mezi polistopadovým rehabilitačním zákonem a rehabilitačním předpisem č. 82/1968 Sb. Bylo vzpomenuo možnosti náprav nezákonností 50. let cestou mimořádných opravných prostředků – stížností pro porušení zákona a obnovy řízení. Zákon č. 82/1968 Sb. v optice polistopadové vojenské justice samozřejmě nemohl obstát a jeho rehabilitace se označovala za pouze částečnou. Ustanovení § 32 zákona č. 119/1990 Sb. však umožňovalo opětovně rehabilitovat osobu, pro niž již v roce 1990 neexistovalo pravomocné odsuzující rozhodnutí, jež již mohlo být zrušeno dle rehabilitačního zákona z roku 1968. Z diskuse vojenských soudců a prokurátorů však vyplynulo, že pokud došlo k nápravě původního nezákonného rozhodnutí stížností pro porušení zákona, obnovou řízení či rehabilitací dle zákona č. 82/1968 Sb., není již vlastně o čem rozhodovat. Pokud ve věci dotčené osoby již podaly návrhy, převažoval názor, že je nutné je zamítnout. Zmíněný názor se objevil i navzdory tomu, že oficiální komentář k „druhému“ rehabilitačnímu zákonu poukazovalo právě na užší pojetí rehabilitace dle zákona z roku 1968 i na jeho novelizaci zákonem č. 70 z 8. července 1970, který omezil okruh projednávaných věcí i jejich důslednější prošetření.²⁷⁴

Do procesu společenské rehabilitace politickými procesy či jinými perzekucemi postižených vojáků zasáhlo i vydání zákona o mimosoudních rehabilitacích s účinností od 1. dubna 1991.²⁷⁵ Jeho právní úprava se přímo dotýkala i osob rehabilitovaných podle rehabilitačního zákona z roku 1990 a to konkrétně pro oblast odčinění majetkových či jiných křivd.

Dle ustanovení § 19 zákona právo na rehabilitaci získaly i všechny osoby rehabilitované dle zákona č. 119/1990 Sb. Právní úprava mimosoudních rehabilitací měla zásadní význam pro nezákonně postižené bývalé příslušníky rezortu MNO a to zejména ve vztahu k zásahům normalizačního režimu vedeného Gustávem Husákem. Kromě výše naznačené roviny majetkového odškodnění nabyl samozřejmě i zásadního významu pro osobní satisfakci bývalých vojáků v činné službě. Proces resortní rehabilitace se uplatňoval nezávisle na přijetí zmíněných zákonných úprav. Již 10. ledna 1990 byl přijat rozkaz ministra národní obrany č. 7, jenž se dotýkal politické, služební a pracovní rehabilitace vojáků z povolání a občanských pracovníků vojenské správy a pracovníků státních podniků v působnosti FMNO, kteří byli postiženi za své politické a občanské postoje v celém období let 1948 až 1989. Zmíněným rozkazem se zřizovala Centrální rehabilitační komise FMNO

274 Kolektiv autorů. Soudní rehabilitace. Komentář k zákonu č. 119/1990 Sb., Praha 1990. str. 44.

275 Zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích.

a rehabilitační komise na úrovni krajských a okresních vojenských správ.²⁷⁶ Do oblasti odčiňování nezákonností vůči vojenským osobám zasáhlo v roce 1993 i přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu.²⁷⁷ Zákon, mimo jiné, deklaroval, že nástrojem perzekuce vůči občanům se stalo povolávání k výkonu vojenské služby v Pomocných technických praporech a Technických praporech na neomezenou dobu. S normalizačními čistkami a perzekucemi v ČSLA bezprostředně souviselo i ustanovení o tom, že komunistický režim se spojil s cizí mocností a od roku 1968 udržoval uvedený stav pomocí jejích okupačních vojsk.²⁷⁸

Ani legislativní vývoj a situace současnosti nejsou prosty reflexe činů bývalých vojáků, kteří se různými formami dostávali po únoru 1948 do konfliktu s mocí KSČ. Rehabilitační problematika se promítla i do zákona o účastnících odboje a odporu proti komunismu, jenž nabyl účinnost od listopadu roku 2011.²⁷⁹ Tento právní předpis vymezil pojem odboje a odporu proti komunismu, stanovil podmínky pro vydání osvědčení účastníka odboje a odporu proti komunismu, upravil další rehabilitace a v neposlední řadě stanovil některé úkoly Ministerstva obrany (MO). Obecně lze k otázce vojenského odboje poznamenat, že právní úprava nebyla pojata komplexně. Důvodová zpráva sice jako formu vojenského odboje zmiňovala nasazení československých letců v RAF, korejské válce či na Středním východě. Také se připomínalo nasazení československých občanů v rámci francouzské cizinecké legie na různých místech Afriky a Asie a podobně. Právní úprava však zjevně nereguluje problematiku armády a služby v ozbrojených silách tak zvaných demokratických států obecně.²⁸⁰ To je zcela patrné z dikce ustanovení § 3 zákona, respektive konkrétně z ustanovení jeho pátého odstavce. Samozřejmě to nevylučuje situaci, kdy odboj a odpor proti komunismu realizovali vojáci, i když mimo rámec spojeneckých ozbrojených sil nekomunistických států a to jak na území Československa, tak i v zahraničí. Ve věci řízení o vydání osvědčení účastníka odboje a odporu proti komunismu vykonává státní správu Odbor pro válečné veterány MO a to pro civilní i bývalé vojenské osoby.

Zatím poslední tečkou za rehabilitací široce pojaté protistátní činnosti vojáků po roce 1948 se stalo ustanovení § 11 zákona o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Jako nový trend vstoupilo v účinnost řešení otázky tzv. zbytkových trestů.²⁸¹ Ustanovení

276 PROCHÁZKA, Stanislav – NOVOTNÍK, Jiří. Vzpomínka po 40 letech, Brno 2009. str. 94 až 95.

277 Zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.

278 SCHELLE, Karel – LAMKA, Roman – TAUCHEN, Jaromír a kol. Demokratizace českého právního řádu (1989 – 2009), Ostrava 2009. str. 119.

279 Zákon č. 262/2011, o účastnících odboje a odporu proti komunismu.

280 ŽÁČEK, Pavel. Aplikace zákona o III. odboji. In Paměť a dějiny č. 3, Praha 2011. str. 116.

281 VALENTÍK, Šimon. Meze uplatnění nároků podle zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, Brno 2015. str. 28.

je aplikovatelné na jednání odsouzeného, které bylo vedeno úmyslem oslabit či narušit anebo jinak poškodit komunistickou totalitní moc v Československu anebo k tomu vytvořit prostředky. Dle tohoto ustanovení soud na návrh zrušil trest za výše specifikované jednání za té podmínky, že se na něj nevztahovala rehabilitace dle rehabilitačního zákona z roku 1990 a rehabilitace dle zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu z roku 1993. Návrh se podával v pětileté prekluzivní lhůtě, konkrétně do 17. listopadu 2016. Zbytkové tresty vznikly jako důsledek nejčastěji rehabilitačního rozhodnutí, kdy došlo ke zrušení odsuzujícího výroku jen pro některý trestný čin, za nějž byl původně vyměřen úhrnný trest. V další části se pokusíme o charakteristiku protistátní delikvence vojenských osob z úhlu podrobné analýzy jevu zběhnutí do ciziny.

6. Zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil v období 1948 až 1989

6.1 Metoda sondy a základy zkoumané problematiky

Využití metody právněhistorické sondy do oblasti vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob má v předkládaném textu sloužit k užšímu vymezení předmětu vlastního zkoumání. Zjednodušeně řečeno se jedná o prokázání neustálenosti a neostroiti problematiky proto, že místo ryze právnických kritérií zde často převažovalo kritérium nepravni, totiž politických účel. V pojetí obecné historie představuje metoda sondy zkoumání reprezentativního vzorku dat, jejichž interpretace má být zobecněna. Z hlediska charakteru právní vědy však musí oblast zkoumání v oboru nejnovějších právních dějin vykazovat poněkud jiný pracovní přístup. Jelikož právo v kontinentálním slova smyslu vykazuje povahu normativní, je tedy pramenem poznání v modu „má býti“. Autor proto vychází z pozice, jež realizuje výběr jedné konkrétní skutkové podstaty a jejích aplikačních projevů v praxi vojenských bezpečnostních a justičních orgánů. Jinak však metoda „vzorku“ v oblasti právních dějin reflektuje stejné potřeby jako v oblasti obecných dějin. Tedy, snaží se být východiskem ze situace obrovského množství dat, kde právní „život“ nabízí desítky a desítky skutkových podstat protistátních trestných činů, jež platily a byly účinné v období let 1948 až 1989 dle různých dobových právních předpisů. Je tedy nezbytné volit přístup z hlediska vertikálního průřezu a pokusit se na něm demonstrovat podstatu zkoumané problematiky.²⁸² Autor si navíc po zralé badatelské úvaze dovoluje tvrdit, že právě zběhnutí vojenských osob do ciziny vykazuje razantní přechodnou povahu mezi delikty vojenskými

282 ZWETTLER, Otto – VACULÍK, Jaroslav – ČAPKA, František. Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce, Brno 1996. str. 88.

a protistátními. To jej definitivně dovedlo k názoru, že právě popis tohoto typu trestného jednání může dostatečně podpořit základní badatelské závěry, které vyplývají z předloženého textu.

V přímé souvislosti s převzetím moci komunistickou stranou po 25. únoru 1948 byly úspěšné i neúspěšné pokusy vojáků opustit pod nastalým nevybíravým tlakem území socialistického Československa. Jejich osudy tak sledovaly vlny exulantů či emigrantů, které do zahraničí odnesly většinu československých občanů – nevojenských osob. Hlavní hrozbu v tomto ohledu představovaly defenzivní zpravodajské složky československé armády, které za přímého vedení či vlivu komunisty Bedřicha Reicina působily po roce 1945 jako obranné zpravodajství. Zejména důstojníci z povolání dopláceli na jejich činnost propuštěním z armády, perzekucí ve vykonstruovaných politických procesech před vojenskými justičními orgány či zařazením do táborů nucených prací tak, je vyplynulo z předchozího výkladu. Pohlížet na vojáky, kteří odešli do exilu, jako na pouhé pasivní oběti mocenských proměn po 2. světové válce, však zcela zjevně neodpovídá historickým faktům. Zejména mezi popravenými vojenskými osobami lze po únoru 1948 jasně identifikovat skupinu zběhů, kteří odchodem z Československa opustili vojenskou činnou službu a našli útočiště na německém území v americké okupační zóně. Na základě různých pohnutek se do své bývalé vlasti vraceli jako kurýři západních zpravodajských služeb a v případě dopadení byli popravováni či odsuzováni k dlouholetým trestům odnětí svobody.²⁸³ Objektivně se ve své době dopouštěli porušení pozitivního práva a povinností jejich vojenského stavu, za což jim byly ukládány tvrdé trestněprávní sankce formálně korespondující s příslušnými právními předpisy. Hodnocení jejich skutků nakonec podlelo postupnému soudu dějin a přes koloběh soudních rehabilitací roku 1968 a 1990 dospělo až k jejich zařazení do rámce III. odboje. Dříve penalizované jednání je za současného právního stavu hodnoceno jako aktivní obrana hodnot svobody a demokracie. Spolupráce se zahraniční zpravodajskou službou demokratického státu, převaděčství nebo překračování státních hranic za účelem účasti v odboji a odporu proti komunismu (agenti-chodci) se dnes chápe v politickém a právním diskurzu jako legální forma odboje a odporu proti komunismu.²⁸⁴

Z hlediska kriminologického vývoje a dynamiky trestné činnosti spočívající ve zběhnutí do ciziny však nefigurovala pouze vlna odchodů mezi lety 1948 až 1951, kdy Československo opustilo 25 350 občanů, z nichž dle některých přibližných odhadů bylo

283PEJČOCH, Ivo. Vojáci na popravišti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 - 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984, Cheb 2011. str. 7.

284Preambule a ust. § 3 odst. 1 zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, ve znění pozdějších předpisů.

po únoru až 5 000 vojenských osob.²⁸⁵ Dlouhodobá analytická a statistická činnost StB zaznamenala další razantní vlnu odchodů do zahraničí v letech 1968 až 1969, kdy svou vlast opustilo celkem 70 130 Čechoslováků a mezi nimi samozřejmě i velké množství vojáků v činné službě.²⁸⁶ Důsledky emigrace vojenských osob z hlediska vyrazení státního či služebního tajemství, které vedly i k úpravě právní regulace v začínající normalizaci, shrnovaly i analýzy StB z předcházející dekády. Území republiky opouštěli ve druhé polovině 60. let nositelé tajných informací a jejich emigrací vznikaly nenapravitelné škody tak, jak již bylo uvedeno na předchozích stránkách. Nejednalo se však o trend charakteristický pouze pro socialistické Československo. V podstatě všechny právní řády východoevropských zemí v čele s SSSR (s výjimkou Jugoslávie) nepovažovaly právo na opuštění vlastní země za jedno ze základních lidských práv.²⁸⁷ Při hodnocení tohoto fenoménu nevycházely z přirozenoprávní koncepce, nýbrž upřednostňovaly své politické a ekonomické zájmy. Z hlediska politického nemohly socialistické režimy připustit, že jejich vlastní státní příslušníci prchají do kapitalistické ciziny, která měla stát na nižším vývojovém stupni. Jednalo se tedy o důvod vycházející z propagandistických či ideologických předpokladů. Druhou a více pragmatickou motivací se stal důraz na zamezení úniku pracovních sil pro státní systém hospodářství, pohříchu založený na extenzivním principu. Po vymezení funkce metody sondy v předkládaném textu lze přikročit k charakteristice právních okolností problematiky.

6.2 Hmotněprávní základ deliktu

Po stručné charakteristice zběhnutí do ciziny z hlediska politického, respektive právně-politického včetně některých charakteristik jeho subjektu, následuje nástin vývoje úpravy této skutkové podstaty z hlediska hmotného práva. Vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech z roku 1855²⁸⁸ upravoval problematiku zločinu zběhnutí v ustanovení § 183 a následujících, přičemž alternativu zběhnutí do ciziny v podobě zvláštní skutkové podstaty nikterak nereguloval.²⁸⁹ Explicitně vojenský trestní zákon za důkaz zběhnutí označil, pokud pachatel uprchl svémocně do ciziny nebo byl bez pasu či cestovního rozkazu zadržen na zemských hranicích, které byly více jak čtyři míle vzdáleny od jeho stanoviště. Zákonem formulovaná zásada však doznala změny na základě vojenského trestního řádu z roku 1914,

285 HANZLÍK, František. *Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru*. Praha 2011. str. 214.

286 HANZLÍK, Jan. *Československá emigrace očima tajných materiálů*, Praha 2002. str. 305.

287 RYCHLÍK, Jan. Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. In *Securitas Imperii* 01/2017, Praha 2017. str. 71.

288 Uvozovací zákon k vojenskému trestnímu zákonu o zločinech a přečinech ze dne 15. ledna 1855 č. 19/1855 ř. z., ve znění pozdějších předpisů.

289 KOLAŘÍK, Jan. *Vojenské trestní právo v Rakousku a Československé republice*, Plzeň 2012. str. 62.

kdy došlo k její modifikaci aplikací pravidla o volném uvažování o důkazech. Trestní zákon z roku 1950²⁹⁰ upravil s účinností od 1. srpna 1950 skutkovou podstatu trestného činu zběhnutí v rámci trestných činů vojenských (hlava X.) a to v prvním oddílu (Trestné činy proti povinnosti konat vojenskou činnou službu), konkrétně v ust. § 273. Dle ustanovení § 269 odst. 2 téhož právního předpisu mohly být přímými pachateli či spolupachateli tohoto trestného činu především vojenské osoby v činné službě, osoby, které se povoláním ke zvláštní službě staly příslušníky branné moci, vojenské osoby mimo činnou službu ve služebním stejnokroji a váleční zajatci. Speciálně zběhnutí do ciziny upravoval třetí odstavec § 273, přičemž absentovala zvláštní skutková podstata.

Ač se formálně jednalo o vojenský trestný čin, hraničila interpretace této skutkové podstaty s charakteristikou protistátní trestné činnosti proti republice ve smyslu první hlavy kodexu. Zběhnutí (dezerce) se považovala za nejhrubší porušení primární povinnosti občana k obraně lidově demokratického státu. Zběhnutím se pachatel zpronevěřoval vojenské přísaze. Vojenská služba byla chápána jako nejvyšší občanská čest. Aktem zběhnutí došlo k úplnému se zřeknutí této čestné povinnosti a zběhnutí tak nabylo zvláště zavrženíhodného charakteru. Od svémocného odloučení dle ust. § 272 se odlišovalo pachatelovým úmyslem trvale se vyhnout vojenské službě nebo tak učinit na dobu delší než 14 dní. Tímto skutkem došlo k prokázání naprostého nedostatku smyslu pro plnění vojenské služby.²⁹¹ Vojenskou službou byla chápána povinnost vojenských osob vykonávat činnou službu dle ust. § 20 odst. 2 zákona branného zákona z roku 1949.²⁹² Při hodnocení společenské závažnosti trestného činu zběhnutí se politická, respektive morálně-politická, kritéria promítala i do charakteristiky okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby ve druhém odstavci ust. § 273. Mnohem nebezpečnějším případem se stalo zběhnutí vojenských osob z povolání, kterými byly poddůstojníci z povolání, důstojníci a generálové v činné službě. U nich se předpokládal nejužší vztah k armádě a k povinnostem své služby, při jejímž výkonu měli vojáci z povolání působit jako vzor. Jejich zběhnutí mohlo mít zvláště nebezpečný či rozvratný vliv na kázeň a bojeschopnost a považovalo se dokonce za přímou zradu důvěry a zájmů abstraktně chápaného „lidu“. V tomto kontextu se zběhnutí do ciziny považovalo za nejzávažnější formu dezerce v době míru a za přímý projev nepřátelství k státu, který byl ohrožen z hlediska zachování vojenského tajemství. U každého zběha se předpokládala jeho znalost. Zběhnutí do ciziny trvale poškozovalo obranu socialistického státu a v pohledu počátku 50. let podporovalo zahraniční „reakci“. Pachateli hrozil trest odnětí svobody na pět až dvacet let

290Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.

291Div. gen. JUDr. KEMLINK, Viktor. *Trestné činy vojenské*, Praha 1952. str. 53.

292Branný zákon ze dne 29. března 1949 č. 92 Sb.

za současného obligatorního propadnutí jeho majetku. Mírněji se posuzovaly případy, kdy ke zběhnutí do ciziny došlo z jiných pohnutek, než byl odpor ke službě či k lidově demokratickému zřízení. Shovívavěji se posuzoval odchod vojenských osob do zahraničí z dobrodružných pohnutek. Pro otázku výše výměry trestu se pečlivě zohledňoval i fakt, zda pachatel zběhl do spojeneckého státu (například do socialistického Polska) nebo naopak do amerického okupačního pásma v západním Německu, které se stalo výchozím bodem pro různé aktivity československého exilu vůči socialistické ČSR.

Spáchání tohoto kvalifikovaného zběhnutí v sobě zahrnovalo i trestný čin opuštění republiky dle ust. § 95 trestního zákona z roku 1950, což jen potvrzuje stanovisko, že zběhnutí do ciziny nelze charakterizovat jako ryze vojenský trestný čin. Zběhnutí do ciziny předpokládalo, že se pachatel reálně do ciziny přemístil. Pokud mu v tom bylo objektivně zabráněno, jednalo se pouze o případ zběhnutí dle ust. § 273 odst. 2 a záměr zběha se chápal jako okolnost zvláště přitěžující. Komentář z počátku 50. let výslovně vylučoval kvalifikaci znemožněného zběhnutí do ciziny jako jeho pokus.²⁹³ Jak již bylo výše naznačeno, zběhnutí do ciziny nebylo samostatnou skutkovou podstatou, ale pouze okolností, podmiňující použití vyšší trestní sazby za předpokladu, že zběh do ciziny skutečně uprchl. Jako návodce a pomocník dle ust. § 7 trestního zákona z roku 1950 mohla vystupovat i civilní osoba. Návodce ke zběhnutí do ciziny byl stíhán pro trestný čin dle ust. § 7, § 273 odst. 3 a to i navzdory eventualitě, kdy navedený do ciziny nezběhl či byl zadržen. To, že zběhnutí do ciziny nepředstavovalo jen vojenský trestný čin, dále potvrzují i možné úvahy o jeho jednočinném souběhu s těžším trestným činem dle první hlavy trestního zákona z roku 1950, jež upravovala trestné činy proti republice. Tato eventualita se zkoumala dle konkrétních charakteristik osobnosti pachatele a zejména jeho politického smýšlení ve smyslu hodnocení podstaty lidově demokratického systému. Jistou roli hrála i forma realizace úmyslu zběhnutí do ciziny jako například se skupinou civilních osob, letadlem a podobně. Dle ustanovení § 275 došlo k definování spolčení ke zběhnutí, protože nebezpečnost zběhnutí pro armádu a její bojeschopnost bylo postihováno také ve stadiu přípravy. Formou tohoto přípravného jednání se stalo úmyslné sdružení nejméně tří vojenských osob za účelem zběhnutí jako trestného cíle. Dle odst. 2 písm. b) téhož ustanovení se odnětím svobody na 5 až 20 let trestal případ, kdy se cílem takového činu stalo zběhnutí do ciziny nebo k nepříteli. Při útěku vojenských osob na Západ totiž tyto dvě eventualy přirozeně splývaly. Dobová charakteristika nepřítelů navíc opět vydělovala zběhnutí do ciziny z kategorie čistě vojenských trestných činů, protože nebylo vázáno výlučně na případ války či bojové situace.

²⁹³Tamtéž, str. 56.

Za nepřítel se považovala každá skupina, jež vedla i v míru a mimo bojové situace ozbrojený boj proti republice. Vycházelo se například z projevu A. J. Vyšinského v politickém výboru Valného shromáždění Organizace spojených národů (OSN) jako protestu proti tzv. Trumanovu zákonu ze dne 10. října 1951 o vzájemném zajištění bezpečnosti. Tento zákon určoval částku 100 milionů amerických dolarů ze strany USA k financování podvratné a diverzní činnosti proti SSSR a dalším lidově demokratickým zemím. Přes pochopení podstaty studenoválečného konfliktu se není možno zbavit dílčího závěru, že se jednalo o možný akt státního terorismu.

Nový trestní zákon z roku 1961²⁹⁴ již obsahoval v ust. § 283 zvláštní skutkovou podstatu trestného činu zběhnutí do ciziny, která však postupnými novelizacemi doznávala značných změn. Původní znění o dvou jednoduchých odstavcích se do 70. let rozšířilo na tři odstavce, které se navíc začaly dělit na jednotlivá písmena. Základní skutková podstata zůstala totožná. Jednalo se o úmyslné svémocné vzdalování do ciziny s cílem vyhnout se vojenské službě. K okolnostem podmiňujícím použití vyšší trestní sazby ve druhém a později třetím odstavci se ke spáchání činu za stavu branné pohotovosti státu přidávaly okolnosti spočívající v tom, že pachatel byl vojákem z povolání, organizátorem, subjektem se zvláštní povinností uchovávat státní tajemství či ke spáchání činu použil vzdušný dopravní prostředek nebo prostředek bojové techniky. Vysokou společenskou nebezpečnost činu vyjadřovala i alternativa uložení trestu smrti za jeho spáchání v kvalifikované podobě. Oficiální komentáře z pera vojenských prokurátorů otevřeně deklarovaly, že ustanovení § 283 trestního zákona spojovalo v jedné zákonné dispozici znaky trestného činu zběhnutí a trestného činu opuštění republiky. Proto se logicky dospívalo k závěru, že zběhnutí do ciziny má charakter nejen trestného činu vojenského, nýbrž i trestného činu proti republice²⁹⁵ a toto jednání tudíž může být charakterizováno jako protistátní trestná činnost. Dobové vnímání vysokého stupně nebezpečnosti zběhnutí do ciziny ovlivnilo i extenzivní interpretaci pojmu „cizina“, kterou byl chápán každý jiný stát, třeba i spojenecký. Diskuze se dále vedly o kvalifikaci přípravy dle ust. § 7 odst. 1 nebo účastenství podle ust. § 10 odst. 1 písm. a) trestního zákona, byl-li jedním účastníkem voják a druhým civilní osoba. Poté se jednání vojáka kvalifikovalo jako příprava, respektive účastenství na trestném činu zběhnutí do ciziny a jednání civilní osoby jako příprava nebo účastenství na trestném činu opuštění republiky dle ust. § 109 trestního zákona. To se týkalo i situace, pokud šlo o jednání společné. Pokud se však civilní osoba podílela na přípravě nebo byla účastníkem

294Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

295Plk. doc. JUDr. KIESEWETTER, CSc., Zbyněk a kol. *Vojenské trestné činy*, Praha 1973. str. 138.

(organizátorství, návod či pomoc) ke zběhnutí vojáků a sama protizákonně překročit hranice nehodlala, kvalifikovala se její trestná činnost jako příprava nebo účastenství na trestném činu zběhnutí do ciziny.

Postupné novelizace skutkové podstaty otevíraly rozsáhlé interpretační diskuze zejména co do okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby. Charakteristickou se stala diskuze o výklad právního pojmu „prostředek bojové techniky“, jež zmiňovalo ustanovení § 283 odst. 1, 3 písm. a) trestního zákona. Interpretační polemiku vyostřila konkrétní kauza. Dva obvinění vedli roku 1977 v průběhu základní vojenské služby různé pohovory, jejichž obsahem byla chvála na život v tehdejší „kapitalistické“ cizině. To je přivedlo k rozhodnutí opustit území ČSSR a odejít do NSR. Ke společnému plánu se později připojil i další voják L. Jeden z obviněných dne 8. července 1977 obstaral 25 kusů ostrých nábojů do samopalů, přičemž druhý z obviněných se příštího dne v rámci výkonu dozorcí služby zmocnil tří samopalů vz. 58V, které si mezi sebou rozdělili. Poté všichni společně svémocně opustili svůj útvar v úmyslu překročit v prostoru hraničního přechodu u Chebu státní hranici do NSR. Při postupu ke státní hranici však byli dva vojáci ze skupiny dne 10. července 1977 kolem 12:30 hod. zadrženi orgány VB. Podstatou interpretačního sporu se stala otázka, zda je možné zmocnění se tří samopalů za účelem svémocného vzdalování do ciziny považovat za zmocnění se prostředku bojové techniky. Nejvyšší soud ČSSR dospěl k závěru, že obecná definice pojmu „bojová technika“ dle služebního předpisu Vševojsk-52-1 má pouze pomocnou definiční hodnotu a nelze ji automaticky přenášet do pojmové oblasti trestního práva hmotného. V rámci řešení problému byla dána přednost výkladu samotného trestního zákona, dle něhož by se muselo jednat o takový prostředek bojové techniky, který by byl srovnatelný se vzdušným dopravním prostředkem co do výkonu a účinnosti při realizaci záměru zběhnout do ciziny. Nakonec tak převážil právní názor, že zákonodárce vycházel při novelizaci ustanovení § 283 odst. 3 písm. a) trestního zákona z potřeby postihu zvláště nebezpečné formy trestné činnosti spočívající ve zmocnění se „vzdušného dopravního prostředku“ anebo „prostředku bojové techniky“. Na roveň prostředku bojové techniky nelze stavět samopal, protože nejde o prostředek tak razantní povahy a mohutnosti, zvláštnosti řízení a nebezpečnosti provozu, aby umožnil zběhnutí do ciziny i za okolností, kdy tomu brání zvláštní bezpečnostní opatření. Za prostředek bojové techniky se nadále vedle vzdušného dopravního prostředku (letadla, vrtulníku) považovala pásová a kolová bojová vozidla, která se vyznačovala značnou pohyblivostí v terénu či na silnicích. Tato vozidla měla v ozbrojených silách speciální určení, které vycházelo z jejich velké pohyblivosti v terénu i na silnicích, a umožňovalo tudíž v souvislosti s jejich hmotností, odolností a schopnostmi

překonávat různé překážky pachateli realizovat jeho záměr svémocně se vzdalovat do ciziny s úmyslem vyhnout se vojenské službě. Mohlo se konkrétně jednat o vojenské bojové letadlo, obrněný transportér, bojové vozidlo pěchoty či tank. Samopal vz. 58 jako lehká automatická ruční zbraň takovou povahu z podstaty věci mít nemohl, protože neposkytoval pachateli reálnou možnost dostat se v krátké době přes státní hranici na území cizího státu.²⁹⁶

Interpretační pochybnosti však někdy vznikaly i ohledně méně technicky komplikovanějších otázek, jako byla například kvalifikace dle ustanovení § 283 odst. 1, 2 písm. a) trestního zákona, spočívající ve spáchání zběhnutí do ciziny vojákem z povolání. K dokreslení má značnou vypovídací hodnotu následující případ. Obviněný bývalý poručík J. B. byl ke dni 1. srpna 1974 na základě rozkazu přijat do další činné služby. Při výkonu své funkce se seznamoval se skutečnostmi, které tvořily předmět státního tajemství. Jeho uchovávání mu bylo zvláště uloženo, kteroužto skutečnost potvrdil svým podpisem v únoru 1979. Na počátku srpna roku 1979 byl útvarovým lékařem uznán službu neschopným a ponechán v domácím ošetření. Dne 10. srpna 1979 se nedostavil k lékaři na kontrolu a bylo zjištěno, že přes cestovní kancelář Čedok odejel za účelem rekreace i s rodinou do Bulharska, ač mu jeho velitelem nebyla přiznána dovolená. Dne 25. srpna 1979 sdělil J. B. telefonicky příbuzným, že ilegálně odejel z republiky a nyní žije v Rakousku. Od 31. srpna 1979 opakovaně volal z Mnichova (NSR) a zjevně dal najevo, že nepomýšlí na návrat do ČSSR. Při kvalifikaci jeho protiprávního jednání se vycházelo z ust. § 20 odst. 1, 2 písm. c) zák. č. 121/1978 Sb., branný zákon,²⁹⁷ dle něhož vojenská činná služba zahrnovala též další službu. Touto službou byli povinni vojáci, kteří vykonávali základní službu a jimž bylo na jejich vlastní žádost povoleno, aby konali další službu. V souladu s čl. 93 a 95 služebního předpisu FMNO-Všeob-P-2 se dovozovalo, že se jedná o druh činné služby, jež se vykonává jako vojenské povolání. Od služby vojáků z povolání se tak lišila svým dočasným charakterem, avšak ustanovení tohoto služebního předpisu se analogicky vztahovalo jak na vojáky z povolání, tak na poddůstojníky, praporčíky a důstojníky v další službě. Vojáci z povolání i vojáci v další službě měli tedy v meritu stejná práva a povinnosti. Spáchal-li tedy voják v další službě trestný čin zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona, byl brán k trestní odpovědnosti jako „voják z povolání“ ve smyslu odst. 2 písm. a) téhož ustanovení trestního zákona.²⁹⁸

296Právní stanoviska. *Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona*. Vojenská prokuratura 1, 1980. str. 59.

297Úplné znění branného zákona, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků.

298Právní stanoviska. *Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o odvolání*. Vojenská prokuratura 1, 1981. str. 62 až 63.

Velmi zajímavou interpretační a kvalifikační otázkou ve vztahu ke skutkové podstatě dle ust. § 283 trestního zákona se stala též otázka jejího nejčastějšího souběhu (zejména jednočinného) s dalšími trestnými činy. Především se tak přirozeně dělo se skutkovými podstatami porušování povinností strážní a dozorčí služby dle ustanovení § 285 a § 286 trestního zákona tehdy, pokud voják dezertoval při jejich výkonu. Poněkud kuriózním se stal případ souběhu zběhnutí do ciziny s trestnými činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle ust. § 132 a nedovoleného ozbrojování dle ust. § 185 trestního zákona, tedy deliktů hospodářských a obecně nebezpečných. V tomto ohledu je ilustrativní zběhnutí vojína PS Miroslava Haracha, který se 25. února 1985 vzdálil přes přechod Dolní Dvořiště do Rakouska. Jmenovaný těsně před překročením státní hranice odložil na zem svůj samopal vz. 58 i s náboji a do Rakouska vešel neozbrojen.²⁹⁹ Pokud by tak neučinil, spáchal by se zběhnutím do ciziny a porušováním povinností strážní služby jedním skutkem i trestné činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle ust. § 132 odst. 1 písm. b) a nedovoleného ozbrojování dle ust. § 185 odst. 1 trestního zákona. S hmotněprávním vymezením skutkové podstaty úzce souvisela i otázka vývojových stádií tohoto konkrétního trestného činu.

6.3 Diskuze o vývojových stádiích trestného činu

Rozsáhlé diskuze se ve vztahu k ustanovení § 283 trestního zákona rozvinuly k otázce, kdy se jedná o pokus tohoto trestného činu či jeho dokonání. První skupina názorů se opírala o základní východisko, že k dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny není nutné, aby zběh skutečně překročil státní hranici. V tomto případě postačovalo, pokud se pachatel svémocně vzdálil s úmyslem vyhnout se vojenské službě útekem do zahraničí. Nemusel nutně ani nastoupit cestu k hranicím. O pokus trestného činu se jednalo jen za té situace, kdy vojenský zběh byl dopaden již v okamžiku usilování o vzdálení se od svého útvaru nebo z místa služebního přidělení. Z podstaty výše uvedeného jednoznačně plyne, že o pokus trestného činu dle ustanovení § 283 se mohlo jednat pouze ve výjimečných případech. Aby se mohlo jednat o pokus, musel být pachatel dopaden například při překonávání kasárenského oplocení, protože za této situace ještě mohl od svého konání dobrovolně upustit. O dokonání trestného činu se jednalo v momentu, kdy se voják již úspěšně dostal přes plot vojenského objektu, čímž již opustil svůj vojenský útvar. V dané situaci by však musely existovat další důkazy o tom, že se skutečně chtěl vzdalovat do ciziny. Dokonání trestného činu v tomto případě již nemohly zvrátit další okolnosti. Pachatel mohl svůj úmysl později přehodnotit například po návštěvě příbuzných nebo se dobrovolně přihlásil vojenským orgánům

²⁹⁹PEJČOCH, Ivo. Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrceni uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948-1989, Cheb 2011. str. 183 až 184.

či orgánům SNB. Kvalifikace jeho činu zůstávala stejná, protože na tento trestný čin se nevztahovala tak zvaná účinná lítost dle ustanovení § 66 trestního zákona.³⁰⁰ Opět zde nehrála žádnou roli skutečnost, že pachatel projevil vůli vrátit se ke svému vojenskému útvaru, aniž by před tím opustil československé státní území.

Právní názor na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny bez nutnosti opuštění státního území ČSSR zastávali především odborníci působící v soustavě vojenské prokuratury a spolu s nimi i orgány vyšetřování StB ve VKR, které ve své činnosti zohledňovaly jiná, primárně neprávní, kritéria. Vzniklé zohledňování trestní represe dokládá stupeň nebezpečnosti zběhnutí do ciziny, který pro státní orgány tento - ve své podstatě protistátní - delikt měl. Argumenty byly čerpány zejména z prostředí jazykového či logického výkladu, analýzy vývojových stadií, následku, účinku a výsledku trestného činu spolu s upřesněním rozsahu a trvání tohoto deliktu. Ve stručnosti je instruktivní se těmito výklady alespoň krátce věnovat. Z hlediska jazykového výkladu se vycházelo z nedokonavého vidu slovesa v hypotéze právní normy: „Kdo se svémocně vzdaluje do ciziny....“. V této logice se nepředpokládalo naplnění opuštění republiky a reálný pobyt v cizině k dokonání trestného činu. Za postačující se považovalo již svémocné vzdalování směrem do ciziny. Velký význam se přikládal subjektivnímu rozhodnutí pachatele překročit státní hranici a jeho představám o tom, že se svému cíli svémocným vzdalováním přibližuje. Nemusel se ani fyzicky ke státní hranici blížit, aby trestný čin dle ustanovení § 283 trestního zákona dokonal za podmínky, že kontinuálně uskutečňoval svůj záměr. Pachatel se za těchto okolností svémocně vzdaloval do ciziny i tím, že čekal v úkrytu na příhodný okamžik k přesunu, obstaral si za tímto účelem civilní oděv či se rozloučil se svou rodinou.³⁰¹ Dokonání u tr. činu zběhnutí do ciziny nastalo v okamžiku, kdy se pachatel bez dovolení vzdálil od svého vojenského útvaru se záměrem nezákonného překročení státní hranice, přičemž jejím fyzickým překonáním došlo k dokončení tohoto deliktu. Přípravy trestného činu dle ustanovení § 283 trestního zákona z roku 1961³⁰² se pachatel dopustil v souladu s jeho ust. § 7 odst. 1 tehdy, když se svémocně vzdálil od svého vojenského útvaru v úmyslu opatřit si například civilní oděv, mapu, kontaktovat eventuální spolupachatele atd. Jinak řečeno, chtěl si připravit podmínky pro svůj pozdější odchod do ciziny, avšak současné svémocné vzdalování chtěl ukončit a k útvaru se vrátit. Zběhnutí do ciziny bylo dále vřazováno do kategorie tzv. „bezúčinkových“ trestných

300Pplk. Dr. MATHERN, CSc., Vladimír. *Poznámky k publikácii „Vojenské trestné činy“*. Vojenská prokuratura č. 2, 1974. str. 41.

301Mjr. JUDr. VAEO, Michal. *K interpretaci skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny*. Vojenská prokuratura č. 3, 1986. str. 19 až 20.

302Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

činů. Objektivní stránkou jeho skutkové podstaty nebyl vyvolání účinku na hmotném předmětu útoku. Diskuze o následku trestného činu zběhnutí do ciziny se pak úzce vázala na charakteristiku rozsahu jeho objektu.

Skutková podstata trestného činu dle ust. § 283 trestního zákona se považovala za složitou se dvěma objekty. Stoupenci jeho dokonání bez reálného opuštění území ČSSR vojákem argumentovali, že toto dokonání nastává již tehdy, pokud je jednáním pachatele dotčen jen jeden z nich. Za bezprostředně chráněný objekt se považovala vojenská činná služba³⁰³, jež se interpretovala jako součást branné povinnosti. Branná povinnost tu vystupovala jako širší chráněný objekt, který je zběhnutím do ciziny vždy ohrožen. Branná povinnost byla považována za nedůležitější nástroj pro zabezpečení účinné obranyschopnosti republiky, což znamenalo způsobilost státu účinně se bránit a odvrátit ozbrojenou silou napadení nebo ohrožení ČSSR vnějším nepřítelem. Druhým objektem, který dokazoval úzkou spřízněnost trestného činu zběhnutí do ciziny s kategorií protistátní trestné činnosti, byl zájem ČSSR na kontrolovaném pohybu obyvatel z území státu do zahraničí. Jinak řečeno, jednalo se o zájem, aby ilegální emigrací nedocházelo k ohrožení bezpečnosti republiky či porušení jejich dalších politických a ekonomických zájmů. Vycházelo se z předpokladu, že emigranti jsou informačně využíváni orgány západních zpravodajských služeb a ohrožují tak bezpečnost československého státu, slouží západní propagandě a svým odchodem zmenšují objem lidských zdrojů pro domácí socialistické hospodářství.³⁰⁴ Pro dokonání činu zběhnutí do ciziny nebylo v tomto pojetí nutné narušení obou chráněných objektů a vycházelo se jednoznačně z jazykového výkladu ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona, který vyžadoval pouze, aby se voják svémocně vzdaloval do ciziny v úmyslu vyhnout se vojenské službě. V případě zájmu ČSSR na kontrolovaném pohybu obyvatel z republiky do zahraničí postačovalo jeho bezprostřední ohrožení. Vysoká nebezpečnost zběhnutí do ciziny vycházela už ze samotného započítání vzdalování se směrem k opuštění státního území.

Hodnocení společenské nebezpečnosti trestného činu dle ust. § 283 tr. zákona plně odráželo skutečnost, že se v první řadě nejednalo o vojenský trestný čin. Jeho páčáním se dle tehdejšího pohledu projevoval zejména negativní a nepřátelský vztah k socialistickému společenskému zřízení, výkonu vojenské služby a k žádoucímu morálně politickému stavu vojenské jednotky.³⁰⁵ I ve druhé polovině 80. let se vycházelo ze strnulého předpokladu, že

303Ust. § 20 zákona č. 121/1978 Sb., branný zákon, úplné znění branného zákona, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků.

304JUDr. NOVÁK, Karel. *K novému právnímu názoru na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny*. Vojenská prokuratura č. 5, 1987. str. 30.

305Plk. JUDr. PICHLER, Alois. *Uplatňování trestní politiky strany a státu v ozbrojených silách ČSSR*. Vojenská prokuratura č. 2, 1984. str. 13.

v tehdejší světové politice se nadále střetávaly dva odlišné přístupy k válce a míru. Sílu měl argument, jenž zdůrazňoval napjatost mezinárodní situace v důsledku údajné agresivní militaristické politiky imperialismu. Zájem KSČ na upevnování bezpečnosti a obranyschopnosti socialistického státu měl za takto chápané mezinárodní situace působit protichůdně vůči snahám o oslabování společenského zájmu chráněného ustanovením § 283 trestního zákona. Pro určení typové nebezpečnosti trestného činu zběhnutí do ciziny se v potaz brala i pohnutka pachatele, který projevoval svémocným vzdálením s cílem vyhnout se vojenské službě útekem do ciziny nepřátelské stanovisko ke službě v ozbrojených silách jako své vrcholné občanské povinnosti. Zároveň tím demonstroval a oslaboval zájem společnosti na obranyschopnosti republiky.³⁰⁶

Naopak druhý názor stavěl na předpokladu, že trestný čin zběhnutí do ciziny byl dokonán až tehdy, kdy pachatel opustil území republiky, tj. vzdálil se do ciziny. Rozhodovací praxe však ke změně stanoviska nedospěla hned. Po celou dobu účinnosti trestního zákona z roku 1961 se uplatňoval výklad, dle kterého se k dokonání zběhnutí do ciziny nevyžadovalo, aby pachatel území ČSSR reálně opustil. Teorie i justiční praxe na tomto stanovisku setrvala po celých dlouhých 25 let, i když od počátku účinnosti trestního zákona z roku 1961 existovaly jisté pochybnosti o tom, zda k dokonání zběhnutí do ciziny postačí pouhé svémocné vzdalování se s úmyslem vyhnout se vojenské službě útekem mimo území ČSSR.³⁰⁷

Ke zjevnému obratu však došlo až v závěru roku 1985, kdy jeden ze senátů vojenského kolegia Nejvyššího soudu ČSSR vyslovil diametrálně odlišný právní názor. V tomto případě se zejména argumentovalo skutečností, že znak „do ciziny“ nelze odtrhnout od dalších znaků skutkové podstaty. Pokud byl tedy pachatel zadržen v době, kdy ještě nepřekročil státní hranici, jednalo se pouze o pokus trestného činu zběhnutí do ciziny. Při ukládání trestu otázka pokusu či dokonání v tomto případě nečinila žádné obtíže, protože pokus byl trestný dle trestní sazby za dokonáný trestný čin. K rozhodným skutečnostem se přihlíželo při úvaze o účelu trestu a jeho výměře. K podepření tohoto druhého stanoviska se použila celá paleta interpretačních metod. Z hlediska jazykového výkladu se argumentovalo, že samotný název trestného činu „zběhnutí do ciziny“ opodstatňuje závěr, že tento trestný čin je dokonán až opuštěním území státu. Jestliže se pachatel jen svémocně vzdaloval a nešlo o opuštění státního území, mohl se dopustit pouze pokusu či přípravy za předpokladu, že sledoval záměr do ciziny odejít. Mohl být také postižen za jiný trestný čin, jenž svým jednáním již spáchal. Další argumenty přinášel systematický výklad. Ustanovení

306JUDr. NOVÁK, Karel. *K novému právnímu názoru na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny*. Vojenská prokuratura č. 5, 1987. str. 32.

307Plk. JUDr. HORÁK, Václav. *K trestnému činu zběhnutí do ciziny*. Vojenská prokuratura č. 3, 1987. str. 34.

§ 283 odst. 1 trestního zákona o zběhnutí do ciziny se lišilo od ustanovení o zběhnutí dle § 282 odst. 1 pouze tím, že pachatel „prostého“ zběhnutí se svémocně vzdaluje v úmyslu vyhnout se vojenské službě, přičemž však zůstává na území republiky. V takovém případě se pachatel vzdaloval na dobu dopředu nevymezenou, nechtěl se vrátit ke svému útvaru. Jeho úmysl směřoval k tomu, aby neplnil vojenské povinnosti a vyhnul se vojenské službě. V kontextu se uvádělo, že svémocné vzdálení, pokud bylo delší než 24 hodin, bylo kvalifikováno jako trestný čin svémocného odloučení v souladu s ustanovením § 284 trestního zákona.³⁰⁸ Vycházelo se dále z předpokladu, že trestní zákon rozlišuje nebezpečnost jednotlivých jednání vojenských osob, které se svémocně vzdalují. Všechny trestné činy dle ustanovení § 282 až 284 zahrnovaly jednání spočívající ve svémocném vzdalování, které legálně definovalo ustanovení § 295 trestního zákona. Zejména se jednalo o situaci, kdy se pachatel vzdálil bez dovození od svého útvaru nebo z místa služebního přidělení, ač tam byl odeslán nebo ač uplynula doba jeho odůvodněné nepřítomnosti (zejména při ustanovení, přeložení, služební cestě nebo dovolené). Tento legální výklad pojmu platil i pro ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona a svémocné vzdálení zde muselo znamenat reálné vzdálení se do ciziny.

Ke stejnému cíli vedlo i použití metody historického výkladu, v němž se opět odrážela zvláštní povaha zběhnutí do ciziny jako skutkové podstaty inklinující svým obsahem spíše do sféry protistátní trestné činnosti než do oblasti pouze vojenské. Obsahem zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákona z roku 1950³⁰⁹ bylo takové jednání pachatele, jenž opustil území republiky v úmyslu trvale se vyhnout výkonu vojenské služby nebo v úmyslu zdržovat se v cizině po dobu delší než čtrnáct dní. Podoba skutkové podstaty i sankce vycházely ze společenských poměrů v roce 1950, kdy zběhnutí do ciziny mohlo být dokonáno až tehdy, kdy voják do ciziny skutečně zběhl. Jednalo se o období, kdy se komunistický režim cítil silně ohrožen jak domácími nepřáteli, tak i možným vypuknutím nového celosvětového válečného konfliktu. Ať již byl zvrat politického vývoje po únorových událostech možný či nikoli, KSČ reflektovala názory SSSR a jeho vůdce J. V. Stalina o zostřování třídního boje při budování socialismu. Při použití historického výkladu se za mezník považoval rok 1960 a přijetí nového základního ústavního zákona.³¹⁰ Tato Ústava Československé socialistické republiky v úvodní pasáži prohlašovala vítězství socialismu pod vedením KSČ. Po jejím přijetí vznikl i trestní zákon č. 140/1961 Sb., který

308Plk. Dr. HORÁK, Václav. *K dokonání trestného činu podle § 283 odst. 1 tr. zák. Socialistická zákonost* č. 8, 1987. str. 441.

309Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.

310Ústavní zákon ze dne 11. července 1960 č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky.

odrážel socialistickou přeměnu společnosti a porážku všech protirežimních sil. Jevilo se tak jako krajně nelogické, pokud by zákonodárce směřoval za nových poměrů k zostření trestní represe v případě zběhnutí do ciziny tím, že za dokonany trestný čin považoval situaci, kdy ke zběhnutí do ciziny reálně nedošlo. Rozšiřování trestní odpovědnosti pachatele nemohlo za této situace obstát. K výše uvedenému se dále přidávaly různé kombinace syntaktického, gramatického a sémantického výkladu. Zákonodárce zřejmě nesměřoval použitím nedokonavého vidu „svémocně se vzdaluje“ k odtržení slovesného tvaru od použitého větného kontextu. Použitou formulací měla být spíše zdůrazněna obecná povaha děje. S tím korespondovala i formulace uvedená v ust. § 295 trestního zákona, jež vyjadřovala reálné fyzické vzdálení se. To nutně muselo vést k celostnímu chápání ustanovení § 283 jako jednoho mluvnického a významového celku, v němž slovesný tvar „vzdaluje se“ měl pevnou větnou vazbu k příslovečnému určení „do ciziny“.³¹¹

I na jiných místech operoval trestní zákon s pojmem „do ciziny“ v obdobném smyslu. V případě trestného činu zavlčení do ciziny podle ust. § 233 odst. 1 se počítalo s dokonáním trestného činu v případě, že pachatel jiného do ciziny reálně zavlče. Podobně u trestného činu poškozování zájmů republiky v cizině dle ust. § 112 trestního zákona se bezpodmínečně požadovalo, aby se příslušné údaje dostaly do ciziny a tam došlo také k jejich rozšiřování. Jelikož skutková podstata trestného činu zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 obsahovala ve své konstrukci částečně i skutkovou podstatu trestného činu opuštění republiky podle ust. § 109 trestního zákona, měla zásadní význam i interpretace tohoto zákonného ustanovení. Trestný čin dle ust. § 109 byl dokonán až opuštěním území republiky, kdy k tomuto ustanovení byl trestný čin dle ust. § 283 speciální a nepřicházel v úvahu jednočinný souběh. Představitelé vojenské justice, kteří se problémem podrobně zabývali, přirozeně hledali i příčiny nejednotného výkladu. Došli k závěru, že skutková podstata trestného činu podle ust. § 283 trestního zákona postrádá přesné ohraničení trestného činu a vymezení činnosti „svémocně se vzdaluje“ patřilo mezi neurčité dispozice. Mohlo poté dojít k situaci, že znak „svémocně se vzdaluje“ byl odtržen od znaku skutkové podstaty „do ciziny“. Celkově byla skutková podstata dle ust. § 283 odst. 1 považována za nepřiliš určitou. Nejvyšší soud ČSSR vyslovil v polovině 80. let konečný právní názor, dle něhož vytváří formulace skutkové podstaty o svémocném vzdálení se do ciziny jeden celek. Znak „do ciziny“ nebylo již dále možné odtrhávat od znaku „svémocně se vzdaluje“ a tento znak spojovat s úmyslem vyhnout se vojenské službě. To by odporovalo smyslu zákona, který nesleduje postih pachatele

311Plk. Dr. HORÁK, Václav. *K dokonání trestného činu podle § 283 odst. 1 tr. zák. Socialistická zákonost č. 8, 1987.* str. 442.

za dokonáný trestný čin zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona již za situace, kdy jednání bylo mnohdy velmi vzdálené skutečné realizaci záměru. Nejvyšší soud ČSSR tak potvrdil praxi vojenských obvodových soudů a vyšších vojenských soudů při posuzování trestného činu zběhnutí. Došlo tak k adekvátnímu usměrnění soudní i prokurátorské praxe. V souvislosti s tím se začaly objevovat i snahy o odstranění pochybností při výkladu dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny v rámci zamýšlené rekodifikace trestního zákona. Jako reálná alternativa se například objevil návrh co nejjednodušší formulace skutkové podstaty „kdo se svémocně vzdálil do ciziny“. Mělo tak dojít k vytvoření právního stavu, jenž by odpovídal právnímu vědomí příslušníků ozbrojených sil i občanů z civilního prostředí.

6.4 Nejasná hranice mezi obecnou a politickou kriminalitou – případ Cagášek a Porteš

Poněkud rozvláčná charakteristika skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny může působit poněkud nadbytečně. To však neplatí o jejích faktických dopadech na konkrétní lidské osudy. Za typický příklad může sloužit případ dvou vojáků Vladimíra Cagáška a Aloise Porteše, kteří byli v rámci kriminální kauzy s politickým pozadím popraveni ve věznici Praha-Pankrác dne 9. srpna roku 1966. Oba vojáci spáchali vraždu, což lze jen stěží zpochybnit. K tomuto fatálnímu činu je však nevedly nízké či ziskuchtivé pohnutky, nýbrž úmysl uprchnout za hranice tehdejší ČSSR. Pokud však přijmeme logiku, že například činnost skupiny bratří Mašínů v letech 1951 až 1953 lze charakterizovat jako politický případ, nezbyvá nic jiného, než popravu obou mladých dezertérů chápat jako výsledek politického procesu. Vladimír Cagášek a Alois Porteš tak vystupují nejen jako poslední příslušníci ozbrojených sil popravení nikoliv pouze z ryze kriminálních příčin, ale též jako poslední popravení v politickém procesu v ČSSR.³¹²Výše uvedené soudy však není možné chápat bez dalšího jako dané, což však jen stupňuje výjimečnost celé trestní kauzy. K tomu přispívá i ta skutečnost, že osudy posléze popravených vojáků Cagáška a Porteše vzbudily rozsáhlé diskuze na stranách soudobého tisku, odstartovaly vlnu zájmu ze strany intelektuálů i prostých občanů a nakonec se staly předmětem rozhodování o prezidentské milosti. I v uvolněné atmosféře druhé poloviny 60. let však prezident republiky a první tajemník Ústředního výboru (ÚV) KSČ Antonín Novotný trest smrti oběma aktérům neprominul.

V prvé řadě je nutné popsat skutkový děj případu. Vojáci Cagášek s Portešem vykonávali vojenskou službu u Vojenského útvaru (VÚ) 8700 v Michalovcích. Jelikož je poměry v ČSLA znechucovaly, rozhodli se uprchnout za hranice a cestovat do Severní

312 PEJČOCH, Ivo. Vojáci na popravišti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 - 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 - 1984, Cheb 2011. str. 29.

Rhodésie. Dne 13. prosince 1965 se v rámci cvičného poplachu společně zmocnili samopalů vz. 58, munice do těchto zbraní v počtu 1520 kusů a v 5:30 hod. opustili VÚ 8700 Michalovce. K hranicím s Rakouskem nakonec postupovali pěšky. U mateřského VÚ brzy zjistili nepřítomnost obou vojáků a pronásledovat je se vydal voják z povolání, major Marcel Volma. Služebním vozidlem jej při pronásledování doprovázeli dva vojáci v hodnosti vojína a svobodníka. V 7:15 hod. Cagáška s Portešem stíhací skupina dostihla a zastavila před nimi na státní silnici ve vzdálenosti asi 25 metrů a to v bezprostřední blízkosti obce Pozdišovce. Major Volma vystoupil ze služebního vozidla a na oba uprchlíky namířil svou pistolí. Zběhové strhli samopaly z ramen, natáhli je a zahájili na pronásledovatele palbu dávkami. Major Volma byl v průběhu přestřelky zasažen do hlavy a na místě usmrcen. Dávky zasáhly i služební vozidlo, v němž byl těžce zraněn střelou do hlavy voják Ivan Šimko. Cagášek s Portešem z místa činu uprchli a bylo po nich vyhlášeno celostátní pátrání. Oba pozměnili plán útěku a rozhodli se vlakem dostat do úkrytu v Kroměříži, kde měl Vladimír Cagášek manželku, rodiče a přátele. Při cestě vlakem však byli odhaleni a příslušníky SNB zatčeni dne 16. prosince 1965 ve Spišské Nové Vsi.

Dne 13. prosince 1965 zahájil vyšetřovatel Vojenské obvodové prokuratury (VOP) Prešov trestní stíhání obou pachatelů formou usnesení v souladu s ustanovením § 160 odst. 1 trestního řádu z roku 1961.³¹³ Na složitost dokazování zběhnutí do ciziny ukazuje i zahájení trestního stíhání pro trestný čin „prostého“ zběhnutí dle ust. § 282 odst. 1 trestního zákona. Imputovanou političnost případu dokazuje i skutečnost, že hned 17. prosince 1965 přijal k vyšetřování věc vyšetřovatel StB ve VKR činný v rámci oddělení vyšetřování StB ve VKR při Velitelství Východního vojenského okruhu v Trenčíně a to už po zatčení pachatelů v souladu s ustanovením § 162 odst. 1 trestního řádu. Kromě obvinění z vraždy, dvojnásobného pokusu vraždy, nedovoleného ozbrojování, rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví zatím zůstala v platnosti prvotní právní kvalifikace prostého zběhnutí. Vzhledem k přijmutí věci vyšetřovatelem VKR však je na místě domněnka, že již v tomto okamžiku existovalo dostatečně silné podezření na spáchání trestného činu zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona, i když to nenašlo svůj odraz v textu usnesení.³¹⁴ Dle závěrečné zprávy z trestní věci měli být vojáci Cagášek s Portešem upozorněni až dne 20. prosince 1965 na okolnost, dle níž skutek jimi spáchaný měl být nadále právně kvalifikován jako dokonané zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona. Konstrukce vyšetřovatele

313 Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.

314 Archiv bezpečnostních složek, f. Vyšetřovací spisy, V-7998 MV č. Skr-77-142-65, Cagášek Vladimír a spol., Usnesení ČVS: Skr-77-142/1965.

StB ve VKR vycházela z představy o dominantním záměru pachatelů zběhnout do ciziny, přičemž spáchání nedovoleného ozbrojení, vraždy či pokusů vražd mělo jen dezerci za hranice pomoci zrealizovat v prostředí stále vznikajících překážek zločinného záměru. Politická orientace případu tak od začátku zatlačovala jeho reálné kriminální pozadí. Na základě dobového výkladu je předvídatelné, že od počátku se oběma obviněným kladlo za vinu zběhnutí do ciziny ve vývojové fázi dokonání trestného činu. Více vypovídající je však logika vyšetřovatele VKR kpt. Budínského ohledně jediného zásadního rozporu ve výpovědích obou vojáků. Šlo o rozdílné tvrzení v tom, kdy poprvé hovořili a dohodli se na útěku do zahraničí. Vladimír Cagášek vypovídal, že se tak stalo již dne 12. prosince 1965 v kavárně „Park“. Naproti tomu Alois Porteš uvedl jako rozhodující okamžik ohledně vzájemné dohody o dezerci za hranice moment těsně následující po zastřelení mjr. Volmy. Dle názoru vyšetřovatele neměla tato zcela protichůdná vyjádření vliv na celkovou právní kvalifikaci skutku. Jednalo se však o velmi podstatnou okolnost za situace, kdy zběhnutí do ciziny bylo v duchu tehdejšího výkladu dokonáno již vzdalováním se obou vojáků od VÚ 8700 Michalovce v úmyslu vyhnout se vojenské službě.

6.5 Zvláštní charakteristiky vyšetřování zběhnutí do ciziny

Pozornost, jež byla věnována případu vojáků Vladimíra Cagáška a Aloise Porteše, demonstrovala přirozeně nejen hmotněprávní aspekty zběhnutí do ciziny, nýbrž vytvořila i logický most k další části výkladu. Tou jsou procesní aspekty vyšetřování zběhnutí do ciziny v perspektivě právní úpravy let 1948 až 1989. Zběhnutí do ciziny jako delikt výrazně politický se v procesním slova smyslu dostal po únorových událostech roku 1948 do sféry zpravodajského zájmu a při jeho vyšetřování hrály právní hlediska spíše druhořadou roli. Je tak přirozené, že dezerce za hranice Československa spadala do zájmové sféry Obranného zpravodajství (OBZ) v čele s rozporuplnou osobností Bedřicha Reicina. Nástup KSČ k moci odstartoval vlnu útěků vojenských osob za hranice, což podrobně reflektoval Zpravodajský rozkaz č. 3, který plk. pěchoty Reicin podepsal v Praze dne 27. dubna 1948 z titulu přednosty 5. oddělení Hlavního štábu. Tento dokument upravoval zejména postup při provádění šetření zběhnutí do zahraničí vojenských osob (vojenských gážistů, poddůstojníků a vojáků) v činné službě. Ve své podstatě zde byla koordinována činnost orgánů OBZ s velitelskými orgány vojenských útvarů, jejichž příslušníky byli zběhové před svou dezercí. Zpravodajci z OBZ především prováděli šetření v kruhu rodiny, příbuzných a známých daného vojáka s cílem zjistit místo jeho pobytu či místo v zahraničí, kam uprchl. Co nejrychleji se nadřízeným orgánům OBZ hlásilo jméno, příjmení, hodnost a přidělení dezertéra, jeho osobní data, přesný

popis osoby, poslední bydliště, adresy příbuzných, známých, místo jeho pravděpodobného pobytu před útekem za hranice, pravděpodobný směr útěku a jména osob, jež o útek věděly, k útěku napomáhaly či útek přes hranice usnadnily či provedly. V případě vojenských gážístů měl příslušný zpravodajský orgán neprodleně podat hlášení jeho nadřízenému s tím, aby podal oznámení zběhnutí a trestní oznámení kompetentnímu vojenskému soudu. Dle instrukcí OBZ se toto trestní oznámení obligatorně rozšiřovalo o podezření ze spáchání přípravy zločinu úkladů o republiku dle ustanovení § 2 a zločinu vojenské zrady dle ustanovení § 6 zákona na ochranu republiky z roku 1923.³¹⁵ Presumovala se zde skutečnost, dle níž byly všechny vojenské osoby po ilegálním překročení hranic podrobeny výslechu zpravodajskými orgány cizí moci a prozradily tak údaje, jež měly zůstat utajeny pro ochranu republiky.

Taktéž se automaticky předpokládalo, že vojenští zběhové v zahraničí navázali kontakt s protistátně zaměřenými emigrantskými organizacemi, jejichž úsilí směřovalo k násilné změně ústavních poměrů Československé republiky.

Dle znění citovaných ustanovení zákona na ochranu republiky se tedy stíhalo vejítí ve styk s vojenskými činiteli cizí moci a předání jim takových informací, které měly klíčovou úlohu pro obranu republiky. 5. oddělení Hlavního štábu od svých podřízených zpravodajských složek vyžadovalo zaslání fotografií vojenského zběha a provedení důkladné prohlídky jeho bytu, kanceláře a cílem nalézt doklady o jeho protistátní činnosti a objasňující příčiny jeho zběhnutí do ciziny a jména osob, jež musely o útěku vědět a samotný útek pomáhaly realizovat. Všechny prověřované osoby musely být protokolárně vyslechnuty.³¹⁶ Po ukončeném šetření si 5. oddělení Hlavního štábu vyžadovalo od podřízených zpravodajských složek podrobnou zprávu zaslanou služebním postupem. V něm opět vyžadovalo potvrzení osobních identifikačních údajů zběha, přesnou dobu zběhnutí, kdo tuto skutečnost hlásil, který velitelský orgán podal trestní oznámení pro zběhnutí do ciziny, zda toto oznámení bylo rozšířeno o jiné trestné činy či zpravodajské vyhodnocení domovní prohlídky z hlediska eventuální protistátní trestné činnosti. Konkrétní materiál nalezený při domovní prohlídce, který svědčil na protistátní trestnou činnost zběha, měl být dále vyhodnocen z důvodu rozšíření trestního oznámení u příslušného vojenského soudu. Dále zpráva musela obsahovat údaje o nakládání s majetkem dezertéra se zvláštním důrazem na identifikaci osobního vozidla, které mohlo být použito při útěku do ciziny s cílem

315Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky č. 50/1923 Sb.

316HANZLÍK, František. Vojenské obranné zpravodajství v zápasu a o politickou moc 1945 – 1950, Praha 2003. Úplný text rozkazu je reprodukován na straně 351 až 353.

jeho vypátrání. Taktéž měla zpráva obsahovat ukázky písma a podpisů pachatele, jeho daktyloskopické otisky a všechny jeho dostupné osobnostní charakteristiky.

Průběžně si dále 5. oddělení Hlavního štábu vyžadovalo další informace o pohybu zběha na území ČSR, překročení státních hranic a o pobytu v zahraničí se sdělením pramene zpráv a jeho vyhodnocení. Zmíněný zpravodajský rozkaz se pokoušel též o specifickou formu prevence útěků vojenských osob do ciziny, které však ve své podstatě a důsledcích rozšiřovalo kriminalizaci vojáků v činné službě. Zpravodajské orgány OBZ měly navázat u všech vojenských útvarů součinnost s jejich velitelskými orgány, které dle rozhodnutí MNO odeslaly vojenské gážisty na dovolenou. Vojenské osoby na dovolené měly být upozorněny na povinnost hlásit každou změnu svého bydliště s přesným udáním nové adresy. To se odůvodňovalo vytvořením podmínek pro hladké doručování úřední pošty. Současně měli velitelé své podřízené na dovolené upozornit, že v případě porušení této povinnosti a následné nemožnosti zjištění jejich aktuálního pobytu vojenským útvarem, budou považováni v souladu s platnými právními předpisy za zběhy s veškerými možnými právními následky.

Zvláštní charakter zběhnutí do ciziny jako deliktu na pomezí mezi protistátní a vojenskou trestnou činností odrážely také vnitřní předpisy normativní povahy z 50. i pozdějších let. Tajný RMV č. 25 ze dne 8. února 1954 definoval působnost vojenské kontrarozvědky (VKR) ministerstva vnitra ČSR v oblasti zajišťování státní bezpečnosti v československých ozbrojených silách. Dle tohoto rozkazu VKR měla za tímto účelem – mimo jiné – zabránit případům zběhnutí. Více než dvacet let poté se v období stabilizované normalizace zabýval totožnou problematikou RMV č. 5/1975 Sb. „Postavení, působnost, hlavní úkoly a organizace vojenské kontrarozvědky v mírových podmínkách a organizační řád hlavní správy vojenské kontrarozvědky“. Dle jeho přílohy č. 1, čl. 2 odst. 1 písm. h), VKR odhalovala při státobezpečnostní ochraně ozbrojených sil ČSSR přípravy zběhnutí a zabráňovala zběhnutí do zahraničí vojáků v činné službě a opuštění republiky občanskými pracovníky ozbrojených sil a zároveň předcházela zvláště závažným formám zběhnutí vojáků v činné službě a též pátrala po pachatelích těchto deliktů. Analogicky rozkaz náčelníka Hlavní správy VKR č. 9 ze dne 6. dubna 1983 podrobně definoval úkoly VKR jako III. správy SNB, dle jehož čl. 2 písm. g) VKR odhalovala v rámci svých hlavních úkolů příčiny a přípravu vážných mimořádných událostí, mezi něž se řadilo zběhnutí do ciziny, zběhnutí se zbraní a opuštění republiky.

Interní legislativa ministerstva vnitra se velmi detailně věnovala i procesním aspektům vyšetřování této trestné činnosti. Tak například dle RMO č. 44 ze dne 20. prosince 1965, čl. 3 odst. 2 písm. f), odst. 5, dle kterého byl publikován služební předpis SNB-vyšetř-I-2

„Směrnice o vzájemné spolupráci a součinnosti vyšetřovatelů s orgány operativy ve Státní bezpečnosti“, vyšetřovali trestný čin zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona vyšetřovatelé VKR. Citované ustanovení upřesňovalo i další procesní podrobnosti. Pokud pachatelem trestného činu, spáchaného v souvislosti s ochranou státních hranic, byla osoba podléhající vojenské soudní pravomoci, stal se příslušným vyhledávacím orgánem operativní orgán VKR a příslušným vyšetřovatelem vyšetřovatel VKR. Operativní orgán VKR dostal za povinnost provést příslušné úkony v součinnosti s velitelskými orgány. Tento orgán měl zadržení vojenského zběha neprodleně hlásit náčelníkovi 3. odboru III. správy MV, respektive odpovědnému dozorčímu důstojníkovi III. správy MV. Citovaní funkcionáři dále měli dohodnout s náčelníkem vyšetřovacího odboru VKR podrobnosti, které vyšetřovací součásti VKR bude zadržená osoba předána spolu s podrobnostmi ohledně její eskorty. V podmínkách normalizace řešilo totožnou problematiku Nařízení ministra vnitra ČSSR č. 5 Věstníku FMV ze dne 7. února 1972 o stanovení příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sboru národní bezpečnosti (SNB). Jednalo se o vnitřní předpis vydaný na základě ustanovení § 161 odst. 4 trestního řádu³¹⁷ a podle ustanovení § 21 písm. a)³¹⁸ zákona o působnosti federálních ministerstev z roku 1970,³¹⁹ a to v součinnosti Generální prokuratury ČSSR a Federálního ministerstva vnitra. Dle čl. 4 písm. b) směrnice v příloze konali vyšetřování o trestném činu zběhnutí do ciziny podle ustanovení § 283 trestního zákona, který spáchali příslušníci ozbrojených sil, vyšetřovatelé StB ve VKR.

Výše uvedené odrážely i vnitřní předpisy ČSLA. Tak například dle předpisu Práv-1-3 Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, bod 4 písm. b)³²⁰, jenž byl schválen ministrem národní obrany dne 21. srpna 1965, konali vyšetřovatelé StB, včetně vyšetřovatelů StB ve VKR, vyšetřování o trestném činu zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona a to proto, že o tomto trestném činu se nekonalo vyhledávání a patřil do pravomoci vojenských soudů. V rámci vyšetřování zběhnutí do ciziny se v rámci prokurátorského dozoru angažovaly i příslušné orgány vojenské prokuratury, přičemž vznikaly i procesně konfliktní situace. V odborné literatuře byl zpracován i případ sporu o příslušnost mezi vojenskými prokurátory. V roce 1969 vedl v trestní věci vojína F. J., který byl příslušníkem PS u útvaru ve Znojmě, vyšetřování odbor vyšetřování StB ve VKR

317Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.

318,„Federální ministerstvo vnitra vydává na základě zákonných zmocnění obsažených v příslušných zákonech obecně závazné právní předpisy, které upravují práva a povinnosti příslušníků Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra, útvarů Sboru národní bezpečnosti, jakož i vojsk ministerstva vnitra vůči jiným orgánům státní správy, organizacím a občanům;“

319Zákon ze dne 20. prosince 1970 o působnosti federálních ministerstev č. 133/1970 Sb.

320Správní archiv armády ČR. Knihovna archivu Čs. lidové armády. Inv. čís. 678.

Praha pro trestný čin zběhnutí do ciziny podle ust. § 283 odst. 1 trestního zákona a pro další trestné činy. Trestní stíhání bylo posléze v souladu s ustanovením § 173 odst. 1 písm. a) trestního řádu přerušeno. V roce 1982 došlo v rámci řízení o žádosti o milost ke zjištění pobytu vojína F. J. spolu s motivem jeho zběhnutí. Následně rozhodl náčelník odboru vyšetřování StB ve VKR Praha o pokračování v trestním stíhání a věc dále přikázal k dalšímu vyšetřování oddělení vyšetřování StB ve VKR v Trenčíně. Důvodem se stala realizace zásady úspornosti trestního řízení, protože svědkové, jež měli být vyslýcháni, deklarovali svůj trvalý pobyt na území Slovenské socialistické republiky. Vyšší vojenský prokurátor (VVP) Trenčín dospěl k závěru, že je nepřislušný k výkonu dozoru nad vyšetřováním této věci a i oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín je nepřislušné konat vyšetřování. Za důvod se považovala skutečnost, že tato věc nebyla v souladu s ustanovením § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu odňata příslušnému vyšetřovateli a naopak přikázána vyšetřovateli oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín.

Dále VVP Trenčín uváděl, že nebyl dodržen postup stanovený čl. 8 odst. 3 Instrukce pro vyšetřovatele SNB (SNB-vyšetř-I-1), kde se stanovilo, že náčelník vyššího vyšetřovacího útvaru je oprávněn převzít k vyšetřování kteroukoli věc od podřízeného vyšetřovacího útvaru a zároveň mu k vyšetřování kteroukoli věc přikázat. O tomto postupu měl rozhodnout pro projednání věci s příslušným prokurátorem. Analogická oprávnění příslušela náčelníku odboru vyšetřování StB ve VKR ve vztahu k podřízeným vyšetřovacím útvarům StB ve VKR. Na základě citovaných důvodů postoupil VVP Trenčín spis VVP Tábor, jelikož pro konečné rozhodnutí ve věci byl příslušný Vojenský obvodový soud (VOS) Brno. Následně VVP Tábor odeslal spis věci na Hlavní vojenskou prokuraturu se žádostí, aby byly upřesněny zásady pro určování příslušnosti k dozoru ve věcech vyšetřovaných vyšetřovateli StB ve VKR. K celé věci bylo následně přijato závazné stanovisko.

Otázku příslušnosti vojenských prokurátorů při realizaci dozoru nad vyšetřováním konaným vyšetřovateli StB ve VKR všeobecně řešil Příkaz generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74 ze dne 12. května 1974. Tento vnitřní normativní akt stanovil, že spory o příslušnost mezi prokurátory rozhoduje ten prokurátor, jenž je jim nejbližší nadřízen. Totožný prokurátor rozhoduje o odnětí a přikázání věci. K upřesnění příslušnosti VVP Příbram a VVP Trenčín k výkonu dozoru nad vyšetřováním došlo přípisem Hlavní vojenské prokuratury, čj. 293/74, ze dne 9. prosince 1974. Tímto interním aktem řízení byl citovaný příkaz generálního prokurátora ČSSR rozeslán nižším podřízeným prokuraturám. Silné postavení vyšetřujících orgánů StB však bylo poměrně nesporné. Jen příslušný rozkaz náčelníka Hlavní správy (HS) VKR obsahoval konkrétní vymezení, které trestní věci vyšetřují

jednotlivé vyšetřovací součásti StB ve VKR. Tento vnitřní předpis měli náčelníci těchto součástí k dispozici. Věcná příslušnost vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů SNB byla upravena v souladu s ustanovením § 161 odst. 4 trestního řádu Směrnicemi generálního prokurátora ČSSR a ministra vnitra ČSSR z 28. ledna 1972. V souladu s těmito směrnicemi konal vyšetřovatel StB ve VKR vyšetřování trestní věci vojína F. J.

Za této situace nepřicházelo v úvahu realizovat rozhodnutí dle ust. § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu. Takové rozhodnutí by vojenský prokurátor byl povinen vydat pouze v případě, pokud by tuto trestní věc odnímal vyšetřovateli StB ve VKR a přikazoval by ji vyšetřovateli prokuratury. V souladu s čl. 5 citovaných směrnic o příslušnosti vyšetřovatelů by tato eventualita nastala v případě, že by vojenský prokurátor změnil těmito směrnicemi stanovenou věcnou příslušnost vyšetřovatele.³²¹ Rozhodnutí vojenského prokurátora dle ust. § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu bylo možné realizovat v případě podjatosti vyšetřovatele StB ve VKR. Poté by i na základě jiných důležitých důvodů mohla věc být přikázána jinému vyšetřovateli StB ve VKR, třeba i u jiné vyšetřovací součásti. V případě, že náčelník odboru vyšetřování StB ve VKR Praha realizoval své oprávnění v souladu s článkem 8 odst. 3 Instrukce pro vyšetřovatele SNB a projednal otázku s Hlavní vojenskou prokuraturou, nebylo již třeba činit rozhodnutí v souladu s ustanovením § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu. Jednalo se totiž o opatření organizační povahy stejně, jako když náčelník vyšetřovací součásti přidělil věc jednotlivým vyšetřovatelům. Naznačeným řízením se totiž neměnila věcná příslušnost vyšetřovatelů.

Ve vztahu k místní příslušnosti vyšetřovatelů SNB stanovil čl. 7 odst. 1 Instrukce pro vyšetřovatele SNB, že vyšetřování koná vyšetřovatel toho vyšetřovacího útvaru, v jehož obvodu byl trestný čin spáchán. Z toho čerpal již zmíněný rozkaz náčelníka HS VKR ve vztahu k vyšetřovatelům StB ve VKR. Místní příslušnost vojenských prokurátorů nebyla zákonem stanovena a v souladu s Příkazem generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74, čl. 2, se v tomto směru postupovalo výlučně dle trestního řádu a jeho ustanovení o příslušnosti soudů. S ohledem na dislokaci vyšetřovacích součástí StB ve VKR bylo velmi náročné provádět dozor nad vyšetřováním z hlediska uvedené místní příslušnosti vojenského prokurátora. Z toho důvodu došlo k úpravě této příslušnosti na základě zmíněného přípisu Hlavní vojenské prokuratury, čj. 293/74, v návaznosti na článek 9 odst. 3 Příkazu generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74. Dle výše uvedených zásad bylo v trestní věci vojína F. J. rozhodnuto, že vyšetřování zrealizuje vyšetřovatel oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín

³²¹*Vyšetřovatelé vojenské prokuratury konají vyšetřování o ostatních trestných činech osob podléhajících pravomoci vojenských soudů, o kterých je nutno podle § 161 tr. řádu konat vyšetřování a dále o trestných činech ve věcech, které vojenský prokurátor podle § 174 odst. 2 písm. g) tr. řádu odejme jiným vyšetřovatelům.*

za dozoru VVP Trenčín.³²²Výše popsaný spor o příslušnost zřetelně dokazuje, že při vyšetřování zběhnutí do ciziny měly orgány vyšetřování StB ve VKR značnou míru autonomie a to na základě podzákonných interních předpisů.

6.6 Prevence zběhnutí do ciziny v práci vojenských orgánů

Otázky vyšetřování trestného činu zběhnutí do ciziny velmi úzce souvisely i s jeho prevencí či přímo se snahami o předcházení jeho páchání. Obecně lze konstatovat, že v tomto ohledu se příčiny a podmínky zběhnutí do ciziny téměř podobaly okolnostem, které umožňovaly prostou formu zběhnutí vojenských osob. Jak již bylo uvedeno výše, soustředila se na tuto činnost zejména VKR v rámci státobezpečnostní ochrany ozbrojených sil ČSSR před činností zahraničních a vnitřních nepřátel politického režimu KSČ. K výkonu takto chápané prevence používala VKR zejména zpravodajské metody či techniky, které lze zahrnout do kategorie „kontrarozvědné ochrany“. Z hlediska činnosti vojenské prokuratury však byly získávány cenné informace při vyšetřování ve vlastním procesním slova smyslu. Zde se zejména rozvinuly debaty o širším či užším vymezení mezí vlastního vyšetřování, aby bylo možné vyhodnotit na základě důkazů ke konkrétní trestní věci, které příčiny či okolnosti umožnily přímo či nepřímo pobyt vojáka mimo vojenský útvar, respektive mimo místo služebního přidělení.

V rámci interních diskuzí uvnitř orgánů vojenské prokuratury se od počátku 60. let nejednou poukazovalo na příliš úzkou specifikaci mezí vyšetřování. V podstatě se objasňovaly otázky, kdy se voják začal svémocně vzdalovat, jak dlouho se vzdaloval nebo se chtěl vzdalovat, zda měl v úmyslu trvale se vyhnout službě, kde se během svémocného vzdalování zdržoval, s kým jednal, jaké byly pohnutky k neoprávněnému pobytu mimo útvar a celková charakteristika osoby pachatele. S takto omezeným kvantem informací si vojenská prokuratura v rámci své dozorové činnosti jednoduše nevystačila, protože pro účinnou prevenci všech forem zběhnutí měla činit konkrétní návrhy velitelům, realizovat výchovnou činnost, zpracovávat pro velitelské orgány pravidelné rozborů a realizovat další činnosti ve své preventivní kompetenci. Zběhnutí ve svých různých formách tak opět vystupovalo nejen jako delikt vážně narušující vojenskou kázeň, nýbrž i jako závažný faktor podlamující morálně politický stav vojenských jednotek.³²³ Pro účinnou prevenci a získání příslušných důkazních informací tak musely být meze vyšetřování stanoveny širěji. Důležitou informací se stalo zjištění, za jak dlouho se u vojenského útvaru přišlo na skutečnost, že

322 Právní stanoviska. Spor o příslušnost mezi vojenskými prokurátory. Vojenská prokuratura č. 4, 1984. str. 58 až 59.

323 Pplk. dr. ŠTOVÍČEK, Stanislav. *Zkvalitnit vyšetřování příčin trestných činů zběhnutí a svémocného odloučení*. Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním č. 11, 1961. str. 53.

se voják neoprávněně zdržuje mimo něj. V důsledku provedených vyšetřovacích úkonů bylo indikováno porušování ustanovení vnitřního předpisu Řádu vnitřní služby (ŘVS), jež ve svých důsledcích usnadňovalo dokonání zběhnutí i svémocného odloučení. Jednalo se zejména o kontrolování počtu osob u jednotky v rámci každodenní ranní prohlídky (čl. 205 ŘVS), o realizaci večerní prověrky příslušníků roty jejím staršinou (čl. 106 ŘVS), o kontrolu počtů osob zejména v sobotu a neděli i po večerní prověrce dozorčími orgány pluku (čl. 257 ŘVS), o kontrolu oprávněnosti odchodu vojáků z ubytovacího prostoru a příchodu do ubytovacího prostoru dozorčím vchodu (čl. 264 ŘVS), o vydávání vycházkového stejnokroje pro vojáky ze skladu roty jejím staršinou pouze před vycházkou (čl. 137 ŘVS) a o organizování vycházky z hlediska vydávání propustkové knížky vojákům, řádného vedení knihy vycházek a z hlediska hlášení vojáků dozorčímu roty po návratu z vycházky (čl. 218 až 221 ŘVS). Dle zjištění vyšetřujících orgánů vojenské prokuratury mohla preventivně působit i důsledná organizace odvelení vojáků v rámci poskytování dobrovolných pracovních brigád a vojenských výpomocí a to zejména v souladu s příslušnými ustanoveními vnitřního předpisu Sm-všeob-14 (čl. 18 až 30).

Svémocnému vzdálení za účelem zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákona z roku 1950 mohlo být zabráněno včasným sepsáním pracovního ujednání velitelskými orgány, vytvořením adekvátních ubytovacích, stravovacích, vystrojovacích a zdravotnických podmínek u dotyčné civilní organizace, řádným dohledem a kontrolou nad odvelenými vojáky v průběhu brigády či výpomoci a určením velitele výpomoci včetně poučení o jeho povinnostech. Ke zběhnutí do ciziny mohlo posloužit i využití vyslání vojáka do vojenské nemocnice v rozporu s pravidly dle RNGŠ č. 17/56. Ke zběhnutí mohlo být dále využito i situace, kdy vojáci byli odesíláni do léčebných ústavů v sobotu nebo přede dnem pracovního klidu a měli tak časový prostor pro realizaci svého záměru. Taktéž se mělo předcházet nocování takto odeslaných vojáků v místech nemocnice tak, aby do zdravotnického zařízení mohli objektivně dorazit do cca 10:00 hod. příslušného dne. V rámci preventivní činnosti měly dále velitelské orgány daného vojenského útvaru telefonicky u léčebného zařízení prověřit situaci, pokud se voják odeslaný k ambulantnímu vyšetření nebo léčení nevrátil k útvaru do 24 hodin od předpokládaného ukončení lékařského zákroku. Z uvedeného je evidentní, že orgány vojenské prokuratury doporučovaly určit meze vyšetřování dezerce vojenských osob poněkud široce, přičemž měly být využívány poznatky nikoliv z jednotlivých případů, ale naopak skupin zběhnutí u jednotlivých vojenských útvarů se stejnými podmínkami. Následné zobecnění mohlo sloužit jednak pro potřeby vyšetřování

z hlediska detailní osobní či místní znalosti, a jednak pro informaci velitelským orgánům v rámci jejich preventivních opatření.

Zobecňování informací pro potřeby preventivní činnosti pokračovalo i po 1. lednu 1962, kdy nabyl účinnosti nový trestní kodex č. 140/1961 Sb., jenž přinesl ve svém ustanovení § 283 zvláštní úpravu samostatné skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny. Tak například v roce 1968, který problematiku dezercí za československé hranice doslova eskaloval, viděli představitelé Hlavní vojenské prokuratury (HVP) skutečnosti umožňující toto trestné jednání v následujících okolnostech: nedůsledný výkon služby dozorcích a strážních orgánů zejména u vchodu, kteří nekontrolují pohyb osob vně a dovnitř vojenského útvaru; nevyhovující ubytovací podmínky a s tím spojené nedostatečné zabezpečení ubytovacího prostoru; porušování denního řádu ve smyslu zanedbávání prověrek a s tím související opožděné zjišťování svémocného vzdálení; nesprávná manipulace s propustkovými knížkami; organizační nedostatky při odesílání na služební cesty; porušování oznamovací povinnosti nemocnic a léčebných ústavů kmenovému vojenskému útvaru odeslaného vojáka a konečně nedostatečný zájem lékaře útvaru o vojáky, kteří jsou v ústavním léčení. Dle názoru HVP vytvářely příznivé podmínky k páchání zběhnutí do ciziny zejména faktory kumulace výše uvedených jevů spolu s jejich dlouhým časovým trváním.³²⁴

S výše naznačeným otázkami prevence velmi úzce souvisela i dobově podmíněná otázka obsahu, organizace a formy právní propagandy v prostředí ČSLA. Pojetí části propagandy se před rokem 1989 konstituovalo jako reakce na tzv. ideologickou diverzi světového „imperialismu“ proti socialistickým zemím. Nástrojem působení na myšlení lidí se v tomto pojetí staly zejména západní tisk, film, rozhlas a televize, což se zvýraznilo zejména po maďarských událostech v roce 1956. Jako zvláštní objekt ideologické diverze vystupovala i československá vojenská orientace. Pachatelé trestného činu zběhnutí do ciziny zejména narušovali naše západní hranice, které byly chápány jako důležitý prostředek ochrany celého socialistického společenství. Útěkem vojenských osob do nepřátelské ciziny tak západní země získávaly informace pro kritiku československého státu. A jak už bylo zmíněno výše, zvláště vlna emigrace v letech 1968 až 1989 z řad vojáků v činné službě, v záloze a občanských zaměstnanců vojenské správy přinesla vyzrazení informací o některých vojenských objektech a způsobu jejich ostrahy.³²⁵ Na stránkách dobových periodik se tažení

324 Podplukovník dr. ŠTIS, Čestmír, Hlavní vojenská prokuratura. *Vojenské trestné činy a jejich dokazování*. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury č. 4, 1968. str. 17.

325 Pplk. dr. ŠRÁMEK, Vladimír. Hlavní vojenská prokuratura. *Pomoc prokuratury v boji proti antikomunistické propagandě*. Vojenská prokuratura č. 4, 1972. str. 13.

proti zběhnutí do ciziny jako projevu ideologické diverze realizovalo například rozborem propagandisticky využitelných příkladů s jasným a dobově podmíněným morálním posláním. Za všechny uveďme dva níže uvedené případy dezercí.

Dne 24. listopadu 1969 ohlásil velitel jedné z pohraničních jednotek nadřízenému stupni, že dne 23. listopadu téhož roku zběhl do NSR její příslušník svobodník (svob.) základní služby M. B., původem dělník, který k útěku za hranice využil zařazení do pracovní skupiny vykonávající brigádu blízko státní hranice. Na základě následného pátrání byly nalezeny čerstvé stopy po jeho služební obuvi, jež vedly asi 200 metrů od jeho jednotky směrem ke státní hranici. Pro příslušníky jednotky se zběhnutí svob. M. B. stalo velkým překvapením, protože nikdy o západní cizinu neprojevoval žádný zjevný zájem, nebyl kázeňsky trestán a při výkonu služby si počínal uspokojivě. Taktéž se pozitivně hodnotila pověst jeho i jeho rodiny v místě trvalého bydliště. Nakonec se stal nejpravděpodobnějším motivem jeho činu odchod za jeho dívkou, která před ním opustila ČSSR a zakotvila v USA. Svob. M. B. se 24. září 1973 vrátil zpět do Československa zcela bez majetku, pouze s trochou osobních věcí. Sám objasnil i příčiny své dezerce. Jeho známost odešla na podzim 1968 do USA pod záminkou návštěvy příbuzných a již se nevrátila zpět do republiky. Svob. M. B. se rozhodl ji následovat. Po přechodu hranic do NSR jej zadržely tamní bezpečnostní orgány a po předběžném výslechu byl umístěn do uprchlického tábora. Poté zde vyplňoval různé dotazníky a následně došlo k jeho vytěžování americkou vojenskou rozvědkou. Při tom kreslil plánky kasáren, v nichž sloužil, podával informace o velitelských orgánech, svých kolezích, výzbroji a počtech vojáků. Zřejmě i za tyto poskytnuté informace získal M. B. práci v rámci armády USA v NSR, kde působil jako automechanik. Na základě nedobrych mezilidských vztahů se však posléze rozhodl opustit NSR a odejít přímo do USA, což se mu i podařilo uskutečnit. Svou bývalou známost tam také našel dle dříve do republiky zasláního dopisu, ale dívka již žila s jiným mužem. Dobové propagandistické využití jeho životního osudu při výchově vojáků v základní službě zdůrazňovalo zejména neúspěchy a zklamání, které M. B. v cizině zažil. Nemohl najít žádné zaměstnání, nehovořil anglicky a přespávat musel v parcích či na plážích. Pokoušel se uplatnit v dolech jako horník, až nakonec našel podřadnou práci při mytí nádobí v restauracích, kde získal alespoň ubytování a jídlo. V říjnu 1970 povýšil na číšníka, ale na jaře 1971 byl opět po konci sezóny propuštěn. Svob. M. B. neustále střídal další restaurace a hotely. Nakonec mu došla trpělivost, navštívil československé velvyslanectví v USA a rozhodl se vrátit do ČSSR i přes nebezpečí trestního postihu.³²⁶

326Aktuální případ. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury č. 6, 1973. str. 52 až 53.

Druhý dobový a ilustrativně použitý případ demonstroval vliv kulturní výměny a masových sdělovacích prostředků na definitivní utvrzení v závěru zběhnout do ciziny. V roce 1972 došlo k zadržení vojína R. V. při ilegálním útěku do NSR. Ten v průběhu vyšetřování uvedl, že již v roce 1967 se v ČSSR seznámil se dvěma mladíky z NSR, s nimiž si posléze dále dopisoval. Na základě získaných informací postupně dospěl k vnitřnímu přesvědčení o lepším životě na Západě než v socialistickém Československu. Definitivně se utvrdil ve svém záměru na základě poslechu „nepřátelských“ zahraničních vysílacích stanic.

V 70. letech se otázkami prevence před pronikáním ideologické diverze do ČSLA intenzivně zabývaly i nejvyšší stranické orgány. Příčiny a podmínky trestného činu zběhnutí do ciziny byly přirozeně s tímto ideologicky chápaným jevem spojovány. Federální ministr vnitra ČSSR Jaromír Obzina předložil dne 28. listopadu 1977 předsednictvu ÚV KSČ „Zprávu o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží“. Dne 2. prosince téhož roku vzal ÚV KSČ tento dokument na vědomí. Přísně tajný materiál obsahoval vyhodnocení dosažených výsledků od počátku roku 1976, přičemž jeho formulace odpovídaly duchu normalizační politiky zejména co do vyvozovaných záměrů a připravovaných opatření. Dle jeho rigidních názorových východisek stály ozbrojené síly ČSSR v ohnisku působení nepřátelských sil, na což VKR reagovala preventivní ochranou vojenské mládeže před cizími ideovými vlivy. Z hlediska příklonu k myšlenkovému obsahu hnutí Charty 77 VKR konstatovala jeho malou podporu v řadách vojáků základní služby. Mezi nimi byli vyhledáni pouze 2 signatáři a 61 z nich tuto myšlenkou platformu tím či oním způsobem schvalovali. VKR zjistila pomocí zpravodajských metod a prostředků, že vojenskou mládež často ovlivňují občané s aktivním vztahem k tehdejší kapitalistické cizině, osoby z rodin opozičně zaměřených a vojáci s negativními postoji k politice KSČ, které pocházely z doby před jejich nástupem vojenské služby. K těmto jedincům VKR počítala i protirežimně orientované osoby z přilehlého vojenského prostředí nebo bývalé důstojníky ČSLA, k jejich propuštění došlo z politických důvodů v období let 1968/1969. V roce 1977 se VKR soustředila na celkem 6554 vojáků základní služby se vztahem ke kapitalistickému zahraničí. 174 z nich pak vystupovalo jako objekty intenzivního kontrarozvědného zájmu. VKR postupně získala informace, že v letech 1976 až 1977 mladí vojáci ČSLA sledovali západní rozhlasové či televizní vysílání celkem ve 271 případech, z toho v 94 případech skupinově, což je přirozeně vedlo k zaujímání objektivnějších a nezávislejších občanských postojů. VKR v tom však spatřovala narušení morálně politického stavu u vojenských jednotek.

Zaznamenány byly rovněž pokusy o radiové vysílání na ultrakrátkých vlnách, které se běžně zachycovalo na vojenských radiostanicích. Například 9. března 1977 došlo k zachycení západního vysílání na radiostanicích R-114 (vlna 21 MHz) v české řeči, jehož původcem byl nepochybně cizí zahraniční vysílač. VKR pečlivě sledovala i rozšiřování „závadové“ literatury mezi vojáky základní služby a to domácí i zahraniční provenience. V letech 1976 až 1977 se objevilo 256 případů tohoto druhu, přičemž 44 záchytů takovéto literatury reprezentovaly politické texty, 117 náboženské a 55 pornografické. Pro hodnocení trestného činu zběhnutí do ciziny má dle zprávy značný význam skutečnost, že federální ministr vnitra jej hodnotil jako trestnou činnost státobezpečnostního charakteru. V hodnoceném období let 1976 až 1977 VKR odhalila ve 138 případech úmysl příslušníků ČSLA o zběhnutí do kapitalistického zahraničí, přičemž se v první řadě jednalo o vojáky základní služby. V 10 případech šlo o plánovaná skupinová zběhnutí, na nichž se účastnilo celkem 21 vojáků. Ve 3 případech VKR indikovala záměr zběhnout do ciziny se zbraní. U 4 příslušníků ČSLA byl odhalen záměr získat a po zběhnutí předat západním zpravodajským orgánům utajované informace o československé armádě.

Za nejčastější motiv zběhnutí VKR považovala odpor k výkonu vojenské služby, vliv ideologické diverze, politickou „dezorientaci“ či neuspořádané rodinné poměry. Další příčiny byly spatřovány v nedostatečné přípravě branců na adaptaci ve vojenském prostředí a v necitlivém přístupu některých velitelských orgánů v rámci výchovy a výcviku vojáků základní služby.³²⁷ VKR se ve sledovaném období pokoušela v rámci prevence spolupracovat s velitelskými a politickými orgány ve formě přednášek či besed. Jejich cílem se stala podpora „bdělosti a ostražitosti“, ochrana státního tajemství, upevnění právního vědomí, kázně a morálně politického stavu. Pro vojáky základní služby a mladé příslušníky velitelského sboru ČSLA bylo realizováno v letech 1976 až 1977 celkem 2687 přednášek, 709 filmových představení a též 72 výstav. V mnoha případech besedy doplňovalo vysílání armádního rozhlasu či televize s bezpečnostní tematikou. Do dalších normalizačních let VKR dostala po své linii za úkol zpravodajsky chránit vojenskou mládež před - z tehdejšího pohledu - negativními ideovými vlivy, věnovat pozornost zahraničním studentům vzdělávajícím se na vojenských školách v ČSLA a obecně byl stanoven úkol angažovat se ve výchově mladých vojáků v ČSLA.³²⁸

327 Viz. k tomu Národní archiv, fond 02/01 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976 – 1981), sv. 58, arch. j. 62. Zpráva o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží. Předložil na 62. schůzi Předsednictva ÚV KSČ ministr vnitra Jaromír Obzina k projednání dne 2. 12. 1977. str. 17.

328 Tamtéž, str. 35.

Zběhnutí vojenských osob, respektive přímo jejich zběhnutí do cizího státu, však objektivně vzato představuje ohrožení bojeschopnosti armády jakékoliv země, tedy i státu demokratického. Navíc to platí, pokud je spojeno s násilím, odcizením zbraní či jiných bojových prostředků nebo techniky. V našich podmínkách proto nepřekvapí, že prevenci v této oblasti VKR prosazovala i těsně před svým zánikem na jaře roku 1990. Zejména zdůrazňovala nebezpečí souvislosti tohoto trestného činu s vyzvědačstvím, se skupinovým zběhnutím a u vojenských útvarů, které z hlediska své dislokace poskytovaly pro páchání trestné činnosti vhodné podmínky. Prevenci vojenská kontrarozvědka realizovala otevřeně či skrytě, individuálně či obecně a co do konkrétní formy se jednalo zejména o aktivní obranná opatření a výstrahu. Z hlediska metod aktivních obranných opatření se jednalo o úkony zpravodajsko-technické, rozkladné, kontrolní a administrativně-právní. V porevoluční atmosféře však do pozadí výrazně ustoupil již tolikrát charakterizovaný politický aspekt zběhnutí do ciziny a místo něj se do preventivních opatření promítala spíše kriminologická fakta. Ta v tomto ohledu hovořila jasnou řečí. Drtivá většina pachatelů této trestné činnosti nepředstavovala a priori státu nepřátelské elementy, nýbrž se jednalo o mladé muže mezi 18 až 21 lety, kteří většinou pod tlakem strážní vojenského života nelegálně opouštěli své vojenské jednotky a to nejčastěji mezi šestým a devátým měsícem služby v ozbrojených silách.³²⁹

6.7 Dynamická a statistická hlediska zběhnutí do ciziny jako součást jeho charakteristiky

Pro komplexní charakteristiku právního a sociálního fenoménu zběhnutí do ciziny lze použít též analýzu statistických dat v časové řadě. Dynamické hledisko je zajímavé nejenom v kriminologickém úhlu pohledu, nýbrž vypovídá i o vztahu trestné činnosti k aktuálním celospolečenským událostem a zásadním politickým zvrátům doby. Zvláště významný je tento přístup při pochopení příčin a pohnutek, které vojáky v činné službě dovedly až k opuštění pounorového Československa. I když se nezachovala komplexní data pro celé sledované období, jako dostatečný vzorek mohou posloužit poměrně souvislé údaje k rokům 1951 – 1970 a s jistou rezervou i údaje k letům 1971 - 1975³³⁰ a 1981 – 1988, což vyjadřuje i následující tabulka:

329 ABS, fond Vysoká škola SNB. DVOŘÁK, Petr. Psychologické aspekty zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil ČSR jako jev ohrožující bojeschopnost a bojovou pohotovost ozbrojených sil. Praha, 1990. str. 17.

330 PEJČOCH, Ivo. Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrceni uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948-1989. Cheb 2011. str. 168.

Tabulka č. 4: Počty zběhnutí do ciziny, které vyšetřovaly orgány VKR v letech 1951 až 1975

Léta	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Počty	20	156	144	86	70	26	58	65	41	48	48	71

Léta	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Počty	31	59	46	76	63	145	230	43	39	64	58	35	38

Zdroj: Ivo PEJČOCH. *Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrcení uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948-1989. Cheb 2011. str. 168.*

Pro léta 1981 až 1988 lze uvést počty osob, proti nimž bylo ukončeno trestní stíhání vyšetřovateli StB (včetně VKR), přičemž v případě trestného činu zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona se pravděpodobně jednalo o všechny příslušníky ozbrojených sil (včetně vojsk MV), tedy nejenom ČSLA. V časové řadě se jednalo o následující počty dle připojené tabulky:

Tabulka č. 5: Ukončení trestního stíhání vyšetřovateli StB pro zběhnutí do ciziny v letech 1981 až 1988

Roky	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Počet	45	85	56	48	41	30	47	45

Zdroj: Zpráva o stavu vyšetřování prováděném vyšetřovateli Státní bezpečnosti v roce 1988 ze dne 20. února 1989, č. j.:VS-0045/3-89, str. 38. [online], [cit. 10-11-2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/porady/op02k.pdf>.

S blížícím se koncem monopolní vlády KSČ tedy odchody vojáků v činné službě za hranice neeskalovaly, ale svou četností vykazovaly spíše tendenci k setrvalému stavu. Velmi instruktivní je i porovnání pachatelů zběhnutí do ciziny dle hodnostních sborů. Extrémním je v tomto ohledu samotný rok převratu 1948. Za hranice Československa našlo svou cestu 276 generálů a důstojníků, 174 rotmistrů, praporčíků či poddůstojníků z povolání a pouze 34 vojáků v základní službě. Poté počet dezertérů plynule klesal k nejnižším číslům v letech 1955 – 1956, přičemž od roku 1964 opět plynule stoupal. Rapidní nárůst znamenalo dvojletí 1968/1969, kdy v roce 1969 zběhlo do ciziny 84 vojáků základní služby jako výrazně nejpočetnějšího hodnostního sboru.³³¹ Vyšetřování trestného činu zběhnutí do ciziny, respektive prostého zběhnutí, bylo hlavní a prvořadou úlohou orgánů vyšetřování VKR. V letech 1956 až 1968 představovali vojenští zběhové 47,1 % všech osob vyšetřovaných vojenskou kontrarozvědkou.³³² Poměrně zřetelně v tomto ohledu vypovídají přehledy

³³¹Archiv bezpečnostních složek, fond VKR. HS VKR, Přehled o vývoji vojenské kontrarozvědky, čj. 0310/17-1978, Praha 1980. str. 143 – 145.

³³²KOUDELKA, František. Státní bezpečnost 1954 – 1968. Základní údaje, Praha 1993. str. 112.

vyšetřovaných případů za měsíce únor až prosinec 1960. Jednalo se o vnitřní dokumenty náčelníka vyšetřovacího odboru HS VKR, které byly sestavovány jednak za vlastní vyšetřovací odbor HS VKR, tak i za podřízená vyšetřovací oddělení. Kromě ryze kvantitativních údajů zde figurovaly i jmenovité seznamy vyšetřovaných osob s rámcovým popisem skutku zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákoníku z roku 1950, respektive jeho pokusu dle ust. § 5 odst. 1 téhož právního předpisu. Po jednotlivých měsících představovaly dezerce za hranice následující podíl vyšetřovaných skutků z celkového nápadu trestné činnosti:

Tabulka č. 6: Podíl vyšetřovaných skutků zběhnutí do ciziny za měsíce únor až prosinec 1960

Měsíc	únor	březen	duben	květen	červe n	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosine c
Podíl	3 ze 6	8 z 20	4 z 11	4 z 10	0	3 ze 7	2 z 8	7 z 11 *	1 ze 2 **	2 ze 7	3 ze 7
*včetně pokusu návodu a třech navrátilců z Rakouska											
**navrátilce z Rakouska											

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond VKR. Měsíční hlášení za rok 1960, čj. 01329/15-60 až čj. 912/15/61.

Z vývoje kvantitativních ukazatelů v časové řadě lze dovozovat úzkou souvislost zběhnutí do ciziny s aktuálními politickými poměry. Po vzednutí odchodovosti vojenských osob za hranice Československa po únoru 1948 nastává v polovině 50. let znatelný pokles tohoto jevu. Lze zde konstatovat jistou míru souvislosti s částečnou stabilizací režimu KSČ, ekonomickým růstem, poklesem intenzity politické perzekuce a úspěchy socialismu formálně vrcholícími v roce 1960 přijetím socialistické ústavy a změnou názvu republiky na ČSSR. Tak například 11. dubna 1958 vznikla „Zpráva o výsledcích celkové prověrky práce vojenských obvodových prokuratur v obvodu vyšší vojenské prokuratury Praha“, kterou předložil hlavní vojenský prokurátor plk. justice dr. Jan Samek. Její hodnocení příčin páchaní zběhnutí v roce 1957 plně koresponduje s formálním vřazením skutkové podstaty zběhnutí do ciziny mezi vojenské trestné činy. V naprosté většině pocházeli jeho pachatelé z řad mužstva, a naopak zcela minimálně z řad příslušníků velitelského sboru. Z hlediska sociálního původu 83 % zběhů pocházelo z dělnického prostředí, 7 % patřilo mezi zemědělce a 9 % vykazovalo ostatní společenské zařazení. V celé jedné polovině případů se jednalo o již

soudně trestané osoby, přičemž jejich předchozí dezerce již byly kázeňsky řešeny. Motivem zběhnutí se většinou stal laxní přístup k plnění vojenských povinností, touha po toulání a alkoholu. Naopak rodinné a osobní těžkosti se jako motiv zběhnutí vyskytovaly již v menší míře.³³³

K opačnému pohybu docházelo přibližně od poloviny 60. let v souvislosti s uvolňováním politické situace, nárůstem reformních snah a otevíráním se Západu. V roce 1970 se k tomu vyjádřil zástupce ministra národní obrany (náčelník Správy bojové přípravy) v souvislosti s rozbořem kázně v ČSLA. Zběhnutí a emigraci vojáků chápaly oficiální armádní struktury jako nárůst mimořádných událostí podložený statistickými daty. V roce 1965 bylo v 1850 případech vyžadováno velitelskými orgány spolu s VKR pátrání po zbězích u VB. Z tohoto počtu představovaly případy zběhnutí do zahraničí 44 případy, přičemž v 19 případech se tak i ve skutečnosti stalo. Obdobný stav se opakoval v letech 1966 a 1967 spolu s částí roku do srpna 1968. Po srpnové okupaci odstartoval prudký nárůst zběhnutí s úmyslem emigrovat do kapitalistické ciziny. Motivace vojáků měla v pojetí armádního velení jednoznačně politický charakter a zjevně vyjadřovala nesouhlas s politickým vývojem v posrpnové ČSSR. Objektivně vzato tomu odpovídala i prezentovaná data. Od měsíce srpna 1968 do konce téhož roku zběhlo či emigrovalo do kapitalistických států celkem 203 příslušníků armády a pracovníků vojenské správy. V roce 1969 do konce listopadu celkem zběhlo či emigrovalo 20 důstojníků, 9 praporčíků, 83 vojáků základní služby a 101 občanských pracovníků vojenské správy, tedy celkem 213 osob. Zvláště nepříznivá situace nastala u vojsk Pohraniční stráže, od nichž v období let 1968 – 1969 zběhlo celkem 70 vojáků, u jednotek Západního vojenského okruhu s celkem 54 zběhy a v rámci uskupení Středního vojenského okruhu, odkud zběhlo 50 vojáků. Důsledky této nepotěšující situace chápali armádní představitelé jako velmi vážné.

V důsledku zběhnutí a emigrací vojáků a občanských zaměstnanců do kapitalistické ciziny bylo ohroženo státní a vojenské tajemství a vyzrazeny důležité informace nejen o ČSLA, nýbrž i o sovětských okupačních jednotkách. Automaticky se předpokládalo vyzrazení těchto údajů západním zpravodajským službám k újmě celé Varšavské smlouvy. Zvláště alarmující byl stav u vysokoškolsky vzdělaných vojenských odborníků, s nimiž spojil socialistický systém nemalé náklady na jejich vzdělání a přípravu. V letech 1968 až 1969 tak odešlo za západní hranice například 22 vojenských lékařů. Intenzivně se samozřejmě hledaly příčiny neutěšené situace. Zběhnutí i emigraci ulehčovaly například nedostatky organizace v chodu armádních jednotek nebo neúčinná politická výchova v tehdejší pojetí. Velitelské

333 Vojenský historický archiv, fond MNO 1961, karton 648, inv. č. 15–74, sign. 11/1, str. 80 až 81.

orgány často neměly přehled o svých podřízených z hlediska jejich pobytu a činnosti v době osobního volna. Zřejmě tak nedoceňovaly jejich skutečné problémy, zájmy, názory a postoje, které v souhrnu představovaly hybné momenty pro jejich odchod do ciziny. Jako odstrašující byl v tomto kontextu dáván příklad 3 vojáků 53. radiotechnického praporu, kteří zběhli za hranice z důvodu opožděného pátrání, které zapříčinila pozdní reakce zástupce velitele vojenského útvaru na hlášení dozorcího o svémocném vzdálení uvedených vojáků.³³⁴Zvláštní znepokojení armádního velení způsobovalo zběhnutí příslušníků Pohraniční stráže (PS), která jako ozbrojená složka měla hranice ČSSR před narušiteli uzavírat. V roce 1968 a v první polovině roku 1969 zběhlo do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona 29 příslušníků PS (1. pololetí roku 1968 – 5, 2. pololetí roku 1968 – 13, 1. pololetí roku 1969 – 11). Z uvedeného počtu se jednalo ve dvou případech o důstojníky a v jednom případě o praporčíka. Ostatní patřili do hodnostního sboru mužstva. Z tohoto celkového počtu byla na 11 příslušníků PS podána obžaloba (1. pololetí roku 1968 – 5, 2. pololetí roku 1968 – 4, 1. pololetí roku 1969 – 2), v jednom případě došlo k zastavení trestního stíhání a v 17 případech k jeho přerušení (1. pololetí roku 1968 – 0, 2. pololetí roku 1968 – 8, 1. pololetí roku 1969 – 9). Zběhnutí do ciziny bylo chápáno jako nejtěžší trestný čin z hlediska kvantity výskytu a dopadu na morálně politický stav vojenských jednotek.

V lednu 1970 se v kontextu nastupující normalizace konstatovalo, že ani v jednom případě nebyli dezertéři politicky pronásledováni či šikanováni. Významný negativní vliv byl naopak přisuzován vnitřní i zahraniční propagandě, osobním problémům, nedostatečnému vztahu ke službě na státní hranici a v nejednotném velení při prosazování konsolidačního procesu. Naopak poměrně realisticky se hovořilo o znalosti státní hranice a výkonu služby jako podmínkách usnadňujících páchaní tohoto specifického druhu trestné činnosti.³³⁵Z trestních spisů vyplynulo, že ke zběhnutí do ciziny docházelo v absolutní většině od jednotek PS prvního sledu, kam byli branci zařazováni po důkladných bezpečnostních prověrkách orgány daného útvaru. Léta 1968/1969 představovala nejenom kvantitativní nárůst odchodovosti vojenských osob za hranice, nýbrž jsou spojena i s aférou nejvýše postaveného vojenského zběha do ciziny nejen z Československa, ale i z celého vojenskopolitického bloku Varšavské smlouvy. Případ generála Jana Šejny měl takové politické a právní dopady, kterými se nemohl vykázat žádný další případ dezertující vojenské osoby z první i druhé

334Vojenský historický archiv, fond MNO 1970. Projev náčelníka Správy bojové přípravy – zástupce ministra národní obrany. K otázkám kázně v ČSLA, čj. 00400076-22-1970, str. 9 až 11. Sběrný arch Generální prokuratury – Hlavní vojenské prokuratury, čj. 0054.

335Vojenský historický archiv, fond MNO 1970. Situační zpráva o vývoji kriminality u vojsk Pohraniční stráže za rok 1968 a I. pololetí 1969, čj. HVn 0101/70 – II, str. 3 až 4. Sběrný arch Generální prokuratury – Hlavní vojenské prokuratury, čj. 0027.

markantní vlny útěků z Československa po roce 1948. Raketová kariéra „politického“ či „semínkového“ generála začala již v roce 1956, kdy Šejna jako stoupenec Antonína Novotného a jeho rodinný přítel kritizoval ministra národní obrany armádního generála Alexeje Čepičku. Za včasné a obsáhlé informování Novotného o stavu ČSLA obdržel post náčelníka sekretariátu nového ministra Bohumíra Lomského. Šejna vykonával od roku 1964 funkci vedoucího tajemníka Hlavního výboru (HV) KSČ MNO. V důsledku nákladného osobního a milostného života však propadl do spleti dluhů, což jej vedlo k různým majetkovým machinacím například s jetelovým semenem původně určeným pro armádní potřeby, což mu dalo jeho nejznámější mediální přezdívku. V lednu 1968 se výsledky vyšetřování Šejny, jeho spolupracovníků a známých, které zpočátku vedly orgány VB, dostaly cestou HS VB do rukou Hlavní vojenské prokuratury.

Základ kauzy tedy nepochybně tkvěl v oblasti obecněkriminální. Přes různé známé na vlivných místech Šejna získal strategickou informaci o tom, že jej jako poslance chce Národní shromáždění (NS) zbavit poslanecké imunity na základě žádosti hlavního vojenského prokurátora plk. JUDr. Samka, což by otevřelo cestu k jeho zatčení a trestnímu stíhání. NS tak učinilo dne 27. února 1968, přičemž „semínkový“ generál uprchl za hranice s milenkou a synem již o dva dny předtím, aby přes Maďarsko, Jugoslávii a Itálii doputoval do USA s mnoha tajnými informacemi o obraně a bezpečnosti ČSSR. Na základě nich působil do roku 1976 jako analytik americké Ústřední zpravodajské služby (CIA). Šejnova aféra měla obrovský dopad na domácí politickou situaci a výrazně přispěla k pádu prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného.³³⁶ Vyšetřování delikátního Šejnova případu vedl výlučně vyšší vojenský prokurátor v Příbrami. Celý proces se protáhl až do vydání odsuzujícího rozsudku Vyšším vojenským soudem Příbram ze dne 17. dubna 1970 se složitou právní kvalifikací ustanovení § 9 odst. 2, § 17 odst. 1, 2 písm. b), c) v souběhu s § 158 odst. 1 písm. a), dále § 158 odst. 1 písm. a), odst. 2 písm. a), § 132 odst. 1 písm. b), § 132 odst. 1 písm. c), § 248 odst. 1, 2, písm. b)³³⁷tr. zákona³³⁸(kriminální trestné činy zneužívání pravomoci veřejného činitele, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a zpronevěra ve spolupachatelství či kvalifikované formě, tedy vesměs hospodářské a majetkové delikty). K tomu byla připojena kvalifikace zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 1 tr. zákona. Bývalý režimní prominent byl odsouzen k 10 letům odnětí svobody, propadnutí veškerého majetku, ztrátě čestných titulů a vyznamenání spolu s povinností náhrady škody ve výši 230 000,- Kč.

336POVOLNÝ, Daniel. Vojenské řešení Pražského jara. I. Invaze armád Varšavské smlouvy, Praha 2008. str. 15 až 16.

337Právní kvalifikace citována dle dobových pramenů.

338Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

Šejna byl sice odsouzen v nepřítomnosti, avšak dne 24. dubna 1970 se prostřednictvím svého advokáta Řípy proti rozsudku odvolal, leč za 3 měsíce tento procesní úkon stáhl.³³⁹ Generální prokurátor ČSSR se poté téhož roku ve dnech 1. června a 10. července písemně obrátil na ministerstvo vnitra s žádostí o sdělení, zda bezpečnostní orgány nemají k dispozici důkazy svědčící o protistátní činnosti odsouzeného Jana Šejny. Tato vzájemná komunikace naznačuje, že Generální prokuratura nepovažovala zběhnutí do ciziny za skutkovou podstatu protistátního trestného činu. Jako důvod se uváděla obtížnost dokazování takového trestného činu spolu s možnými komplikacemi při eventuální žádosti o vydání. Úřední korespondence orgánů prokuratury a vnitra podává vysoce zajímavé svědectví nejen o povaze samotného zběhnutí do ciziny, nýbrž i o hledisku hodnocení protistátní trestné činnosti vojenských osob a úskalí jejího dokazování v trestním řízení. Osoby, které byly nositeli státního tajemství zvláštní důležitosti, nebylo možné při jejich útěku do ciziny postihnout žádnou zvýšenou trestní sazbou bez dostatečného důkazního materiálu. Tento důkazní materiál musel zcela jasně podepírat závěr, že byl dokonán trestný čin vyzvědačství, tedy, že státní tajemství cizí moci skutečně vyzraženo bylo. Trestní zákon z roku 1961 na zvýšený postih v takových případech nepamatoval v rozporu s obdobnými úpravami v tehdejších socialistických i některých kapitalistických zemích. Jelikož ust. § 105 odst. 3 tr. zákona počítalo v případě kvalifikovaného vyzvědačství s alternativou trestu smrti, bylo v Šejnově případě vyžadováno předložení soudem akceptovatelných přesvědčivých přímých důkazů. Dle informací rozvědky i VKR pracovali američtí zpravodajci se Šejnou naprosto utajeně, skrývali místo jeho pobytu, důvody zběhnutí a obsah jeho výpovědi, což ztěžovalo realizaci trestního stíhání v ČSSR. Šejnovi se nepodařilo prokázat ani vyvezení přísně tajných dokumentů MNO. Představitelé ministerstva vnitra si byli dobře vědomi důkazní nouze, a proto navrhovali cestou orgánů vyšetřování StB ve VKR vyslechnout československé vojenské přidělence k otázce eventuální protistátní činnosti bývalého politického generála a provést legislativní úpravy v oblasti protistátní trestné činnosti. To jen dokazuje, jak obrovský dopad tato kauza na oblast vyšetřování a vojenské justice měla. Navíc zde fyzické zběhnutí do ciziny figuruje u vojenských osob jako základní podmínka pro dokonání dalších protistátních deliktů³⁴⁰, což jej vyděluje z řady typických vojenských trestných činů. Nicméně, spáchání vyzvědačství se v tomto citlivém případě prokázat nepodařilo.

VKR však chápala Šejnovo zběhnutí do ciziny podstatně pragmatičtěji a nikoliv tak právnicky rigorózně jako orgány prokuratury. Zběhnutí do USA tak politicky vysoce

339MACÁK, Milan. Dvojitá tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR, Praha 2006. str. 78.

340KALOUS, Jan. Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky. Příloha č. 7. Informace generálního prokurátora ČSSR pro ministra vnitra ČSSR (28. 7. 1970), Praha 2001. str. 141 až 143.

angažovaného vojáka v hodnosti generálmajora vzbudilo mimořádný zájem jak samotné VKR, tak přirozeně i StB. Nikdo totiž neměl představu, kam až sahaly Šejnovy kontakty a jakými tajnými informacemi o československé armádě disponoval. Dne 26. dubna 1968 zahájila HS VKR akci HONZA (osobní svazek č. 4634), která byla ukončena až 9. listopadu 1984 v souvislosti se skutečností, že Šejna již prokazatelně několik let nevyvíjel nepřátelskou činnost proti zájmům ČSSR v cizině. V průběhu let se prověřovaly veškeré aspekty generálova života před útekem, jeho síť kontaktů v ČSLA i mimo ni, pokusy o kontakty s domovinou, všechny osoby s jeho užšího sociálního okolí a padly i návrhy na jeho vylákání z USA a únos zpět do Československa.³⁴¹ O tom, že zběhnutí do ciziny tak vysoce postavené vojenské osoby nutně ohrožuje dobově chápanou bezpečnost státu, svědčí i intenzivní zájem VKR o osobu JUDr. Zbyňka Kiesewettera, který od let 1963 až 1964 figuroval jako Šejnův přítel, který pro něj zařizoval v rámci jeho majetkových operací odhady nemovitostí a byl členem družiny kolem syna Antonína Novotného. Dr. Kiesewetter nebyl kontakty se semínkovým generálem nijak zásadně poškozen a zajímavá je zejména ta skutečnost, že v rámci vojenské prokuratury dosáhl nejvyšší důstojnické hodnosti plukovníka, v níž v letech 1969 až 1978 zastával funkci hlavního vojenského prokurátora – náměstka generálního prokurátora.³⁴² Jakmile 6. března 1978 tento post opustil, začal být tajnou policií agenturně rozpracováván v akci PROFESOR. VKR totiž chovala intenzivní podezření, že dr. Kiesewetter jako zástupce hlavního vojenského prokurátora předal Šejnovi dne 21. února 1968 informaci o krocích státních orgánů směřujících k jeho zatčení a trestnímu stíhání a urychlil tak jeho útěk z republiky.

Případ generála Jana Šejny svým dopadem a ve spojitosti s výše uvedenými statistickými daty opodstatňuje chápat léta 1968/1969 jako vrchol analyzovaného fenoménu zběhnutí do ciziny. Příčiny tohoto stavu lze spatřovat vzhledem k výrazné propojenosti páchání tohoto deliktu s politickými poměry v celkových dobových souvislostech a sociálních poměrech. Invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 citelně poškodila jméno československé armády spolu s poráženeckým hodnocením ideje české brannosti a obranyschopnosti. Okupace vzbudila odpor nejen ve většině československé společnosti, nýbrž samozřejmě i mezi vojáky základní služby a z povolání. 95 % vojáků z povolání a 84 % vojáků základní služby ČSLA se shodně domnívalo, že vojenská invaze do ČSSR byla fatálním omylem diskreditujícím socialismus ve světě. Názory příslušníků ČSLA byly formovány postupem stranických a vládních orgánů po zásahu intervenčních vojsk pěti států

341 Tamtéž, str. 112 až 113.

342 MINAŘÍK, Pavel – DUBÁNEK, Martin. Historie vojenských justičních orgánů 1945 – 1993, Praha 2008. str. 159.

Varšavské smlouvy, překvapením ohledně příchodu těchto vojsk, urážkou vojenské cti a následnou vzednutou vlasteneckou vlnou. Přes polovinu vojáků základní služby a 42,3 % vojáků z povolání pochybovaly ve druhé polovině roku 1968 o pozitivním poslání ČSLA v socialistickém Československu. Eskalující nárůst zběhnutí do ciziny odrážel právě tyto společenské nálady a názorové postoje. Dle zpravodajských poznatků VKR působily při dezercích vojenských osob za hranice obavy za politické aktivní postoje po lednu 1968, nesouhlas se srpnovou okupací, existenční obavy, představy o lepším uplatnění v zahraničí a u vojáků základní služby odpor k vojenské činné službě či sklony k dobrodružství.³⁴³

6.8 Dílčí závěry a retrospektivní hodnocení po roce 1989

Na úplný závěr se sluší shrnout ty nezákladnější argumenty pro tvrzení, že zběhnutí do ciziny příslušníků československé armády v letech 1948 až 1989 patřilo spíše do oblasti protistátní trestné činnosti než trestných činů ryze vojenských. Z hlediska čistě juridického je vhodné argumentovat právní situací, kterou vytvořil trestní zákon z roku 1961.³⁴⁴ Ten totiž ve své dvanácté hlavě definoval v ust. § 283 zběhnutí do ciziny jako zvláštní skutkovou podstatu, která však částečně obsahovala i skutkovou podstatu trestného činu opuštění republiky dle ust. § 109 tr. zákona z první hlavy o trestných činech proti republice. První hlava trestního zákona z roku 1961 obsahovala úpravu trestných činů protistátní „kontrarevoluční“ povahy. Tyto skutkové podstaty reflektovaly situaci nejen doma, nýbrž i z hlediska mezinárodní situace v dobově chápaném „třídně“ rozděleném světě. Navíc předmětem ochrany skutkové podstaty dle ust. § 109 bylo právo republiky na kontrolu pohybu obyvatelstva z území republiky do zahraničí a dále ochrana bezpečnosti socialistického státu, včetně jeho zájmů politických a ekonomických.³⁴⁵ Pro zařazení zběhnutí do ciziny vojenských osob do kategorie protistátních trestných činů svědčí pro potřeby StB stanovený postup pro vyšetřování trestného činu opuštění republiky, jenž byl vydán na konci roku 1970.³⁴⁶ Vyšetřovatelé Státní bezpečnosti totiž zařazovali uprchlé vojáky základní služby do první nebo druhé kategorie pachatelů trestného činu dle ust. § 109 tr. zákona. Kategorizace pracovala s takovými kritérii, jako byl politický význam uprchlíka, jeho postavení a činnost v cizině či jeho postoje a vztahy k ČSSR.

343KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008. str. 308 až 309.

344Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

345MATYS, Karel a kol. *Trestní zákon. Komentář. II. Část zvláštní*, Praha 1980. str. 429.

346 ABS, fond RV, inv. j. 156. Postup při vyšetřování trestného činu opuštění republiky podle § 109 tr. zákona ze dne 21. prosince 1970, druhý dodatek metodického pokynu náčelníka Správy vyšetřování StB MV ČSR. str. 3.

Zběhnutí do ciziny tedy ex lege nemohlo být pouze trestným činem vojenským dle dvanácté hlavy trestního kodexu z roku 1961. Dvanáctá hlava poskytovala ochranu společenským vztahům, které pramenily ze zvláštností úkolů a organizace ozbrojených sil a sborů. Vyjadřovala zájem společnosti na tom, aby občané povolání k výkonu vojenské služby plnili zejména požadavky přísné a pevné vojenské kázně, na jejímž základě měla být budována vysoká bojeschopnost a pohotovost vojsk. Ustanovení o trestných činech vojenských tedy zřejmě směřovala dovnitř tělesa armády a regulovaly služební a mezilidské vztahy právě jen uvnitř tohoto specifického sociálního tělesa.

Dalším zcela zjevným argumentem je postupně vzniklá a výlučná kompetence VKR při vyšetřování dezercí za hranice socialistického Československa. Jak již vyplynulo z předchozího výkladu, navázala VKR na činnost různých vojenských zpravodajských orgánů, které vznikly pod sovětskou patronací od konce války v roce 1945. V roce 1953 přešla do kompetence ministerstva vnitra jako VI. správa a od roku 1964 jako III. správa, přičemž zejména v období normalizace figurovala ve vnitřních předpisech FMV jako součást SNB, složky StB. Pokud by dezerce vojenských osob do ciziny (zejména kapitalistické) nechápaly stranické a bezpečnostní orgány jako jednoznačně protistátní akt, jen stěží by jeho vyšetřování spadalo do kompetence tajné policie. A VKR tajnou policií beze zbytku byla, jelikož do svých rukou koncentrovala pravomoci zpravodajské i policejně-výkonné spolu s postavením orgánu vyšetřování v trestním řízení.

Dalším instruktivním kritériem je situace z hlediska struktury a dynamiky vývoj kriminality ve sledovaném období. Obecná kriminalita byla v letech 1948 až 1989 spíše konstantním jevem. K celkovému nárůstu došlo až na počátku 80. let s následnou stabilizací, přičemž však problémem zůstávala rostoucí trestná činnost mládeže. Naopak ze zachovaných statistických dat lze usuzovat na úzkou spjatost zběhnutí do ciziny s aktuální politickou situací a vztahem politické moci k armádě jako celku. Vlny pounorových soudních i mimosoudních represí KSČ vůči politicky nespolehlivým vojákům v činné službě vzvedly vlnu útěků za hranice zhruba v období 1948 až 1953. Se stabilizací režimu klesala i četnost zběhnutí do ciziny. Ale dle výše uvedených argumentů zakládajících se zejména na skutečnosti srpnové okupace vojsky Varšavské smlouvy a následující normalizace znamenalo období let 1968/1969 opětový nárůst odchodů vojáků do zemí s jiným společenským zřízením. Političnost a specifickou nebezpečnost zběhnutí do ciziny dále jednoznačně podporuje taktéž již analyzovaná pozice vojáků v činné službě jako veřejných činitelů, nositelů státního, služebního či vojenského tajemství, možnost využít při dezerci zbraní, účinných bojových prostředků apod.

Formálně ohraničil všechny výše uvedené úvahy a snesená fakta zákon z května roku 1990,³⁴⁷ kterým se měnil a doplňoval trestní zákon, s účinností od 1. července 1990. Jeho bod 109 vypustil ustanovení § 283 trestního zákona včetně nadpisu, čímž však právní, politický a sociální fenomén zběhnutí do ciziny nevykázal zcela mimo sféru recentní právní úpravy. Žhavým politikem se v tomto ohledu stal zákon o soudní rehabilitaci z roku 1990,³⁴⁸ který shodně nabyl účinnosti 1. července 1990. Dle ustanovení § 4 písm. c) a e) tohoto právního předpisu bylo možné konat přezkumné řízení o odsuzujícím pravomocném soudním rozhodnutí ve věci zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 a spolčení k těmž dle ust. § 275 odst. 2 písm. b) trestního zákona z roku 1950,³⁴⁹ a taktéž ke zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 1, 2 trestního zákona z roku 1961.³⁵⁰ Odsuzující pravomocné rozhodnutí v těchto věcech muselo být vyhlášeno v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, přičemž daný skutek mohl být spáchán po 5. květnu 1945. Spadaly zde i takové případy zběhnutí do ciziny, kdy voják v činné službě zběhl za hranice za účelem přímého navázání kontaktu s nepřítelem a spolčil se k tomu účelu s dalšími dvěma osobami či mu byla zvlášť uložena povinnost zachovávat státní tajemství. Ustanovení § 1 zákona o soudní rehabilitaci i tato jednání zařadilo mezi činy, které směřovaly k uplatnění práv a svobod občanů zaručených ústavou a vyhlášených ve Všeobecné deklaraci lidských práv a v navazujících mezinárodních paktech o občanských a politických právech. To všechno za existence jediné podmínky. Pokud totiž směřovaly k prosazení takových práv nenásilnou cestou, byly československými trestními zákony prohlášeny za trestné v rozporu s mezinárodním právem a mezinárodnímu právu odporovalo také jejich trestní stíhání a trestání. Stále platné a účinné znění právní normy jen potvrzuje, že zběhnutí do ciziny nemohlo být a nikdy taky v normativní i aplikační praxi nebylo „prostým“ vojenským trestným činem.

7. Závěr

V závěru si autor dovolí shrnout základní myšlenkovou mapu textu, která do značné míry vyjadřuje předmět pojednání a lze z ní částečně dedukovat úvahu, zda se autorský záměr podařilo naplnit či nikoli. Ten směřuje především k dalšímu poznání zvoleného úseku obecné a právní historie. Zmínka o historickém poznání přirozeně evokuje upřesnění času a prostoru, v němž se výklad pohybuje. Jedná se o období poválečného Československa, jež často dostává přívlastek „socialistické“ či „komunistické“, přičemž vlastním chronologicky vyjádřeným ohniskem jsou léta 1948 až 1989. Zpracovávaná materie je především právní

347Zákon ze dne 2. května 1990, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 175/1990 Sb.

348Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

349Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.

350Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

povahy, nicméně v duchu právněhistorické interdisciplinarity odráží zejména československé politické dějiny a ve své podstatě čerpá i z bohatého rezervoáru kulturních dějin pojatých v širším slova smyslu jako dějiny československé společnosti. Obecná historická věda hovoří kontextuálně o dějinách soudobých, přičemž autor se nedomnívá, že mezi „politickými“ a „kulturními“ dějinami zejí nepřekonatelné příkopy. Do této oblasti patří i úloha vojenských osob v protirežimních aktivitách v dlouhé vlně československých dějin 20. století jdoucích od I. a II. odboje až k dnes velmi upřednostňované tematice odboje třetího, přičemž stále jsou diskutovány důsledky rehabilitací, existence zbytkových trestů či otázka odporu proti komunistickému režimu.

V duchu řečeného nemůže být smyslem práce pouze pozitivistická analýza hmotného a procesního práva v kombinaci s analýzou aplikačních dokumentů, i když je podstatnou částí textu. To ze své podstaty vylučují i použité metody právních dějin, které často čerpají z metodologické základny obecné historiografie tak, jak je autor popsal v úvodní pasáži. Nejnovější české a československé dějiny navíc představují žhavé politikum, protože mnoho jejich účastníků dosud žije. I tato dizertace tudíž předkládá nikoliv pouze výtah z literatury a archivních dokumentů, nýbrž také aktuální příspěvek do rozpravy nad politickým režimem před listopadem 1989. Tím nutně musí alespoň okrajově vypovídat o naší společenské přítomnosti.

Pokud něco charakterizovalo delikvenci vojenských osob proti státu nejpřesvědčivěji, tak za to můžeme v první řadě považovat nejasnost či nekonkrétnost problematiky. Vyjdeme-li však z toho, že politická delikvence je z větší míry kriminalizací politicky odchylné orientace, jedná se vlastně o přirozený jev. Sama politika je ze své podstaty dynamický sociální fenomén, který se přirozeně vzpírá omezení či určení přesných pravidel. Zvláště to vynikne za situace, kdy politika splývá se sociologickým problémem otázky moci. Hned po roce 1945 vzniklo při vymezení postavení a kompetencí vyšetřujících orgánů vojenského zpravodajství evidentní vakuum. Vojenští zpravodajci se neřídili žádnou zákonnou úpravou a i již zmiňovaný návrh zákona z roku 1946 byl natolik neurčitý, že přirozeně je i dnes otázkou, zda by vůbec jeho přijetí takřka neomezenou moc OBZ omezilo. Zmíněná teze se ještě více zvýraznila v průběhu roku 1968, kdy probíhaly intenzivní debaty o právním postavení vojenské kontrarozvědky. Došly z hlediska zákonného podkladu k velmi znepokojujícím zjištěním. Až do roku 1951 se nepodařilo dohledat žádné právně relevantní dokumenty, jež by bez ohledu na právní sílu předpisů zakotvovaly postavení vojenských zpravodajských a vyšetřujících orgánů. Dovožujeme, že vyšetřující orgány vojenské kontrarozvědky existovaly spíše fakticky a oficiálně se staly součástí Státní bezpečnosti

až ve druhé polovině 60. let. Zákon o Sboru národní bezpečnosti se nezmiňoval o VKR vůbec, takže se stalo velmi nejistým, zda práva příslušníků SNB přísluší i jejich kolegům z řad vojenské kontrarozvědky. Odbor vyšetřování StB navíc hledal ve vojenských podmínkách vlastní novou úlohu a rozhodně mu nelze upřít snahu o zvýšení legality při vyšetřování příslušníků ČSLA. Diskuze se v krátkém čase reforem roku 1968 stáčela zejména k tématům nové úpravy trestního řízení, která měla posílit pozitivisticky chápanou procesní zákonnost. Nově měl být proces vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob ovlivněn revizí postavení vojenských prokurátorů, vyšetřovatelů vojenských prokuratur a eventuální snahou po znovuzavedení vyšetřujících soudců. Srpnová okupace a odchod reformně naladěného ministra vnitra ČSSR Josefa Pavla z funkce v posledním dnu měsíce srpna roku 1968 však nakonec vedly k vývoji právě opačnému, tedy k normalizačnímu zakonzervování právní stavu, i když alespoň ve formě tajných vnitřních předpisů MV se postavení vojenské kontrarozvědky přece jen zpřesnilo.

V rovině politické a právní propagandy však nejen pro období normalizace platilo, že jedině socialistická zákonnost pod dozorem vojenské prokuratury může zabezpečit kázeň v ozbrojených silách a jejich neustálou bojovou připravenost. Jednalo se jednak o řečnickou figuru, jednak o přísně pozitivistické tvrzení, jež při vhodné interpretaci KSČ nebránilo ovládat armádu a určovat její politickou orientaci. Pokud trestnou činnost v ČSLA vyšetřovaly orgány vyšetřování StB, tedy politické policie, a zároveň normalizační vojenská prokuratura zastávala názor, jinak právně nezávadný, že voják jako pachatel trestného činu může svým protiprávním jednáním naplnit kteroukoliv skutkovou podstatu trestného činu, dostáváme se při důsledném pojetí k závěrům, které jsou s ideou zákonnosti neslučitelné. Politický podtext totiž mohl získat jakýchkoliv trestný čin spáchaný příslušníkem armády, pokud orgány činné v trestním řízení shledaly tyto okolnosti zejména v jeho příčinách či podmínkách. Politizace protiprávního jednání u vojáků hrozilo i z dalších důvodů. Jednalo se zejména o speciální subjekty vojenských trestných činů, na něž v případě vojenské delikvence kladlo trestní právo zvýšené nároky spojené s tvrdšími eventuálními sankcemi. A jak vyplynulo z analýzy zvláštností trestného činu zběhnutí do ciziny, i formálně vojenská trestná činnost byla z podstaty své legální úpravy často v těsném dotyku s trestnou činností proti republice. V neposlední řadě socialistické trestní právo a aplikační praxe extenzivně vykládaly postavení vojáků v činné službě jako veřejných činitelů a kladly na ně vyšší nároky i co do jejich politické spolehlivosti.

Stejně, jako bylo neujasněné legální postavení orgánů, jež protistátní delikvenci vojáků vyšetřovaly, lze chápat i samu snahu o přesnější vymezení tohoto zvláštního výseku

trestné činnosti. K tomu přispívala zejména roztržitost jeho pramenů z hlediska hmotného práva a to v první řadě před rokem 1950. Do rozsahu problematiky spadají skutkové podstaty, které obsahoval starý rakouský vojenský trestní zákon z roku 1855, prvorepublikový zákon na ochranu republiky z roku 1923 a jeho mladší následovník, nechvalně proslulý zákon na ochranu lidově demokratické republiky z roku 1948. Ani sjednocení trestního práva hmotného v trestních kodexech z let 1950 a 1961 nemohlo dát přesnou odpověď v systematickém slova smyslu. Jak již vyjádřil předchozí výklad, protistátní delikvence v praxi vojenských vyšetřujících orgánů netvořila pouze první hlava trestních zákoníků upravující trestné činy proti republice, ale její podstata se často hledala i v jiných hlavách zvláštní části dle momentálních okolností či potřeb. Ty mohly pramenit buď z aktuálního účelu v horším případě, či v lepším z právních předpisů vnitřní, podzákonné povahy. Právě vnitřní předpisy MV často vymezovaly kompetence vyšetřovatelů vojenské kontrarozvědky, takže do jejich působnosti spadal například i trestný čin dle zákona na ochranu míru z roku 1950. Optiku chápání protistátní trestné činnosti ve vojenských podmínkách výrazně ovlivňovala i úprava státního a služebního tajemství v ČSLA ve vazbě na příslušná ustanovení trestního zákona z roku 1961. Ochrana utajovaných skutečností vystupovala jako pevná součást všeobecného dozoru vojenské prokuratury.

Ani strnulost normalizace nepřinesla do problematiky více světla. Jednalo se o dobu, kdy oblast bezpečnosti státu ovlivňovaly závazná dogmata či stranicky posvěcené kánony, jež však mnohdy ztrácely kontakt s reálnou naukou trestního práva. Zde ční bezesporu osobnost Jaromíry Obziny, jehož kariéra stranického funkcionáře s otázkou trestné činnosti v ČSLA přímo souvisela. Na přelomu let padesátých a šedesátých působil jako politický pracovník v armádě, na což po roce 1973 navázal ve funkci federálního ministra vnitra. Jeho literární činnost přinesla více otázek a rozostření než právně precizních definic. Obzina totiž vedle sebe položil definice protistátní a antisocialistické činnosti, jejichž hranice nebyly ostré a často se volně zaměňovaly. Samotné pojetí protistátní delikvence poté nekorespondovalo pouze s první hlavou trestního zákona, ale jednalo se v podstatě o všechna jednání ohrožující socialistický stát v politické, ideologické, ekonomické, vojenské a kulturní oblasti. Sedmdesátá a osmdesátá léta však z hlediska do praxe uváděné bezpečnostní doktríny nepředstavovala jednolitý celek. Státní bezpečnost (a v jejím rámci samozřejmě vojenská kontrarozvědka) usilovala o odhalení co nejvíce případů vyzvědačství, nicméně počet pravomocně odsouzených osob se pohyboval v jednotlivých procentech či jejich zlomcích. Na konci 80. let StB soustředila svůj zájem na oblast ochrany ekonomiky a související hospodářskou činnost, přičemž byla zahlcena vyšetřováním deliktu opuštění republiky. VKR

se ve vojenských podmínkách soustředila zejména na delikt obdobný – zběhnutí do ciziny. Právě s tímto trestným činem vojenských osob se mnohdy mohlo pojit vyzrazení státního tajemství. Orgány vojenských prokuratur a soudů však zejména v 80. letech zmírňovaly otázku trestní represe při posuzování vyzvědačství tím, že pečlivěji posuzovaly rozdíly mezi pouhou přípravou a dokonáním tohoto deliktu.

Trestné činy proti socialistickému státu (vyhýbáme se označení proti republice, což má jiný, spíše systematický význam) vojáků bylo možno definovat i dle jiných, spíše z praxe pramenících kritérií. Zde stojí za to připomenout fakt, že vyšetřující orgány VKR často řešily případy z oboru obecné kriminality. V případě reálné konkurence trestných činů, kdy pachatel naplnil několika skutky vícero skutkových podstat, stačilo, aby protistátní charakter měla pouze jedna z nich a vyšetřovatelé pak „protistátnost“ dovozovali i u souběžných trestných činů z oblasti obecné kriminality. Z výše uvedeného vyplynulo, že vzdálení naznačenému pojetí nebyli ani vojenští prokurátoři a tak není od věci tyto předlistopadové policejní statistiky hodnotit s rezervou a kritickým odstupem.

Problematiku se autor pokusil zpracovat i ze zcela jiného zorného úhlu pohledu. Jedná se o optiku soudní rehabilitace dle stejnojmenného zákona z roku 1990. Do něj nová polistopadová moc vtělila svá nová právněpolitická východiska a to formou speciálního právního předpisu. Historicky podmíněné nespravedlnosti politických procesů 50. let, ale i některých procesů z dekád následujících, našly odraz ve výčtu skutkových podstat v tomto zákoně, jejichž souhrn lze považovat za retrospektivní pokus o legální definici okruhu protistátní delikvence a to, samozřejmě, nejen vojáků či páchané v dobově podmíněných vojenských podmínkách. Nový zákon vytvořil tak svou zvláštní systematiku, která je již značně vzdálená systematické zvláštní části socialistických trestních kodexů. Účel a koncepce zákona totiž již nevycházela z přepjatého socialistického právního legalismu vstřícného k ideologickým vlivům v aplikačním procesu či politické manipulaci. Jednalo se naopak o přirozenoprávní koncepci lidských práv. I na základě těchto důvodů nelze při popsaném pohledu vycházet ze zákona č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci. Ten vždy zůstal, přes svou revolučnost a epochální význam, pevnou součástí socialistického práva a dobově vnímané právní axiologie. Všechny další argumenty překoná citace části jeho preambule, o níž se největší osobnost socialistické právní vědy, akademik Viktor Knapp, vyjádřila přes všechny výhrady, že musí být součástí tohoto právního předpisu: *„Nelze však odstraňovat akty revoluční zákonnosti, oslabovat či dokonce popírat socialistický právní řád. Rehabilitace nemůže se týkat nepřátel socialistické výstavby, kteří trestnými činy proti*

republice nebo jinou trestnou činností porušili platné zákony a byli podle nich právem potrestáni.“

Pokus práce o uchopení jevu protistátní delikvence spjaté se socialistickými ozbrojenými silami časově spadá do předmětu tak zvaných soudobých dějin. Autor předkládá nepochybně dílo oborově a metodologicky právněhistorické, avšak věnoval se i přístupu dějin obecných. To však přineslo přirozeně i svá rizika. Otevřeně vyjádřeno, tak, jak s politikou KSČ souvisela socialistická trestní politika v ozbrojených silách, tak v dnešní České republice existují vazby mezi politickým vývojem, zájmy politických stran a státu a historiografií nejnovějšího úseku našich národních, respektive československých, dějin. Problém netkví ani tak v metodologických rozdílech mezi prací obecného a právního historika. Právě naopak, oba přístupy se mohou vhodným způsobem obohacovat. Úskalí spíše může představovat otázka, jak soudobá společnost hodnotí podhoubí současné politické a právní kultury, jímž politický a právní vývoj československého socialistického státu a jeho ozbrojených složek zajisté je. V případě recentních dějin po roce 1945 dle autora neplatí obecná teze o oslabení spojitostí mezi politikou a moderní historiografií.³⁵¹ České soudobé dějiny však bohužel tuto vazbu nepoužívají k posílení naší moderní národní identity, ale příliš podléhají tendenci k otevřenosti vůči přítomnosti a souvisejícímu sklonu interpretovat historii socialistického Československa na základě prožitku naší politické a sociální přítomnosti. Tím nemělo být řečeno, že například mnoho použitých článků či studií z provenience Ústavu pro studium totalitních režimů a zde působících historiků lze hodnotit pouze jako nevědecké práce z oblasti politologie či propagandy. Nicméně kampaň za depolitizaci ústavu po podzimních volbách roku 2012 a následné personální obměny v jeho Radě a na postu ředitele vedou k jisté badatelské obezřetnosti.³⁵² Obor soudobých dějin může v naší národní historiografii tak dlouho otázku protistátní činnosti po roce 1948 zbavovat politických a ideologických nánosů minulosti, až dojde k historickému poznání na základně dnešního společenského konsenzu. Autor toto reflektoval a nechtěl s vaničkou vylít i dítě. Metodologicky se pokusil naznačeným nástrahám vyhnout právě díky základní vlastnosti právní historie, k níž lze počítat sklon k pozitivismu.

Všechny dosud uvedené skutečnosti, přitom každá svým specifickým dílem, nakonec přispěly k vytvoření mechanismu politických procesů s vojenskými osobami. Zde mimořádnou úlohu hraje časový rozsah jevu. Substantivum „mechanismus“ je často

351 Viz k tomu důkladně PEŠEK, Jirí a kol. Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války. Praha: Argo, 2013. Úvodní slovo.

352 VODRÁŽKA, Mirek. Mýtus depolitizace ÚSTR. In Paměť a dějiny č. 2/2013. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. str. 132 a násl.

definováno jako ustálená soustava úkonů nebo jevů. Autor se nedomnívá, že systém nezákonností v politických procesech zde fungoval po celé období let 1948 až 1989, nýbrž jej omezuje na zakladatelské období komunistického režimu končící nejpozději v polovině 50. let spolu s prvním pokusem o stranické rehabilitace. Poté politické perzekuce soudní povahy vůči vojenským osobám samozřejmě probíhaly, postrádaly však onu masovost, šířku, „samozřejmost“ a zcela zjevnou ztrátu respektu k platnému právu, byť třeba v omezeném duchu socialistické zákonnosti se všemi jejími nedokonalostmi. V epoše 60. let o masovosti soudního postihu politických odpůrců nelze hovořit, přičemž však v individuálních případech nesporně probíhala. Léta posrpnové normalizace 1969 až 1989 vykazovala sice nárůst politicky motivovaných soudních řízení, nicméně přes hypertrofii trestní represe či záměrného zneužívání pozitivních nedostatků trestního práva při jeho aplikaci nebyl základ rozhodování orgánů činných v trestním řízení zjevně nezákonný tak, jak se dělo zcela pravidelně a systémově na konci 40. a počátku 50. let.³⁵³ Aniž by bylo nezbytně nutné opakovat to, co již k systému soudních perzekucí text obsahuje, nezbyvá než zdůraznit, že právě první procesní stadium vyšetřování se stalo rozhodujícím základem nezákonností páchaných vůči vojákům jejich druhy ve zbrani – vojenskými zpravodajci a příslušníky vojenské justice. Ostatně to již v prosinci roku 1968 koncepčně zformuloval právní expert Pavel Zářecký ve svém dokumentu pro tzv. Pillerovu rehabilitační komisi.³⁵⁴ „V procesech však vůbec nešlo, a vzhledem k používaným metodám ani nemohlo jít o zjištění pravé skutečnosti. Jediným úkolem bylo zjistit a dokázat vinu obviněného, a to za každou cenu. Neúspěchy v tomto směru byly považovány za neschopnost. Úkol zabezpečit úspěšné provedení trestního řízení byl v této deformované podobě chápán všemi vyšetřovateli a překračoval daleko za podsystem vyšetřování. Došlo to až tak daleko, že pro zabezpečení úspěšného trestního řízení byly předepsány role i prokurátorům, soudcům, obhájcům, ale i svědkům a bylo použito všech prostředků, počínaje „politickou přípravou“ a konče odposloucháváním, aby hladký průběh byl zajištěn a všichni splnili to, co jim bylo uloženo.“

Nezákonnosti politických procesů s vojáky (a samozřejmě i s dalšími osobami) 50. lety zdaleka neskončily. Naopak, odstartovaly „dlouhou vlnu“ právního vývoje s dozvuky až do dnešních dní. KSČ po Stalinově a Gottwaldově smrti sama hledala cesty k nápravě a to nejprve ve formě stranických rehabilitačních komisí, které pracovaly až do počátku normalizace. Tak zvaní dělničtí prezidenti též často a populisticky vyhlášovali své amnestie,

353 PETRÁNKOVÁ, Lucie. Politické procesy v ČSSR v normalizačním období 1969 – 1989. Praha: Právnická fakulta UK, 2010. str. 72 a násl.

354 ZÁŘECKÝ, Pavel. Moc, právo a procesy. Informace č. 29. In Vorel, J. – Šimánková, A. a kol. Československá justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech. Díl I. Praha: Ústav dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. str. 321.

kterými chtěli získat zpět přízeň československých občanů. S částečnou výjimkou květnové amnestie z roku 1960 však na účastníky politických procesů neměly zásadní dopad, protože v oblasti protistátní delikvence obsahovaly řadu omezení.³⁵⁵ Trestní právo poskytovalo dále ve formě podmíněného propuštění, stížnosti pro porušení zákona a obnovy řízení další možnosti nápravy křivd, nicméně teprve již zmíněný rehabilitační zákon z roku 1968 měl umožnit všem obětem politických procesů plné očištění od cejchu minulých nezákonností. Nestalo se tak díky normalizačnímu konzervatismu a vzniklou mezeru zaplnila až rehabilitační legislativa z roku 1990. Právní a morální ocenění vojáků, kteří z různých pohnutek kladli odpor režimu KSČ, se dnes dostává do velmi relativizující polohy. Zákon o účastnících odboje a odporu proti komunismu z roku 2011 zápasí ve své aplikační praxi s faktorem času. Časová propast mezi rokem 1989 a dnešními dny často způsobuje, že osoby hodné ocenění již často nežijí. Pokud se žijící snaží uplatnit své nároky, dostávají se do důkazní nouze, kdy svá tvrzení již nemohou hodnověrně doložit.³⁵⁶

To zvláště platí právě pro těžce definovatelnou oblast protistátní delikvence vojenských osob, kterou práce definuje též na příkladu trestného činu zběhnutí do ciziny. Již samotná zákonná vymezení příslušné skutkové podstaty v sobě kombinovalo prvky deliktu proti republice a trestného činu vojenského. Útěk vojenské osoby z území československého státu tak porušoval jednak politické a ekonomické zájmy socialistické společnosti a zároveň ohrožoval požadavek na přísnou a pevnou vojenskou kázeň, která byla chápána jako předpoklad vysoké bojeschopnosti a pohotovosti vojsk. Kumulace požadavků na příslušníky ozbrojených sil, tedy nejenom na ty ve svazku ČSLA, vedla v praxi vojenských bezpečnostních a justičních orgánů k extenzivní aplikaci příslušných zákonných ustanovení. Týkalo se to v první řadě okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby nebo dlouholetých diskuzí o kvalifikaci jednání jako pokusu či dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny. Teprve v roce 1985 převážil ve vojenské justici právní názor, že čin je dokonán až fyzickým překročením státní hranice. Dále je zřejmé, že zejména v praxi vyšetřovatelů vojenské kontrarozvědky ovlivňovala chápání zběhnutí do ciziny i povaha dalších trestných činů v jednočinném či vícečinném souběhu a obráceně, jelikož útěk vojáka ze socialistického Československa měl vždy dobově negativní „politické“ konotace. Společenská nebezpečnost rostla v dobách celkové rostoucí emigrační vlny (kolem let 1948 a 1968) se stoupajícím počtem spáchaných skutků a do značné míry kopírovala politické krize a či naopak jejich

355 K tomu například ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960. In Paměť a dějiny č. 1/2011. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011. str. 132 a násl.

356 VALENTÍK, Šimon. Meze uplatnění nároků podle zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2015. str. 83.

uvolňování. Na úplný závěr autor konstatuje, že právě hodnocení dezercí do ciziny tehdejšími státními orgány může více než přesvědčivě doložit jak neurčitou povahu protistátní trestné činnosti, tak úzce související mechanismus soudních represí zakladatelského období. Nedovolené překročení hranic socialistického Československa představovalo pro vojáka v činné službě doslova ohrožení života i v tom případě, že neplánoval nebo po dokonané dezerci v cizině nepáchal žádnou činnost proti republice. Prokurátorské a soudní orgány vojenské justice první poloviny 50. let totiž i tyto případy právně posuzovaly jako kvalifikované pokusy nejtěžších trestných činů velezrady a vyzvědačství. A za ně hrozil trest nejvyšší – trest smrti.³⁵⁷ I z hlediska tehdy platných trestních zákonů se jednalo o nesprávné právní posouzení. Šlo o důsledek stavu, kdy normativní sílu zákona překonala faktická závaznost usnesení politického sekretariátu komunistické strany. Máloco demonstruje protistátní delikvenci přesvědčivěji, než právě tato skutečnost.

357 K tomu podrobněji usnesení Městského soudu v Praze 56 T 17/2002 v trestní věci obviněného JUDr. Jána Pješčaka ze dne 13. listopadu 2002, str. 7. [online], [cit. 26-8-2017]. Dostupné z: <///C:/Users/IMO/AppData/Local/Temp/Pješčak_Ján_I.>.

Seznam zkratek

ABS – Archiv bezpečnostních složek

AV ČR – Akademie věd České republiky

CD – kompaktní disk

CIA – Ústřední zpravodajská služba

CIC – protišpionážní sbor Armády Spojených států

ČSSR – Československá socialistická republika

ČSR – Československá republika

ČSLA – Československá lidová armáda

ČR – Česká republika

ČT – Česká televize

D - důvěrné

DVD – digitální videodisk

FMNO – Federální ministerstvo národní obrany

FMV – Federální ministerstvo vnitra

FS – Federální shromáždění

FSZS – Federální správa zpravodajských služeb

HIS – Hlavní informační správa

HSS – Hlavní soudní správa

HSVKR – Hlavní správa vojenské kontrarozvědky

HŠ – Hlavní štáb

HVP – Hlavní vojenská prokuratura

IDC – ideodiverzní centrála

KB – konspirační byt

KGB – Výbor státní bezpečnosti

KSČ – Komunistická strana Československa

KS SNB – Krajská správa Sboru národní bezpečnosti

RAF – Královské letectvo

RMV – rozkaz ministra vnitra

RNGŠ – rozkaz náčelníka Generálního štábu

RV - rozkaz

ŘVS – Řád vnitřní služby

ř. z. – Říšský zákoník

MHz - megaherzt

MNB – Ministerstvo národní bezpečnosti

MNO – Ministerstvo národní obrany

MO – Ministerstvo obrany

MV – Ministerstvo vnitra

MU – Masarykova univerzita

NA – Národní archiv

NKVD – Lidový komisariát vnitřních záležitostí

NS – Národní shromáždění

NSR – Německá spolková republika

NO – nepřátelská osoba

OBZ – obranné zpravodajství

OSN – Organizace spojených národů

PS – Pohraniční stráž

PTP – Pomocný technický prapor

PZ – Pravda vítězí

SA AČR – Správní archiv Armády České republiky

SAP – Sborník archívních prací

Sb. – Sbírka zákonů

Sb. z. a n. – Sbírka zákonů a nařízení

SSM – Socialistický svaz mládeže

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

SNB – Sbor národní bezpečnosti

SRN – Spolková republika Německo

StB – Státní bezpečnost

TS – tajný spolupracovník

UK – Univerzita Karlova

USA – Spojené státy americké

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

VB – Veřejná bezpečnost

VOP – vojenská obvodová prokuratura

VOS – vojenský obvodový soud

VÚ – vojenský útvar

VVP – vyšší vojenský prokurátor

VHA – Vojenský historický archiv

VKR – vojenská kontrarozvědka

VŠ SNB – Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti

VVZS – Velitelství vojenské zpravodajské služby

ZSS – země socialistického společenství

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Stíhané osoby VKR v roce 1988 dle jednotlivých druhů trestných činů	50
Tabulka č. 2: Vyšetřované osoby VKR pro trestný čin vyzvědačství (§ 105 tr. zákona) v letech 1956 až 1968	50
Tabulka č. 3: Osoby vyšetřované VKR pro zběhnutí v letech 1956 až 1968	51
Tabulka č. 4: Počty zběhnutí do ciziny, které vyšetřovaly orgány VKR v letech 1951 až 1975	149
Tabulka č. 5: Ukončení trestního stíhání vyšetřovateli StB pro zběhnutí do ciziny v letech 1981 až 1988	150
Tabulka č. 6: Podíl vyšetřovaných skutků zběhnutí do ciziny za měsíce únor až prosinec 1960	151

Použité prameny a literatura

a) Prameny

Archivní zdroje

Archiv bezpečnostních složek, fond A 2/6 (bez názvu)

Archiv bezpečnostních složek, fond A 6/3 (bez názvu)

Archiv bezpečnostních složek, fond A 6/5 (bez názvu)

Archiv bezpečnostních složek, fond A 30

Archiv bezpečnostních složek, fond číslo 302, prozatímní fond

Archiv bezpečnostních složek, fond RV (bez čísla)

Archiv bezpečnostních složek, fond VKR (bez čísla)

Archiv bezpečnostních složek, fond Vysoká škola SNB

Archiv bezpečnostních složek, fond Vyšetřovací spisy

Národní archiv, fond 02/01 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976 – 1981)

Správní archiv Armády ČR Olomouc, fond ČSLA (bez čísla)

Správní archiv Armády ČR Olomouc, Knihovna archivu Čs. lidové armády (bez čísla)

Vojenský historický archiv Praha, fond Dr. Alexej Čepička (bez čísla)

Vojenský historický archiv Praha, fond MNO (ročníky 1961, 1970)

Použité právní předpisy

zákon ze dne 15. ledna 1855 k vojenskému trestnímu zákonu o zločinech a přečinech
č. 19/1855 ř. z.

zákon o vojenském trestním řádu č. 131/1912 ř. z.

zákon republiky Československé ze dne 19. března č. 193/1920 Sb. z. a n. (branný zákon)

zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n.

zákon, jímž se mění a doplňuje zákon na ochranu republiky, ze dne 13. května 1936 č. 130/1936 Sb.

zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.

zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb.

zákon ze dne 6. října 1948 o státním soudu č. 232/1948 Sb.

zákon o národní bezpečnosti ze dne 21. prosince 1948 č. 286/1948 Sb.

branný zákon ze dne 29. března 1949 č. 92/1949 Sb.

trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb. (trestní zákon)

zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudní č. 87/1950 Sb. (trestní řád)

zákon ze dne 30. října 1952, kterým se mění a doplňuje trestní řád č. 67/1952 Sb.

zákon ze dne 20. prosince 1950 na ochranu míru č. 165/1950 Sb.

zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic. č. 69/1951 Sb.

zákon o prokuratuře ze dne 30. října 1952 č. 65/1952 Sb.

vládní nařízení ze dne 11. září 1953 o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy č. 77/1953 Sb.

zákon ze dne 19. prosince 1956 o trestním řízení soudním č. 64/1956 Sb. (trestní řád)

zákon o prokuratuře ze dne 19. prosince 1956 č. 65/1956 Sb.

ústavní zákona ze dne 11. července 1960 č. 100/1960 Sb., („Ústava ČSSR“)

zákon ze dne 18. dubna 1961 o obraně Československé socialistické republiky č. 40/1961 Sb.

trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb. (trestní zákon)

zákon o trestním řízení soudním ze dne 29. listopadu 1961 č. 141/1961 Sb. (trestní řád)

zákon ze dne 17. června 1965, kterým se mění a doplňuje zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudní (trestní řád) č. 57/1965 Sb.

zákon ze dne 17. června 1965 o prokuratuře č. 60/1965 Sb.

zákon o Sboru národní bezpečnosti ze dne 30. června 1965 č. 70/1965 Sb.

zákon ze dne 25. června 1968 o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb.

ústavní zákon o československé federaci ze dne 27. října 1968 č. 143/1968 Sb.

zákon o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti ze dne 19. prosince 1968 č. 166/1968 Sb.

zákon ze dne 18. prosince 1969, kterým se mění a doplňuje zákon č. 60/1965 Sb., o prokuratuře, č. 147/1969 Sb.

zákon č. 70 ze dne 8. července 1970, kterým se mění a doplňuje zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci

zákon ze dne 20. prosince 1970 o působnosti federálních ministerstev č. 133/1970 Sb.

zákon ze dne 8. října 1971 o ochraně státního tajemství č. 102/1971 Sb.

zákonné opatření Předsednictva Federálního shromáždění ze dne 22. prosince 1971 o změně podřízenosti Pohraniční stráže č. 145/1971 Sb.

zákon o Sboru národní bezpečnosti ze dne 24. dubna 1974 č. 40/1974 Sb.

zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

zákon ze dne 2. května 1990, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 175/1990 Sb.

zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích

zákon ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu č. 198/1993 Sb.

zákon ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník č. 40/2009 Sb.

zákon ze dne 20. července 2011 o účastnících odboje a odporu proti komunismu č. 262/2011 Sb.

Použité interní právní a vojenské předpisy

Stíhání vojenských osob a součinnost orgánů OZ, MNO – 5. oddělení HŠ čj. 23 294 Dův.
– hl. št. 5. odděl. 1949, Praha 1949.

Prozatímní směrnice pro vojenské znalecké posudky, MNO – 5. oddělení HŠ, evidenční číslo 49, tajné, nedatováno.

Instrukce evidence Ministerstva národní bezpečnosti, č. j. B/4-161/02-taj-51, ze dne 16. února 1951.

Směrnice pro vyhledavatele, MNO Praha 1953.

tajný rozkaz ministra vnitra č. 25 ze dne 3. února 1954 „Působnost vojenské kontrarozvědky ministerstva vnitra ČSR“

Směrnice o operativní evidenci osob rozpracovaných součástmi ministerstva vnitra. Příloha k rozkazu ministra vnitra č. 157 ze dne 13. srpna 1954.

tajný rozkaz ministra vnitra č. 7 ze dne 20. ledna 1956 č. 7 „Vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky vojsk ministerstva vnitra“

rozkaz ministra vnitra č. 64 z 15. dubna 1957 „Instrukce o vyšetřování v součástech ministerstva vnitra (A-vyšetř-I-1)“

rozkaz ministra vnitra č. 199 z 20. prosince 1957 „Administrativa v agenturně-operativní práci součástí ministerstva vnitra (A-oper-II-1)“

Příručka pro vyšetřovatele ozbrojených sil, Generální prokuratura – Hlavní vojenská prokuratura, Praha 1958.

rozkaz ministra vnitra č. 8 z 20. dubna 1962 „Instrukce pro vyšetřování ve Státní bezpečnosti (A-vyšetř-I-1)“

Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1962.

Směrnice pro spisový pořádek, hláskou službu a statistické vykazování na úseku vyšetřování ve Státní bezpečnosti. Příloha k rozkazu ministra vnitra č. 44 z 23. prosince 1963.

Ochrana státního a služebního tajemství v Československé lidové armádě (Zákl-3-1), Praha 1963.

rozkaz ministra vnitra č. 4 ze dne 21. ledna 1964 „Organizace vyšetřování v ministerstvu vnitra“

Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1965.

rozkaz ministra vnitra č. 44 ze dne 20. prosince 1965 „Směrnice o vzájemné spolupráci a součinnosti vyšetřovatelů s orgány operativy ve Státní bezpečnosti“

rozkaz náčelníka I. správy ministerstva vnitra č. 11 z r. 1966 „Instrukce pro vedení svazkové agendy, evidence a administrativy na I. správě MV a 1. odborech KSSNB“

rozkaz ministra vnitra č. 14 ze dne 20. března 1968. „1. doplněk služebního předpisu MV-adm-I-5“

rozkaz ministra vnitra č. 15 z 1. dubna 1968

rozkaz ministra vnitra č. 17 ze dne 6. dubna 1968 „Dočasný zákaz skartace a jakéhokoliv ničení písemností ve Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy“

rozkaz ministra vnitra č. 19 z 26. dubna 1968

rozkaz ministra vnitra č. 42 ze dne 16. srpna 1968

rozkaz náčelníka HSVKR č. 19 ze dne 17. července 1969

nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 17. července 1969, kterým se upravuje organizace vyšetřování na úseku vojenské kontrarozvědky

Ochrana utajovaných skutečností v Československé lidové armádě, Praha 1969.

nařízení ministra vnitra ČSSR č. 5 ze dne 7. února 1972 o stanovení příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sboru národní bezpečnosti

Postup při vyšetřování trestného činu opuštění republiky podle § 109 tr. zákona ze dne 21. prosince 1970, druhý dodatek metodického pokynu náčelníka Správy vyšetřování StB MV ČSR.

nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 28. prosince 1972, kterým se vydávají pokyny pro další postup při vyšetřování trestných činů opuštění republiky podle § 109 trestního zákona

rozkaz ministra vnitra ČSSR ze dne 8. srpna 1973 č. 40, ročník 1973, čj. VS-0092/50-1973

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 44 z 22. srpna 1973 „Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu v čs. kontrarozvědce (A-oper-II-1)“

rozkaz ministra vnitra ČSSR ze dne 31. července 1974 č. 26 „Organizace vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce“

Instrukce pro vyšetřovatele Sboru národní bezpečnosti (SNB-vyšetř-I-1), která byla vydána nařízením ministra vnitra ČSSR č. 29/1974 ze dne 20. září 1974.

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 5/1975

Protokol o spolupráci mezi VŠ SNB a Vysokou školou F. E. Dzeržinského Výboru pro Státní bezpečnost při Radě ministrů SSSR z 5. prosince 1977.

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 2 z 25. ledna 1978 „Směrnice pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A-oper-I-1)“

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 3 z 25. ledna 1978 „Směrnice pro práci se spolupracovníky kontrarozvědky (A-oper-I-3)“

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 4 z 25. ledna 1978 „Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1)“

rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 50/1980

rozkaz náčelníka Hlavní správy vojenské kontrarozvědky č. 9 ze dne 6. dubna 1983

pokyn 1. náměstka ministra vnitra ČSSR č. j.: N/Z-00671/89 ze dne 1. prosince 1989

rozkaz ministra vnitra ČSFR č. 62 z 15. května 1990

rozkaz ministra vnitra ČSFR č. 71 ze dne 31. května 1990 „Vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti federálního ministerstva vnitra a její začlenění do podřízenosti federálního ministerstva národní obrany“

rozkaz ministra vnitra ČSFR č. 26 z 11. března 1991

b) Literatura

Seznam literatury

Aktuální případ. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1973.

Autorství neuvedeno. K výkladu a aplikaci § 105 tr. zák. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1982.

BÁRTOVÁ, M. Ludvík Souček, přednosta výsledkové skupiny 5. oddělení Hlavního štábu MNO v letech 1949 – 1951. Sborník Archivu bezpečnostních složek, 2016. 623 s. ISSN 2336-1387.

BĚLOUŠEK, D. Ničení operativně-agenturní agendy v rámci Vojenské kontrarozvědky po 17. listopadu 1989. Sborník Archivu bezpečnostních složek, 2010. 333 s. ISBN 978-80-254-9125-6.

BÍLEK, J. Pomocné technické prapory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002. 287 s. ISBN 80-902885-7-X.

BOURA, L. Dozor prokurátora v oblasti ochrany utajovaných skutečností u útvarů ČSLA. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1974.

BENČÍK, A./PAULÍK, J./Jindřich PECKA, J. Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967-1968). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. 387 s. ISBN 80-7239-055-4.

BRET, J. 22 oprátek. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – AVIS, 1999. 190 s. ISBN 80-86049-82-5.

BISCHOF, J. G. „No Action“: Johnsonova administrativa a invaze do Československa. Soudobé dějiny 3 - 4, 2008.

BLAŽEK, P. „Opuštění republiky“. Devět dokumentů k odsouzení Karla Kryla v roce 1975. Paměť a dějiny, 2014. ISSN 1802-8241.

BLAŽEK, P. Využívání archivních dokumentů StB pro historické bádání. CS magazín, 2016.

DVOŘÁK, P. Psychologické aspekty zběhnutí do ciziny příslušníků ozbrojených sil ČSR jako jev ohrožující bojeschopnost a bojovou pohotovost ozbrojených sil. Diplomová práce. Praha: VŠ SNB, 1990.

DVOŘÁKOVÁ, J. Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2007. 383 s. ISBN 978-80-86621-30-2.

FABŠIČOVÁ, M./VALIŠ, Z. Zákon 231/1948 Sb. a obranné zpravodajství Čs. armády. Aplikace zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky v představách 5. oddělení hlavního štábu. Securitas Imperii 2, 1995. ISBN 80-85821-41-9.

FROLÍK, J. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989. Praha: SAP, 1991.

FOŘT, P. Skutková podstata trestného činu a její význam pro praktickou činnost orgánů StB. Diplomová práce. Praha: VŠ SNB, 1988.

FROLÍK, J. Ještě k nástinu organizačního vývoje státněbezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989. Praha: SAP, 2002.

FILIPOVSKÝ J./TOLAR J./DOLENSKÝ A. O obecné části trestního zákona. Praha: Orbis, 1951. 151 s.

GEBAUER,F./KAPLAN, K. a kol. Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 – 1989. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 236 s. ISBN 80-85270-24-2.

GŘIVNA, T. Trestní právo hmotné. In: BOBEK, M./ MOLEK, P./ ŠIMÍČEK, V. (eds.) Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009. 1005 s. ISBN 978-80-210-4844-7.

GŘIVNOVÁ, P./GŘIVNA, T. Trestní právo procesní. In: BOBEK, M./ MOLEK, P./ ŠIMÍČEK, V. (eds.) Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009. 1005 s. ISBN 978-80-210-4844-7.

GULA, M./VALIŠ, Z. Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. Securitas Imperii 2, 1995. ISBN 80-85821-41-9.

- GERLOCH, A. Teorie práva. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2004. 343 s. ISBN 80-86473-85-6.
- HANZLÍK, F. Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru. Praha: Nakladatelství Ostrov, 2011. 352 s. ISBN 978-80-86289-72-4.
- HANZLÍK, F./KONEČNÝ, K. Čs. vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948. Brno: Univerzita obrany, 2009. 136 s. ISBN 978-80-7231-681-6.
- HANZLÍK, F. Diskriminace a perzekuce vojáků v Československu v letech 1945 – 1955. Praha: Powerprint, s. r. o., 2015. 107 s. ISBN 978-80-87994-76-4.
- HANZLÍK, F./POSPÍŠIL, J./POSPÍŠIL, J. Sluha dvou pánů. Vizovice: Lípa, 1999. 445 s. ISBN 80-86093-32-8.
- HANZLÍK, F./POSPÍŠIL, J. Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci. Vizovice: Lípa, 2000. 207 s. ISBN 80-86093-43-3.
- HANZLÍK, F. Utajená vazba Hrdiny SSSR. Osudy Richarda Tesaříka v období perzekucí v armádě v letech 1948 – 1954. Securitas Imperii, 2017. ISSN 1804-1612.
- HANZLÍK, F. Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 - 1950. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. 357 s. ISBN 80-7312-028-3.
- HANZLÍK, J. Československá emigrace očima tajných materiálů. Securitas Imperii 9, 2002. ISBN 80-902885-5-3.
- HÁJIČEK, S. Úskalia rozhodovania podl'a rehabilitačného Zákona č. 119/90 Zb. Vojenská prokuratura, 1990.
- HLAVÁČEK, I. Diplomatika a právní dějiny. Právněhistorické studie, 2007. ISBN 978-80-246-1366-6.
- HORÁK, V. K dokonání trestného činu podle § 283 odst. 1 tr. zák. Socialistická zákonnost, 1987.
- HORÁK, V. K trestnému činu zběhnutí do ciziny. Vojenská prokuratura, 1987.
- CHOLÍNSKÝ, J./VEBER, V. Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj a cesty historiografie. Securitas Imperii 2, 2014. 385 s. ISSN 1804-1612.

- CHURANĚ, M. Encyklopedie špionáže – ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti. Praha: Libri, 2000. 431 s. ISBN 80-7277-020-9.
- JESTŘÁB, M./HLADIL, V. Soudní rehabilitace. Komentář k zákonu č.82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci. Praha: Horizont, 1969. 135 s.
- KALOUS, J. Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky. Securitas Imperii, 2001. ISBN 80-902885-2-9.
- KAZDA, J. Vojenská zrada v zákoně č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky. III. československé právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference, 2015.
- KEJŘ, J. Historie a právo (Poznámky o interdisciplinaritě). Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, 1995. 343 s. ISBN 80-7184-092-0.
- KEMLINK, V. Trestné činy vojenské. Praha: Naše vojsko, 1952. 167 s.
- KOLAŘÍK, J. Vojenské trestní právo v Rakousku a Československé republice. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012.
- KOLDINSKÁ, M. /ŠEDIVÝ, I. Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 579 s. ISBN 978-80-7106-953-9.
- Kolektiv autorů. Soudní rehabilitace. Komentář k zákonu č. 119/1990 Sb. Praha, ÁKA Čejkovo nakladatelství, 1990. 46 s. ISBN 80-900298-1-7.
- KOLLÁR, J. Vojenská prokuratura a upevňování kázně a pořádku v čs. ozbrojených silách a sborech. Československá kriminalistika, 1985. ISSN 0862-1969.
- KOUDELKA, F. Státní bezpečnost 1954 – 1968: (základní údaje). Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1993. 217 s. ISBN 80-85270-27-7.
- KOUDELKA, F./SUK, J. Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968). Brno: Doplněk, 1996. 350 s. ISBN 80-85765-71-3.
- KIESEWETTER, Z. Kriminalistika v podmínkách vojenské prokuratury. Československá kriminalistika, 1971. ISSN 0862-1969.
- KIESEWETTER, Z. Ochrana socialistickej spoločnosti a československá prokuratúra. Bratislava: Obzor, 1979. 105 s.

- KIESEWETTER, Z. a kol. *Vojenské trestné činy*, Praha: Naše vojsko, 1973. 229 s.
- KUDRNA, L. *Vojenské obranné zpravodajství (1945 – 1950). Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. Paměť a dějiny 1*, 2008. ISSN 1802-8241.
- KRATOCHVIL, J. *Žaluji I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice: Dolmen, 1990. 277 s. ISBN 80-85281-00-7.
- KROUPA, V. *Historie SNB v dokumentech*. Praha: Naše vojsko, 1984. 264 s.
- KRUPÍČKA, Š. *Vývoj československého vojenského trestního práva 1918 – 1989. Diplomová práce*. Plzeň: Právnická fakulta ZČU, 2012.
- KŘEN, J. *Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. Soudobé dějiny 3-4*, 2005.
- LATA, J. *Prokuratura*. In: BOBEK, M./ MOLEK, P./ ŠIMÍČEK, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009. 1005 s. ISBN 978-80-210-4844-7.
- LORENC, A. *Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence*. Bratislava: Tatrapress, 1992. 208 s.
- LUBOJACKÝ, A. *Některé problémy a otázky spojené s vyšetřováním trestných činů, ohrožujících státní tajemství v podmínkách Čs. lidové armády. Vojenská prokuratura*, 1971.
- MACÁK, M. *Dvojitá tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS, 2006. 101 s. ISBN 80-7278-371-8.
- MACÁK, M. *Tváří v tvář okupaci. Příběh čs. vojenské rozvědky v srpnu 1968*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS, 2008. 157 s. ISBN 978-80-7278-449-3.
- MATHERN, V. *Poznámky k publikácii „Vojenské trestné činy“*. Vojenská prokuratura, 1974.
- MATYS, K. *Trestní zákon, komentář. II. část zvláštní*. Praha: Panorama, 1980. 381 – 915 s.
- MALLOTA, P. *Protikomunistická odbojová organizace Praha – Žatec. Spekulace, fakta a role Jiřího Vovsa. Securitas Imperii 24*, 2014. ISSN 1804-1612.
- MALÝ, K. *Právní historie dnes a zítra – několik poznámek na závěr našeho zasedání. Právněhistorické studie*, 2007. ISBN 978-80-246-1366-6.

MICHL, J. Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953 – 1971. [online]

MINAŘÍK P./DUBÁNEK M. Historie vojenských justičních orgánů 1945 – 1993. Ročenka 2007. Praha: Vojenský historický archiv, 2008.

MLČOCH, Z. Vývoj organizace vojenských prokuratur. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1988.

NEDVĚDICKÝ, K. Právní pohled na III. odboj. Securitas Imperii 16, 2010. ISSN 1804-1612.

NĚMEČKOVÁ, D. K problematice vzniku Československého polního soudu v SSSR. Praha: Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2011.

NOVÁK, K. Dozor vojenského prokurátora nad vyšetřováním prováděným vyšetřovateli vojenské prokuratury. Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním, 1961.

NOVÁK, K. K novému právnímu názoru na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny. Vojenská prokuratura, 1987.

OBZINA, J. a kol. Příčiny a podmínky trestné činnosti. Praha: Academia, 1984. 208 s.

OBZINA, J. Základy bezpečnostní politiky Komunistické strany Československa a socialistického státu. Praha: Svoboda, 1983. 217 s.

PICHLER, A. Uplatňování trestní politiky strany a státu v ozbrojených silách ČSSR. Vojenská prokuratura, 1984.

PEJČOCH, I. Protikomunistické puče. Historie pokusů o vojenské svržení komunistického režimu v Československu 1948 – 1958. Cheb: Svět křídel, 2011. 198 s. ISBN 978-80-86808-92-5.

PEJČOCH, I. Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrceni uprchlíky a dezertéri přes železnou oponu 1948-1989. Cheb: Svět křídel, 2011. 239 s. ISBN 978-80-87567-08-1.

PEJČOCH, I. Vojáci na popravisti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 - 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984. Cheb: Svět křídel, 2011. 406 s. ISBN 978-80-87567-01-2.

- PEŠEK, J. a kol. Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války. Praha: Argo, 2013. 335 s. ISBN 978-80-257-1053-1.
- PETRÁNKOVÁ, L. Politické procesy v ČSSR v normalizačním období 1969 – 1989. Diplomová práce. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.
- PETRÁŠ, R. Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989. Právněhistorické studie, 2007. ISBN 978-80-246-1366-6.
- PICHLER, A. Obecná východiska trestní politiky v ozbrojených silách. vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1982.
- PICHLER, A. Uplatňování trestní politiky strany a státu v ozbrojených silách ČSSR. vojenská prokuratura, 1984.
- POLÁŠEK, Z. Vývoj předpisů o vyšetřování na úseku vojenské justice. Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním, 1961.
- POLNAR, S. Státní bezpečnost a kultura v letech 1948 až 1989 – právněhistorický pohled. Právněhistorické studie, 2015. 156 s. ISSN 0079-4929.
- POLNAR, S. Státní bezpečnost, kulturní politika a legislativa v letech 1948 až 1989. Disertační práce. Opava: Slezská univerzita, 2013.
- POLNAR, S. Zběhnutí do ciziny příslušníků československé armády a jeho vyšetřování v letech 1948 až 1989. Právněhistorické studie, 2016. 172 s. ISSN 0079-4929.
- POVOLNÝ, D. VKR na přechodu a ústupu 1953 – 1955. In PEJČOCH, I./TOMEK, P. a kol. Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956. Praha: MO ČR – Odbor komunikace a propagace MO, 2011. 263 s. ISBN 978-80-7278-571-1.
- POVOLNÝ, D. Vojenské řešení pražského jara. I. invaze armád Varšavské smlouvy. Praha: MO ČR – AVIS, 2008. 167 s. ISBN 978-80-7278-470-7.
- PROCHÁZKA, S./NOVOTNÍK, J. Vzpomínka po 40 letech. Komunistický režim, sovětská okupace, normalizace jako okupační sovětizace. Národní neštěstí, které by nemělo být zapomenuto. Brno: Tribun EU, s. r. o, 2009. 242 s. ISBN 978-80-7399-780-9.

PLACHÝ, J./PEJČOCH, I. Masarykovy oprátky. Problematika trestu smrti v období první a druhé Československé republiky 1918 – 1939. Cheb: Svět křídel, 2011. 207 s. ISBN 978-80-87567-21-0.

PLACHÝ, J. Praha – Žatec a StB? Paměť a dějiny 1, 2013. ISSN 1802-8241.

PLACHÝ, J. Odboj bude! K článku Petra Malloty „Protikomunistická odbojová organizace Praha – Žatec. Spekulace, fakta a role Jiřího Vovsa“. Securitas Imperii 02, 2014. ISSN 1804-1612.

Právní stanoviska. Spor o příslušnost mezi vojenskými prokurátory. Vojenská prokuratura, 1984.

Právní stanoviska. Stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR – vojenského kolegia k otázce, zda velitel ložnice může být veřejným činitelem ve smyslu 89 odst. 8 tr. zák. Vojenská prokuratura, 1973.

Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o odvolání. Vojenská prokuratura, 1981.

Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona. Vojenská prokuratura, 1980.

Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona podané generálním prokurátorem ČSSR. Vojenská prokuratura, 1987.

PULEC, M. Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006. 319 s. ISBN 80-86621-18-9.

PULEC, M. *...při tom jsem měl hodně smůly...* Útěk vojína Miloše Dobřichovského do zahraničí a smrt vojína Josefa Ulricha. Sborník Archivu bezpečnostních složek 11, 2013. 333 s. ISSN 2336-1387.

RAŠEK, A. Václav Prehlík: Generál, který se za svou hodnost nemusel stydět. Vojenské rozhledy, 4/2012. 163 s. ISSN 1210-3292.

RIZMAN, S. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o odvolání. Vojenská prokuratura. Bulletin Hlavní vojenské prokuratury, 1988.

- RYCHLÍK, J. Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. *Securitas Imperii* 02, 2016. ISSN 1804-1612.
- SEDLÁČEK, O. Voják jako veřejný činitel. *Socialistická zákonost*, 1953. ISSN 0037-8305.
- SCHELLE, K./LAMKA, R./TAUCHEN, J. a kol. *Demokratizace českého právního řádu (1989 – 2009)*. Ostrava: Key Publishing, 2009. 130 s. ISBN 978-80-7418-036-1.
- SUK, J. Dva slovníky pro potřeby příslušníků. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 5, 2007. 391 s. ISBN 978-80-254-1126-1.
- STAZSKO, D. *Vojenské soudnictví po II. světové válce*. Diplomová práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2013.
- ŠRÁMEK, V. *Pomoc prokuratury v boji proti antikomunistické propagandě*. Vojenská prokuratura, 1972.
- ŠTIS, Č. *Vojenské trestné činy a jejich dokazování*. *Bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1968.
- ŠŤOVÍČEK, S. *Zkvalitnit vyšetřování příčin trestných činů zběhnutí a svémocného odlučení*. *Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním*, 1961.
- ŠNAJDR, S. *K pojmu »veřejný činitel« v podmínkách ČSLA*. Vojenská prokuratura, 1979.
- ŠÍN, Z. /HUBKA, A. *Branná politika a zákonodárství ČSSR*. Praha: Panorama, 1980. 139 s.
- ŠEDIVÝ, V. /ŠÍN, Z. *Socialistické právo a obrana ČSSR*. Praha: Naše vojsko, 1977. 177 s.
- ŠOLC, J. *Znamení trojského koně. Životní příběh majora Jaromíra Nechanského*. Praha: Vyšehrad, 2008. 275 s. ISBN 978-80-7021-943-0.
- TICHÝ, M./BEZDĚKOVÁ, O. „Protistátní činnost“ v kostce. Příprava kartotéky Akce 48 k badatelskému využití. *Paměť a dějiny* 4, 2008. ISSN 1802-8241.
- TOMEK, P. *Svazek StB jako historický pramen*. *Soudobé dějiny* 1, 2005. ISSN 1210-7050.
- TOMEK, P. „Špionáž“ v normalizačním Československu. *Paměť a dějiny* 3, 2008. ISSN 1802-8241.

- TROJÁNEK, J. Vojenské soudnictví 1945 – 1989. Bakalářská práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2012.
- UHER, J. Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie. Bratislava: Kalligram, 2001. 195 s. ISBN 80-7149-416-X.
- URFUS, V. Právní dějiny: čím jsou, co od nich můžeme očekávat. Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348 - 1998. Jubilejní sborník. Praha: PF UK, 1998.
- VALENTÍK, Š. Meze uplatnění nároků podle zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Diplomová práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2015.
- VALO, M. K interpretaci skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny. Vojenská prokuratura, 1986.
- VANĚČEK, V. Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha: Orbis, 1964. 616 s.
- VAŠ, K. Moje perzekuce v právním státě aneb epochální výlet české justice do 50. let XX. století. Praha: Orego, 2001. 71 s. ISBN 80-86117-76-6.
- VLKOVÁ, K. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky z roku 1948. Diplomová práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2010.
- VODRÁŽKA, M. Mýtus depolitizace ÚSTR. Paměť a dějiny 2, 2013. ISSN 1802-8241.
- VOREL J./ŠIMÁNKOVÁ A. a kol. Československá justice v letech 1948 až 1953. Díl I. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. 419 s. ISBN 80-86621-03-0.
- VEBER, V. O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí. Securitas Imperii 16, 2010. ISSN 1801-1612.
- VIESKA, J. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. Komentované vydání s předmluvou ministra JUDr. A. Čepičky. Praha: Ministerstvo vnitra, 1949. 103 s.
- ZÁŘECKÝ, P. Moc, právo a procesy. Informace č. 29. VOREL J./ŠIMÁNKOVÁ A. a kol. Československá justice v letech 1948 až 1953. Díl I. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. 419 s. ISBN 80-86621-03-0.

ZWETTLER, Otto a kol. Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce. Brno: Pedagogická fakulta MU, 1996. 119 s. ISBN 80-210-1366-4.

ŽÁČEK, P. Aplikace zákona o III. odboji. Paměť a dějiny 3, 2011. ISSN 1802-8241.

ŽÁČEK, P. Armáda pod drobnohledem. Vojenská kontrarozvědka v dokumentech, 1974 – 1989. Historie a vojenství, 2003. ISSN 0018-2583.

ŽÁČEK, P. Alojz Lorenc. [online]

ŽÁČEK, P. Ochránkyně „socialistické“ zákonnosti. Politické řízení prokuratury proti vnitřnímu nepříteli 1988 – 1989. Paměť a dějiny 1, 2009. ISSN 1802-8241.

Vyšetřování protistátní trestné činnosti příslušníků československé armády v letech 1948 - 1989

Abstrakt

Cílem této disertační práce je rekonstruovat proces vyšetřování politické delikvence příslušníků československé armády, respektive jiných příslušníků ozbrojených sil, v periodě let 1948 – 1989. Autor se zaměřil na popis problematiky v širším kontextu vývoje socialistického práva, československého státu a dobové mocensko-politické struktury. V řešení uvedeného tématu bylo použito metod právněhistorické vědy, tedy ve své podstatě interdisciplinárního přístupu na rozhraní právní a historické vědy. Oborově text spadá do oblasti recentního oboru trestního práva hmotného a procesního. Kromě rozboru podstaty protistátní trestné činnosti disertace obsáhle čerpá z archívních dokumentů spisové povahy jakožto aktů aplikace práva vyšetřujících bezpečnostních orgánů a orgánů vojenské prokuratury. Při tom se text práce opírá i o rozbor takových méně tradičních historických pramenů, jejichž použití je obvykle spojováno s předmětem soudobých dějin, konkrétně například o filmové dokumenty či vzpomínky přímého účastníka. Uvedený základní algoritmus badatelské práce se autor pokusil vsadit do kontextu vývoje politického vývoje Československa po únorových událostech roku 1948. Provedeným výzkumem bylo zjištěno, že protistátní trestnou činnost obecně a její specifickou variantu v případě vojenských osob zvláště, nelze charakterizovat pouze na základě dobových právních či aplikačních dokumentů, které se navíc vyznačovaly velkou rozrůzněností. V praxi vyšetřujících orgánů se jednalo o značně proměnlivý celek, závislý na aktuální společenské a politické situaci. Do hodnocení protistátní trestné činnosti vojáků navíc od poloviny 50. let vstupovaly snahy KSČ o odstranění zjevných nezákonností zejména tak zvaného zakladatelského období komunistického režimu, jež je možné vztáhnout zejména na léta 1948 až 1953. Tehdy politické procesy v režii vojenských bezpečnostních a justičních orgánů získaly povahu zcela programového postihu skutečné či domnělé opozice v rámci ozbrojených sil. Od již zmíněné poloviny 50. let minulého století perzekuce politické povahy samozřejmě pokračovaly, avšak již ve více individuální a výběrové rovině. V práci nastíněný klasifikační systém doplňuje i pohled na předmětnou problematiku v optice soudních rehabilitací let 1968 a 1990, respektive v pojetí obecné historické vědy. Přínosem textu je převažující právní pohled

na problematiku politických perzekucí vojenských osob, které měly díky zvláštnostem vojenského prostředí a v něm působících bezpečnostních a justičních orgánů částečně odlišný průběh než v případě trestního stíhání civilních osob. Osoby vojenského stavu si tak podržely díky právním i faktickým okolnostem stále část svého dřívějšího specifického postavení a to navzdory silným unifikačním tendencím vlastním socialistickému právu.

Klíčová slova

armáda, ozbrojené síly, politické perzekuce, právní historie, protistátní trestná činnost, vojenská justice, vojenské osoby, vyšetřování

The investigation of political delinquency of Czechoslovakian military personnel in the years 1948 - 1989

Abstract

The primary objective of this dissertation is to reconstruct the investigation of political delinquency in the environment of military forces. The text is focused on the persecution of military personnel in the years 1948 – 1989. The key issue is described in the broader context of the socialistic legal system and contemporary structure of power and political development of the Czechoslovakian state. The author used methods of legal history, the roots of which are interdisciplinary and lie on the boundary of legal and historical science. The text is integrating the recent material and procedural criminal law, which is considered to be a part of public law. Moreover, this theses draws out of archival sources and files created by military investigating organs and organs of military prosecution. The author also used rare historical sources, which are typical for contemporary history. We are talking about film documents and memories of participant. Basic stated algorithm is bet in the context of Czechoslovakian political progress after events in February 1948. Implemented research showed the fact, that political delinquency of military personnel was its special form. Consequently, this topic required more than just analysis of legal and application documents used at that time. These were, unfortunately, diversified. The practise of interrogating authorities alternated in dependence on social and political situation. Starting in the half of the fifties the attempts of communistic party to erase the crimes of founding period (1948 – 1953) were occurring. This influenced the evaluation of political delinquency in military conditions. The founding period was characterized by political trials made as thought out system of illegalities performed by organs of military justice. The victims were real Resistance fighters or unguilty persons. Afterwards the persecutions continued, but in individual and more selective way. The conception of anti-state activity deflects also the optics of judicial rehabilitations from the years 1968 and 1990 and the glance of historical science. The contribution of the text is primarily the legal approach towards political persecutions of political persons. These had another form thanks to curiosities of military environment. Military safety and judicial bodies administered the criminal trial dissimilarly compared with criminal sanction of civilians. The persons of military status retained part of their former legal privileges thanks

to jurisdictional and factual circumstances. This happened contrary to the unification trends typical for the socialistic law.

Keywords

the military, armed forces, political persecution, legal history, anti-state activity, military justice, military persons, investigation